

Zahid Fərrux Məmmədov
Zöhrab İbrahimov

P U L
K R E D İ T
B A N K L A R
MƏLUMAT KİTABI

(İmtahan suallarına cavab)

QANUN – 2009

*Kitabın nəşrində göstərdiyi dəstəyə
görə Azərbaycan Sənaye Bankının
rəhbərliyinə təşəkkür edirik.*

**İ.e.d., prof., Zahid Fərrux Məmmədov,
i.e.n., dosent Zöhrab İbrahimov. Pul. Kredit. Banklar.
Məlumat kitabı (İmtahan suallarına cavab). Azərb.
dilində. Bakı, Qanun, 2009. 220 s.**

"Pul, kredit və banklar" fənni üzrə imtahan verəcək olan tələbələr və gələcəkdə maliyyə-bank sahəsində işləmək məqsədilə imtahanlara hazırlaşan məzunlar üçün faydalı məlumat mənbəyidir. Kitabın hazırlanmasında xarici təcrübədən istifadə olunmuş və Azərbaycanın müasir pul, kredit və bank sistemində istifadə edilən anlayışlara izahlı şərh verilmişdir. Kitab istər "Pul, kredit və banklar" fənninin tədrisi prosesində, istərsə də banklarda çalışma sırasında ən çox verilən suallara cavab olaraq hazırlanmışdır.

"Pul, kredit və banklar" məlumat-informasiya kitabında yer alan mövzuların əksəriyyəti iqtisadi ədəbiyyatda ilk dəfə işlənmiş və hazırlanmışdır. Kitab orijinallığı ilə fərqlənir, çünki kitabın içində olan bəzi suallara cavab ilk dəfə verilir.

Məlumat-informasiya kitabın hazırlanmasında Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının normativ xarakterli sənədlərindən və təlimatlarından istifadə edilmişdir.

Q 0100020304 sifarişli - 09
AB 022051

Az2

© Qanun – 2009

© Z.Məmmədov,
Z.İbrahimov

Sual 1. Azərbaycan banklarının fəaliyyət növlərini açıqlayın

Banklar, Milli Bankdan* aldığı bank lisenziyasında qadağan edilməmişdirsə, aşağıdakı fəaliyyət növləri ilə məşğul ola bilərlər:

1. tələbli və müddətli depozitlərin (əmanətlərin) və digər qaytarılan vəsaitlərin cəlb edilməsi;

2. kreditlərin (təminatlı və/və ya təminatlısız) verilməsi, o cümlədən istehlak və ipoteka kreditləşdirilməsi, reqres hüququ ilə və ya belə hüquq olmadan faktoring, forfeiting, lizinq xidmətləri və digər kreditləşdirmə növləri;

3. fiziki və hüquqi şəxslərin hesablarının, o cümlədən bankların müxbir hesablarının açılması və aparılması;

4. klirinq, hesablaşma-kassa xidmətləri, pul vəsaitinin, qiymətli kağızların və ödəniş vasitələrinin köçürülməsi üzrə xidmətlər göstərilməsi;

5. ödəniş vasitələrinin (o cümlədən kredit və debet kartları, yol çekləri və bank köçürmə vekselləri) buraxılması;

6. öz hesabına və ya müştərilərin hesabına maliyyə vasitələrinin (o cümlədən çeklərin, köçürmə veksellərinin, borc öhdəliklərinin və depozit sertifikatlarının), xarici valyutanın, qiymətli metalların və daş-qaşların, valyuta və faiz vasitələrinin, səhmlərin və digər qiymətli kağızların, habelə forvard kontraktlarının, svoplara dair sazişlərin, fyuçərlərin, opsiyonların və valyutalara, səhmlərə, istiqrazlara, qiymətli metallara və ya faiz dərəcələrinə aid digər törəmə vasitələrin satın alınması və satılması;

---

* 18 mart 2009-cu ildə keçirilmiş ümumxalq referendumu ilə AR-ın Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 10-cu bəndinə dəyişiklik edilərək "Milli Bank" ifadəsi "Mərkəzəi Bank" ifadəsi ilə əvəz edilmişdir.

7. qiymətli metalların əmanətə cəlb edilməsi və yerləşdirilməsi;

8. öhdəliklərin icrasına təminatların, o cümlədən qarantiyaların verilməsi və öz hesabına və ya müştərilərin hesabına akkreditivlərin açılması;

9. qiymətli kağızlar bazarında peşəkar fəaliyyət;

10. maliyyə müşaviri, maliyyə agentləri və ya məsləhətçisi xidmətlərinin göstərilməsi;

11. kreditlərə və kredit qabiliyyətinin yoxlanılmasına dair informasiya verilməsi və xidmətlər göstərilməsi;

12. sənədləri və qiymətli əşyaları, o cümlədən pul vəsaitlərini saxlanca qəbul etmək (xüsusi otaqlarda və ya seyf qutularında saxlamaq);

13. qiymətli əşyaların, o cümlədən banknotların və sikkələrin inkasasiya edilməsi və göndərilməsi.

Sual 2. Barter iqtisadiyyatı və pul

Barter iqtisadiyyatında ən böyük güclük, mallar arasında bir dəyişim nisbətində təsbitdir. Örnəyin, bir kq buğda qarşılığında nə qədər kərə yağ almaq mümkündür? Yəni dəyişim nisbəti nə olacaqdır? Mallar çoxaldıqca da dəyişim nisbətlərinin sayı artacaqdır. Barter etmək istəyənlər, mallar arasındakı bir dəyişim nisbətlərini ağılda tutmaq məcburiyyətində qalırdılar. Mal sayı az olsa idi bəlkə də bu mümkün ola bilərdi. Ancaq say artdıqca dəyişim nisbətlərini bilmək getdikcə çətinləşəcəkdir. Örnəyin, barterə mövzu olan mal sayı 4 isə, ortaya 6 fərqli dəyişim nisbəti çıxacaqdır. Barterə

mövzu olan mal sayısı artdıqca, dəyişim nisbəti sayısı da artacaqdır.

Barterin problemlərindən biri də malların bölünməzliyindədir. Məsələn, 1 dənə xalçası olan şəxsin xalçanı hissələrə bölərək alma, buğda və s. bu kimi əşyaların alınması çox çətindir və ya buğda çoxluğuna sahib olan ailə bir xalça almağa yetəcək buğdaya malik olmaya bilərlər. Göründüyü kimi barter bir çox güclükləri ortaya qoymağdadır. Bu səbəblə insanlar malın malla dəyişimi yerinə daha praktik bir yol aramışlar və dəyişimi sadə duruma gətirəcək bir vasitəçi malı tapmışdılar. Bu isə pul idi. İşin içərisinə pul girincə artıq malın malla dəyişimi ortadan qalxmış və pul bu dəyişimin iki mərhələdə təşkilinə yol açmışdır. Buğda çoxluğu olub, bu çoxluq ilə yağ almaq istəyən ailə, buğdanı bəlli bir pul miqdarı qarşılığında vermiş və ikinci mərhələdə isə bu pul ilə kərə yağı almışdır. Beləliklə, malın malla dəyişiminə nəticədə keçilmiş, malın pul ilə, sonra da pulun istənilən malla dəyişimi prosesi həll olunmuşdur. Hərflərlə, göstərsək, bu zaman barterdə $M - M$ şəklində olan dəyişimin $M - P$ və $P - M$ formasına gəldiyini görürük.

Sual 3. Pulun funksiyaları

Pul, hər kəs tərəfindən ödəmələrdə qəbul edilən ümumi bir mübadilə vasitəsidir. İnsanlar arasında iş-bölümü və ixtisaslaşmanın inkişafında mübadilə yalnız pulun yardımı ilə mümkündür.

Pulun iqtisadi həyatdakı funksiyaları aşağıdakılardır:

Pul bir dəyər ölçüsüdür. Pul istehsal və mübadilə mövzusu olan çeşidli mal və xidmətlərin hesablanması müştərək bir ölçü hesab vahididir. Mübadilə edilən mal və ya xidmətlərin vahidi qarşılığında ödənen pul miqdarına qiymət deyilir. Qiymət mübadilə edilən malların bir-biri ilə qarşılaşdırılmasını asanlaşdırır və çeşidli ölkələrdə ölçülən mal və xidmətlər üçün müştərək bir ölçüdür. Pul, metr, kq və s. bu kimi ölçülər kimi dəyişməyən bir ölçü vahidi deyildir. Yəni dəyər ölçüsü olan pulun dəyəri dəyişikliyə məruz qala bilər. Çünki pul vahidi qarşılığında satın alınacaq mal və xidmət miqdarı sabit deyildir. Pul dəyərindəki dəyişikliklər ümumi qiymət səviyyəsində dəyişikliklərlə ölçülür.

Pul mübadilə vasitəsidir. Hər kəs tərəfindən ödəmələrdə qəbul edilən və ümumi bir mübadilə vasitəsi olan pul mübadiləni ikiye ayırmaqdadır. Mübadilə edilən mal və xidmətlər öncə pula çevrilir və daha sonra isə arzu edilən mal və xidmətlərin asanlıqla pul qarşılığında satın alınır.

Pul bir yığım vasitəsidir. Pul hər kəs tərəfindən ödəmələrdə qəbul edilən ümumi bir mübadilə vasitəsi olduğuna görə, insanlar yığımlarını pul olaraq saxlamaqda yarar görməkdədirlər. Çünki yığım pulun formasında saxlanması həmin an istənilən mal və xidmətin satın alınmasını mümkün edir. Bundan başqa, pul müəyyən bir satınalma gücünə sahibdir, pulun mühafizəsi bir çox mallara nəzərən daha asandır. Ancaq pulun yığım vasitəsi olması, pulun dəyər ölçüsü və ümumi bir mübadilə vasitəsi olma funksiyası pulun sağlam işləməsinə bağlıdır.

Pul gələcək ödəmələr üçün bir ölçü vahididir. Pulun dəyər ölçüsü və hesab vahidi olması gələcək ödəmələrdə bir ölçü vahidi olaraq istifadəsinə səbəb olmaqdadır.

Dünya pul funksiyası. Ölkələr arasında və yaxud müxtəlif ölkələrin şəxsləri arasındakı qarşılıqlı iqtisadi münasibətlərdə təzahür edir. Bu cür iqtisadi münasibətlərdə puldan satın alınan malların ödənilməsi, kredit və bir sıra digər əməliyyatların aparılması üçün istifadə edilir. Hal-hazırda ölkələrarası başlıca hesablaşmalar Amerikan Dolları, İngilis Funt Sterling, Yapon Yenası, İsveçrə Frankı və Avronun yardımı ilə aparılır.

Sual 4 . Pulun tədavül sürəti

Pul həcmnin önəmi, təmsil etdiyi satınalma gücünə bağlıdır. Pulun tədavül sürəti, pul vahidinin bir il içində ortalama olaraq əl dəyişdirmə sayıdır. Pulun tədavül sürəti, ölkədəki pul həcmnin satınalma gücünü müəyyən etmək baxımından, bilavasitə pul miqdarı qədər önəmlidir. Doğrudan da bir ölkədəki pul miqdarının bir il içindəki satınalma gücü, pul miqdarı (M) ilə tədavül sürətinin (V) hasilinə bərabərdir. Pulun tədavül sürəti üçün, nominal gəlir rəqəmini pulun təklifi miqdarına bölmək lazımdır. Pulun tədavül sürəti iqtisadiyyat üçün çox önəmli bir termindir. Pul miqdarı sabit ikən, tədavül sürətinin artması iqtisadiyyatda daha çox satınalma təşkil edəcək, əksinə tədavül sürəti düşər ikən, eyni miqdar pul daha az bir satınalma gücü ifadə edəcəkdir. Pulun satınalma gücünü S ilə, iqtisadiyyatda pul miqdarı-

nı M ilə, pulun tədavül sürətini V ilə göstərsək: $S=MV$. Bu isə bizə göstərir ki, bir iqtisadiyyatda pulun miqdarı qədər pulun tədavül sürəti də önəmli bir faktordur.

Ümumiyyətlə, pulun ortalama olaraq əldə tutulma müddəti nə qədər uzun (qısa) olursa, pulun tədavül sürəti də o qədər az (çox) olur. Əgər pulun tədavül sürəti V , əldə tutulma müddətini də K ilə göstərsək, aralarında aşağıdakı ilişki vardır: $K=1/V$.

Pulun tədavül sürəti, iqtisadi vahidlərin əllərində "yastıq altı" pul miqdarı tutmaları ilə əlaqədardır. Əgər hər kəs əlinə keçən pulları heç gözləmədən dərhal xərcləsəydi, o zaman pulun tədavül sürəti sonsuz dərəcədə böyük olardı. O, isə insanlar əllərinə keçən pulları dərhal xərcləməzlər və bunları çeşidli motivlərlə əllərində tutarlar. Pulun bir müddət "yastıq altı" olaraq əldə tutulması, tədavül sürətinin azalmasına səbəb olmaqdadır. İnsanlar əllərində üç motivə görə pul tutarlar: əməliyyat, ehtiyat və spekulyasiyon.

Tədavül sürətinə və ya da insanların əllərində tutmaq istədikləri pul miqdarına təsir göstərən faktorlar aşağıdakılardır:

1. Ölkədəki kredit qurumlarının inkişaf səviyyəsi və xalqın bunlardan istifadə etmə dərəcəsi;
2. xalqın yığıcı və istehlak meyli;
3. ölkədəki ödəmə adətləri;
4. Pulun əl dəyişdirmə asanlığı;
5. İnsanların gələcək haqqındakı dəyərləndirmələri.

Pulun dəyərini təsbit etmədə ən önəmli göstəricisi qiymət indeksləridir. Qiymətlər, pul dəyərində ortaya çıxan artım və azalışların bir göstəricisidir. Ancaq bir

neçə mal və xidməti deyil də, həmən bütün mal və xidmətlərin qiymətləri yüksəlsə, bu durum pulun dəyər itkisini, əksinə bütün mal və xidmətlərin qiymətlərində bir düşmə varsa, bu da pulun dəyər qazandığının göstəracisidir. Pulun dəyərindəki dəyişiklikləri qiymətlərdəki dəyişikliklərə görə təsbit etmək gərəkəməkdədir. Ancaq bir iqtisadiyyatda yüz minlərlə mal və xidmət alınıb-satılmaqdadır və hər birinin ayrı qiyməti vardır. Bunların hər birindəki qiymət dəyişikliklərini ayrı-ayrı incələmək imkansız olacaq qədər gücdür. Bunun üçün bütün mal və xidmətlərin qiymətləri yerinə, müəyyən malların qiymətləri ələ alınır və malların önəmlərinə görə bunlara fərqli ağırlıqlar verilir.

Sual 5. Pul tələbi nədir

Pul tələbi milli iqtisadiyyatda müəyyən bir anda bütün fərd və qurumların yanlarında, kassalarında və bank hesablarında saxladıqları və həmən xərcləyə biləcəkləri pul kütləsidir. Pul hər kəs tərəfindən qəbul edilən bir mübadilə aləti olduğuna görə, istənilən mal və xidmətini də pulla satın almaq həmən mümkün olacaqdır. İşdə bu səbəblə iqtisadi vahidlər əllərində nağd və ya likvid pul tutmaq məcburiyyətində qalır. İnsanların pul tələbi ilə gəlir tələbi bir-birindən fərqli şeylərdir. Bir işçinin müəyyən bir səviyyədə yaşamını davam etdirə bilmək məqsədi ilə sahib olmaq istədiyi aylıq miqdar, onun gəlir tələbidir. Ancaq işçi əldə etdiyi pulun bir hissəsini likvid olaraq yanında saxlamaq istəyi, işçinin pul tələbidir.

Fərd və qurumlar üç motivə bağlı olaraq pul tutarlar:

1. İş görmə motivi;
2. Gələcəyi düşünmə motivi;
3. Spekulasyon motivi.

Spekulasyon motivi ilə əldə pul tutmanın məqsədi qazanc əldə etməkdir. İnkişaf etmiş ölkələrdə spekulasyon daha çox istiqraz bazarlarında aparılır. İstiqraz və aksiya qiymətlərindəki dəyişmələrdən qazanc saxlamaq məqsədi ilə pul tələbi (spekulasyon motivi ilə likvidlik tərcih) faizin bir funksiyasıdır.

Sual 6. Pul təklifi nədir?

Bir iqtisadi sistemdə müəyyən bir anda tədavüldə bulunan bütün növ pulun məcmu miqdarına pul təklifi deyilir. O halda, pul təklifi iqtisadiyyatın müəyyən bir zamanda sahib olduğu məcmu pul miqdarını, texniki sözlə desək pul ehtiyatlarını ifadə edən bir termindir. Bu ehtiyat, tədavüldə bulunan hər cür pul miqdarını əhatə etməkdədir. Fərd, firma və dövlət kimi yəni iqtisadi vahidlərin əllərində, kassalarında, evlərində bulunan bu pul miqdarına pul təklifi deməkdəyik. İqtisadiyyatda pul miqdarı sabit bir göstərici deyildir. İqtisadiyyatın ehtiyaclarına görə, pul ehtiyatlarının miqdarı davamlı dəyişim halındadır. Pul təklifinin hesablanmasında, hansı ödəmə alətlərinin hesablamalara daxil olacağı sualına aşağıdakı kimi cavab verə bilərik: Pul təklifi = kağız pullar (banknotlar) + bank pulu. Kağız pullar Mərkəzi Bank tərəfindən çıxarılır və MB-nin bazara pul

sürmə əməliyyatına "emisyon" deyilir. Bank pulu isə, banklar tərəfindən yaradılan puldur. Bank kreditləri. üzərinə çek çəkilən əmanət hesabları banklar tərəfindən yaradılan pulları təşkil etməkdədir. Pul kütləsinin ən başlıca göstərici aqreqatı M2-dir. Azərbaycanda pul kütləsinin aqreqatları aşağıdakı kimidir:

M_0 =dövriyyədə olan nağd pul

M_1 = M_0 +tələb olunanadək depozitlər

M_2 = M_1 +müddətli depozitlər

M_3 = M_2 +SDV depozitlər.

Sual 7. Azərbaycanda nağd pul tədavülünün təşkili qaydası

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 19-cu maddəsinin I hissəsinə müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasının pul vahidi manatdır. Bir manat 100 (yüz) qəpikdən ibarətdir. Pul nişanları kağız və metal pul formasında tədavülə buraxıla bilər. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 19-cu maddəsinin III hissəsinə müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasının ərazisində manatdan başqa pul vahidlərinin ödəniş vasitəsi kimi işlədilməsi qadağandır. Mərkəzi Bankın buraxdığı pul nişanları, o cümlədən yubiley və xatirə pul nişanları Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində nominal dəyərləri ilə hər növ ödənişlərin həyata keçirilməsi, hesablara daxil edilməsi və pul köçürmələri zamanı hökmən qəbul edilməlidir. Manatla qızıl və ya digər qiymətli metallar arasında rəsmi nisbət müəyyən edil-

mir. Tədavülə buraxılmış pul nişanları Mərkəzi Bankın borc öhdəliyidir və onun bütün aktivləri ilə təmin edilir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində nağd pul tədavülünün təşkili üçün Mərkəzi Bank aşağıdakıları həyata keçirir:

1. pul nişanlarına olan tələbatı müəyyənləşdirir;
2. pul nişanlarının istehsalını təşkil edir və ya hazırlanmasına sifariş verir, onların daşınmasını və saxlanmasını təmin edir;
3. pul nişanlarının ehtiyatlarını yaradır və həmin ehtiyatlara sərəncam verir;
4. Mərkəzi Bank və kredit təşkilatları tərəfindən nağd pulun saxlanması və inkassasiyası qaydalarını müəyyən edir;
5. Mərkəzi Bankda və kredit təşkilatlarında kassa əməliyyatlarının aparılması qaydalarını müəyyənləşdirir;
6. tədavülə yararsız olan pul nişanlarının əlamətlərini və onların dəyişdirilməsi qaydalarını müəyyən edir.

Sual 8. İnflyasiyanın meydana gəlmə səbəb və təzahür formaları

İnflyasiya əmtəə və xidmətlərə tələbin ümumi təklifdən artıqlığı mühitində qiymətlərin artması və bunun da müqabilində pul vahidinin dəyərsizləşməsi prosesidir. İnflyasiya dinamik bir prosesdir. Belə ki, iqtisadi sahədə baş verən dəyişikliklər mütəmadi olaraq büdcənin tarazlığını pozur. Belə bir durumda əlavə pul emissiyası büdcə xərcləri hesabına maliyyələşdirilən tədbir-

lər üçün ən asan vəsait mənbəyi olur. Bu proses öz növbəsində dövriyyədə olan pulun miqdarını artırır, qiymətlərin ümumi səviyyəsini yüksəldir və nəticədə büdcənin tarazlığı yenidən pozulur.

İqtisadçılar inflyasiyanın bir çox çeşidlərindən bəhs edirlər. Bunlardan ən çox söz ediləni xərc inflyasiyası, tələb inflyasiyası, əmək haqqından qaynaqlanan inflyasiya və xarici aləmdən yansıyan inflyasiya növləridir. İnflyasiyanın meydana gəlmə səbəb və təzahür formaları aşağıdakılardır: struktur inflyasiya, tələb və təklif arasındakı uyğunsuzluqdan doğan inflyasiya və pul təkliflərindəki ifrat artımın törətdiyi inflyasiyadır.

Əgər fiziki tələbatı qarşılamaq kənd təsərrüfatı və sənaye malları kifayət edən istehsal olunmursa ölkədə qiymətlərin strukturu pozulur və inflyasiyaya təkan verir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində qiymət sahəsində mühüm struktur problemlərdən biri də inhisarçı müəssisələrin varlığıdır.

İnflyasiyanın əsasını təşkil edən digər bir səbəb də iqtisadi resursların ədalətli bir şəkildə paylanmaması və ya onlardan iqtisadiyyatda lazımi səviyyədə istifadə edilməməsidir. İnflyasiyanı törədən ən vacib struktur səbəblərindən biri də büdcə kəsirləridir. Məcmu tələbdəki dəyişikliklər, alış xərclərində, sərmayələrdə, hökumət xərclərində, ixracatdakı artımlar və ya vergilərdəki azalışlar məcmu tələbin artmasına səbəb olan amillərdir.

Tələb inflyasiyası isə iqtisadiyyatdakı nominal gəlirin (pulla ifadəsi) o iqtisadiyyatdakı real gəlirdən (istehsal edilən mal və xidmətdən) daha çox olması halında görülən inflyasiya formasıdır. Tələb inflyasiyası iqtisadi

diyyatda məcmu təklifin sabit qalması şəraitində məcmu tələbin artmasından və ya istehsalın artım sürətinin tələbin artım sürətindən aşağı olmasından ortaya çıxır.

İnflyasiyaya yol açan səbəblərdən biri də istehsal xərclərinin artmasıdır. Xərclər inflyasiyası, malın maya dəyərində, yəni maddələrin birində və ya bir neçəsinin qiymətlərində meydana gələn artımlar səbəbi ilə ortaya çıxmaqdadır. Maya dəyərində meydana gələn artımlar məhsul qiymətini artırır, bu da qiymətlərin yüksəlməsinə səbəb olur. İnflyasiyanın əsas mənbələrindən biri də Mərkəzi Bank tərəfindən tədaviyə buraxılan əlavə pul kütləsidir. Eyni zamanda, uzun müddətdə pul təklifindəki artımlar həm inflyasiyanı, həm də faiz dərəcələrini artırır.

İnflyasiyaya yol açan səbəblərdən biri də xaricdən idxal edilən malların qiymətlərindəki artımlardır.

Sual 9. İnflyasiyanın iqsadiyyata təsiri

İnflyasiya, təklif əskikliyindən deyil, pul bolluğundan ortaya çıxmaqdadır. İnflyasiyanın sabit gəlirlilər dediyimiz qruplara, yəni işçi və məmurların gəlir bölgüsünə mənfi təsiri şübhəsizdir. Bu qrupun gəliri, qiymətlərin artımına ayaq uyduran qrupların gəlirlərinin əksinə azalar və satın alma gücü düşər. Bu isə sosial ədalətsizliyə yol açar. İnflyasiya şəxslərin yığım istəklərini yox edir. Pul gündən-günə dəyərini itirdiyinə görə kimsə pulunu saxlaya bilməz. Həmən pullarını daşınmaz əmlaka yatırmaq istər. Bu isə tələbin şişməsindən təkrar qiymətlərin yüksəlməsinə yol açar. İnflyasiya olan ölkədə

yapılacaq investisiyaların produktiv sahələrə qoyulması yerinə, ən çox qısa müddətdə mənfəət gətirən sahələrə istiqamətləndirilməsinə yol açar və beləliklə iqtisadiyyatda maliyyə qaynaqlarının bölgüsünün pozulmasına səbəb olar. İnflyasiya ölkənin xarici ticarətini də pozar. Valyuta kurslarının sabit olduğu bir durumda daxili qiymətlərin çox yüksəlməsi nəticəsində idxal ediləcək mallar daha da azalır. Bu isə, valyutaya ehtiyacı olan ölkələr üçün ciddi problemlər doğurur. Bu problemləri həll etmək üçün də devalvasiyon edilir, yəni inflyasiya dövrlərində faiz dərəcələri yüksəlir və real maaşlar azalır.

İnflyasiyanın istehlak meyilli sabit gəlirlilər əleyhinə olmasından, bu isə öz növbəsində istehlakı azaldaraq inflyasiya təzyiqini düşürücü yöndə bir təsir göstərir.

Sual 10. İnflyasiyaya qarşı mübarizə tədbirləri

İnflyasiya – cari qiymət səviyyəsində məcmu tələbin məcmu təklifdən yuxarı həddə çatmasıdır.

Hazırda inflyasiyanın cilovlanması ona qarşı mübarizənin konkret yollarının və müvafiq alətlərin seçilməsi sahəsində toplanmış kifayət qədər dünya təcrübəsi, antiinflyasiya siyasətinin işlənilib hazırlanmış nəzəri əsasları mövcuddur. Keynsçi təlim iqtisadi siyasətdə təsirli alət kimi iki vasitəni tövsiyə edir: işsizlik və durğunluq halında dövlət məsrəflərini artırmaq, inflyasiya sürətləndikdə isə bu xərcləri azaltmaq.

Monetaristlərə görə, inflyasiyanın səbəbi pul kütləsindəki artım olduğundan, yeganə çarəsi də onun artım nisbətini azaltmaqdır. Lakin onlara görə inflyasiyanın qarşısının alınması yolları bilgisizlikdən deyil, bu tədbirləri həyata keçirəcək siyasi iradənin olmamasından irəli gəlir.

Antiinflyasiya tənzimlənməsinin vəzifələrindən biri də büdcə kəsirinin azaldılması və ləğv edilməsidir. Özəlləşdirilən müəssisələrin səhmlərinin satılması inflyasiya tələbinin müəyyən hissəsini azaldır. İrimiyyəli özəlləşdirmə həyata keçirilmiş bütün ölkələrdə belə nəticə əldə edilmişdir.

İnflyasiya əleyhinə bir vasitə kimi milli valyutanın məzənnəsini artırmaqdan istifadə edilir. İnflyasiyanın qarşısının alınmasında vacib amillərdən biri də ucuz kredit siyasətinin aradan qaldırılmasıdır.

Sual 11. Devalvasiya nədir?

Bir ölkənin Milli pulunun dəyərinin təktərəfli bir qərarla xarici ölkə pullarına görə dəyərdən düşürülməsi əməliyyatına devalvasiyon deyilməkdədir. Məsələn, 1 Avro= 1 manat ikən yapılan bir devalvasiyonla 1 Avro = 1,10 manat olaraq təsbit edilirsə, bu durumda manat Avro qarşısında 10% nisbətində dəyər itkisinə yol açmışdır. Devalvasiyon yapılmasını gərəkdirən şərtlərin ən önəmlisi davamlı və xronikləşmiş xarici ticarət açıqlarıdır. Bir iqtisadiyyat əgər xaricə satdığından daha çox malı xaricdən alırsa, bu ölkənin xarici ticarəti kəsir ve-

rir deməkdir. Xarici ticarət kəsiri olan ölkələrin hökumətləri devalvasyon əməliyyat aparmaqla ixracatı artırma, idxalatı isə azaltma məqsədi daşıyır. Devalvasyondan sonra devalvasyonu həyata keçirən ölkənin malları xarici ölkələr üçün ucuzlaşır, əksinə xarici ölkənin malları isə bu ölkədə bahalaşır. Lakin devalvasyondan sonra iqtisadi uğuru əldə etmək üçün daxili qiymətlərin artımını durdurmaq təməl şərtidir.

Sual 12. Pul siyasətinin tarixi inkişafı

Heç şübhəsiz pul siyasətini həyata keçirən institut - Mərkəz Bankıdır. Mərkəz Bankı pul təklifindən istifadə edərək faiz nisbətlərini də dəyişdirə bilir. Faiz nisbətləri isə bilindiyi kimi investisiya və yığım səviyyələri üzərində təsirli olmaqdadır. Pul siyasətinin təməl məqsədi, qiymət səviyyəsinə nəzarət və makro iqtisadi sabitliyi təmin etməkdir.

1930-cu illərdəki iki hadisə pul siyasətinin rolu və məqsədləri mövzularındakı bir dəyişməyə yol açdı. Bu olayların birincisi, böyük depressyon və onun təşkil etdiyi kütləşəl və şiddətlənən işsizlik, ikincisi də 1936-cı ildə Keynesin məşğulluq, faiz və pulun ümumi nəzəriyyəsi əsərinin nəşr etməsidir. Keynes əsərində pul təklifindəki bir dəyişmənin faiz nisbətlərinin dəyişməsinə, bunun isə investisiyaya təsirini geniş şəkildə izah etmişdir.

Daha sonralar, 1940-cı illərdəki hadisələr, pul siyasətinin məqsədləri və alətləri üzərində dəyişiklik edilməsinə səbəb olmuşdur. Bunlardan birincisi, II Dünya müharibə-

si sırasında və sonrasında, Federal Rezerv Sisteminin müharibə məsrəflərinin maliyyələşməsinə ucuz kredit siyasəti tətbiq etməklə olmuşdur. 1946-cı ildə ABŞ-da çıxarılan iş qanunu ilə, işlə təmin olma, ABŞ hökumətinin milli iqtisadi siyasətinin əsas məqsədini təşkil etməsi olmuşdur.

Beləliklə, pul siyasətinin məqsədləri sırasına qiymət səviyyəsi ilə yanaşı, məşğulluq da əlavə edilmişdir.

II Müharibə sonrası, Avropa və Yaponiyanın iqtisadi artımı, ABŞ-ı təhdid edən formaya keçincə, pul siyasətinin üçüncü bir məqsədi, iqtisadi inkişaf və artımı təmin etmək olmuşdur.

Xarici ticarət balansını tarazlıqda saxlamaq məqsədi 1960-cı illərin əvvəllərində iqtisadi ədəbiyyatda ən önəmli müzakirə mövzusu olmuşdur.

Zamanla pul siyasətinin məqsədləri arasında çatışmalar olur. Qiymət sabitliyi saxlamaya yönəlmiş bir pul siyasəti çox zaman tam məşğulluq məqsədindən uzaqlaşma məcburiyyətində qalmaqla və bir anlamda qiymət sabitliyi işsizliyin qaynağı olmaqdadır. 1970-ci illərdə neft böhranı sonrası ortaya çıxan durğunluğun əsası böyük ölçüdə bu proses çərçivəsində inkişaf etmişdir. Digər yandan valyuta kurslarının sabit tutulması durumunda, əgər faiz nisbətləri yüksəlsə, maliyyə sahəsində liberallaşma siyasəti tətbiq edilən ölkələrdə, ortaya bir açıqlıq çıxmaqdadır. Bu açıqlığa "valyuta qayçısı" deyilir. Bir ölkədə "valyuta qayçısı" təşkil edilirsə və bu ölkəyə xaricdən qısa müddətli maliyyə sərmayə axımı olmaqda ("Hot Money"), bu iş ciddi maliyyə böhranına səbəb olmaqdadır.

Sual 13. Pul siyasətinin məqsədləri

Pul siyasəti strategiyasının hazırlanması iki mərhələdən ibarətdir: onun son məqsədinin müəyyən edilməsi və cari məqsədin müəyyən edilməsi. Bütün bu məqsədlərin hamısı monetar orqanlar tərəfindən həyata keçirilir.

Hər bir ölkənin iqtisadi siyasətinin əsasında inflyasiya səviyyəsinin aşağı salınması və ÜDM-in artımı durur. Bildiyimiz kimi, dövlət orqanlarının əsas məqsədi müəyyən olmuş siyasi iqtisadi tədbirlərin həyata keçirilməsi yolu ilə stabilliyin əldə olunması və bu stabilliyin uzun müddət qorunmasıdır. Ümumi iqtisadi stabillik hər şeydən əvvəl əsas makroiqtisadi göstəricilərin müəyyən vəziyyətini nəzərdə tutur. Bunlara əsasən istehsalın stabil artımı, stabil qiymətlər, işçi qüvvəsinin tam məşğulluğu tədiyyə balansın müsbət saldosu və s. kimi sadalanan nəticələrə nail olmaq üçün monetaristlər belə hesab edirlər ki, bütün bazar elementləri sərbəst fəaliyyət göstərməlidir. İnhisarçı meyillərin həm dövlət, həm də xüsusi sektorda inkişafı rəqabətin öz rolunu yerinə yetirməsinə imkan vermir.

Bunun əksinə olaraq son illər pul sisteminin liberallaşdırılması ideyaları geniş yayılmışdır. Bütün bu nəzəriyyələrin əsas məqsədi pul siyasətinin iqtisadi proseslərə təsirinin optimallaşdırılması istiqamətidir. Pul siyasətinin müxtəlif ölkələrdə məqsədlərinin fərqlənməsi monetar orqanların taktikasının seçilməsindən asılıdır.

Pul siyasətinin strategiyası kimi məqsədləri də aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir: fəaliyyət sərhədlərinə görə; pul siyasətini daxili və xarici olaraq iki istiqamətə bölmək

olar. Fəaliyyət vaxtına görə (taktiki və aralıq) də pul siyasətinin müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Taktiki məqsəd dedikdə, pul orqanlarının açıq bazarda ardıcıl əməliyyatlar aparması vəzifələri nəzərdə tutulur. Aralıq məqsəd isə müəyyən vaxt intervalında iqtisadi dəyişikliklərin tənzim edilməsi vəzifələrini ifadə edir. Aralıq məqsədlərə istehsalın nominal həcmi, faiz dərəcəsi, pul kütləsinin artım tempi, qiymət səviyyəsi aiddir.

Pul siyasətinin aralıq məqsədlərindən biri də pul kütləsinin artırılmasıdır. Pul kütləsinin dəyişdirilməsi istehsalın həcminə təsir edir. Lakin bu təsirin hansı səviyyədə olması iqtisadçılar arasında mübahisələrə səbəb olur. Pul kütləsinin artırılması nominal istehsal həcmi artırır. Faiz dərəcəsi ilə pul dövriyyə sürəti arasında asılılıq olduğuna görə Mərkəzi bank daim tədaviyə ehtiyac olan pul kütləsini korrektə etməlidir. Müasir pul nəzəriyyələri pulun dövriyyə sürətinə stabil deyil, dəyişkən səviyyə kimi baxır.

Pul siyasətinin aralıq məqsədlərindən biri də qiymət səviyyəsinin nəzarətdə saxlanılmasıdır. Qiymət səviyyəsinin qalxması bütün iqtisadi proseslərə təsir edir. Ona görə də dövlət orqanlarının həyata keçirdikləri iqtisadi siyasətdə bu göstərici əhəmiyyətli yer tutur. Qiymət səviyyəsi müəyyən nöqtədən aşağı düşdükdə Mərkəzi Bank bank sistemində əlavə ehtiyatlar verməklə məcmu tələbi artırır. Qiymət səviyyəsi müəyyən edilmiş nöqtədən yuxarı qalxdıqda əksinə tədbirlər həyata keçirilir. Pul siyasətinin daimi eyni səviyyədə saxlanılmasının çatışmayan tərəfləri vardır. Bu onunla əlaqədardır ki, bu prosesdə təklifdə ola biləcək şokların nəticələri iqtisadi sistemə mənfi təsir edir. Təklifdə ola biləcək şok zama-

nı Mərkəzi Bank pul kütləsini sıxmaqla qiymət səviyyəsini eyni saxlamağa çalışır. Bu isə iqtisadi sistemin inkişafının qarşısını alır.

Pul siyasətinin aralıq məqsədlərindən biri də faiz dərəcələrinin iqtisadi aktivliyi stimullaşdıracaq səviyyədə olmasını tənzim etməkdən ibarətdir. Pul siyasəti vasitəsi ilə Mərkəzi Banklar faiz dərəcələrinə təsir edir və onların həddən artıq olmasının qarşısını alır. Mərkəzi Bank birbaşa faiz dərəcəsinin səviyyəsini müəyyənləşdirmək imkanında deyildir. Dolayı metodlar vasitəsi ilə faiz dərəcəsinə tənzim etmək üçün Mərkəzi Bank uçot dərəcəsindən istifadə edir. Digər tərəfdən açıq bazarda əməliyyatların aparılması faiz dərəcəsinin səviyyəsinə təsir edə bilər. Faiz dərəcəsinin aşağı və ya yüksək olması iqtisadi fəallığa, investisiya mühitinə çox güclü təsir edir.

Sual 14. Pul siyasətinin direktiv alətləri

Birbaşa pul siyasətində Mərkəzi Bank məqsədlərini həyata keçirmək üçün bazar qaydaları çərçivəsindən deyil, qanuni qaydalar yolundan istifadə edir.

Faiz dərəcələrinə nəzarət. MB-nin birbaşa alətləri içərisində ən çox istifadə ediləni - faiz dərəcələri üzərində nəzarət sistemidir. Mərkəzi Bank kredit qurumlarına əmanət və kredit əməliyyatlarına görə faiz dərəcələrinə məhdudiyət qoya bilər. Bu uyğunlaşdırma çərçivəsində müxtəlif sektorlara müxtəlif faiz dərəcələri tətbiq edilə bilər, və bu zaman stimullaşdırılacaq sektorlara açıla-

caq kreditlərin faiz dərəcələri aşağı səviyyədə tutulur. Burada məqsəd kredit mənbələrin dövlət proqramına uyğun olaraq prioritet sahələrə verməkdir.

Kredit limitləri. Mərkəzi banklar kommertiya banklarının iqtisadi fəaliyyətlə əlaqədar olaraq sektorlara açacaqları kredit miqdarına məhdudiyət qoya bilər. Açılacaq kreditlərə görə məhdudiyət limitləri fərqləndirilir. Stimul edilmək istənilən sektorlara ayrılacaq kredit limitlərinin miqdarı yüksək tutulur və burada məqsəd kreditlərin bu sektorlara yönəlməsini təmin etməkdir.

Fərqliləşdirilmiş reeskont kreditləri. Bank bazarında reeskont kvotaları, bankların məqsədlərinə, risk vəziyyətinə uyğun olaraq, likvid ehtiyacı ilə əlaqədar müəyyən edilir. Məqsəd bu kvotaların yardımı ilə yerli bankların reeskont pəncərəsindən daha çox yararlanma bilməsini, bununla da bəzi sektorların maliyyə baxımından dəstəklənməsini təmin etməkdir.

Disponibilitə tətbiqi. Mərkəzi bank, kommertiya bankların aktivlərindəki mənbələrin müəyyən bir nisbətini dövlət istiqraz kağızlarını satın almağa və ya bankların aktivlərinin müəyyən bir hissəsi kassalarında nağd olaraq tutmağa məcbur edə bilər.

Portfeldə maliyyə aktivlərinin yenidən nizamlanması. Mərkəzi bank, kommertiya banklarının portfellerində tutacaqları maliyyə aktivlərinin nisbətini təsbit edə bilər. Məsələn, satın alınan səhm və iqtiqrazların hansı fəaliyyət sahəsinə aid olmasını, bunların nisbətini və ya miqdarının nə qədər olacağını müəyyənləşdirə bilər. Beləliklə, finans qurumlarının əllərində olan fondların iqtisadi sektorlara transfer edilməsini təmin etmək mümkündür.

Reklam və ya rəsmi olmayan göstərişlər. Mərkəzi Bankın ölkədə həyata keçiriləcək pul siyasətinin məqsədləri haqqında media qurumları vasitəsilə ictimaiyyətə açıqlamaları və ya iqtisadi islahatlar haqqında tövsiyə və təklifləri, şirkət və şəxslərin gələcək investisiya qərarlarında dəyişikliyə təsir edə bilər.

Sual 15. Pul siyasətinin dolay alətləri

Dolay pul siyasətinin həyata keçirilməsi istiqamətində Mərkəzi Bank pul bazarında bütün iştirakçılar kimi eyni statusda iştirak edir və bazarda gedən dəyişikliklərin təşəbbüskarı birbaşa Mərkəzi Bank deyil, bazardır.

Pul siyasətinin dolay alətlərinin üç növü mövcuddur: reeskont siyasəti; məcburi ehtiyat normaları; qiymətli kağız bazarında açıq əməliyyat siyasəti.

Reeskont siyasəti. Mərkəzi Bank reeskont əməliyyatlarını aparmaqla, likvid keyfiyyəti yüksək olan maliyyə varlıqlarının diskont edilməsi formasında həyata keçirir. Bu yolla Mərkəzi Bank bankların kredit həcmlərinə təsir edə bilər.

Məcburi ehtiyat normaları. Mərkəzi Bank bu siyasəti həyata keçirməklə, kommərsiya banklarına portfəllərinin müəyyən bir hissəsini rezerv pul olaraq saxlamaqla (nağd və ya MB-da əmanət formasında) qarşılıqlarına öhdəçilik qoymaqladır. Başqa sözlə, məcburi ehtiyat normaları bankların passivlərində yer alan bəzi öhdəliklərinin müəyyən bir hissəsinin nağd və faizsiz olaraq MB tərəfindən bron edilməsidir. MEN tətbiqi, bankla-

rın əmanətlərinə ani və vaxtaşırı çəkilişlərə qarşı bir yandan əmanət sahiblərinin sistemə olan inamını artırmaqla bərabər, digər tərəfdən pul miqdarına nəzarətdə önəmli bir alət olmuşdur (gizli vergi təsiri - uyqulamaya görə faiz ödəmələrindən topladıqları əmanətin bir hissəsini faizsiz olaraq MB depo etdiyindən, banklar bu hissədən əldə edəcəyi gəlirdən məhrum olur).

Açıq bazar əməliyyatı (ABƏ). Açıq bazar əməliyyatı, maliyyə aktivlərinin MB tərəfindən birinci və ikinci bazarda birbaşa və ya tərs Repo əməliyyatlarında istifadə edilən maliyyə aktivləri içərisində başlıca yeri cari xəzinə borcları və dövlət istiqraz sənədləri tutur. Açıq bazar əməliyyatı MB-nin tədavüldəki pul kütləsini azaltmaq və ya çoxaltmaq üçün xəzinə bono və istiqraz sənədləri özəl sektora aid bəzi istiqraz sənədləri ilə konkret və ya keçici bir müddət üçün alqı-satqı əməliyyatıdır.

Açıq bazar əməliyyatları, bankların likvidlərindəki və bazardakı pul miqdarında dəyişikliyə yol açır. Açıq bazar əməliyyatları faiz dərəcəsinə təsir edir. MB qiymətli kağızları satın alarkən bazara likvid çıxdığından faiz dərəcələri aşağı düşəcək, qiymətli kağızın qiyməti artacaqdır. Digər tərəfdən MB bazara qiymətli kağız satarkən, bazardakı likvid azalacaq, faiz dərəcələri yüksələcək, qiymətli kağızların qiyməti aşağı düşəcəkdir.

Sual 16. Kreditin mahiyyəti

Kredit, latın ifadəsi olub – greditam-gredere, yəni etimad etmə və ya inanma mənasına gəlir. Kredit, yəni

qarşılığı gələcəkdə ödənəcək və etimad üzərinə qurulmuş bir tədiyyə formasıdır. Bu üsula görə alınan malların dəyəri dərhal ödənməyərək, gələcəkdə ödənilməsi öhdəliyi gətirilir. Kredit alanın sadəcə, ödəmə arzusu yetərli deyil, eyni zamanda kreditin məbləği qədər və hətta ondan yuxarı məbləğdə qarşılığı və ya təminatı olmalıdır. Kredit etimad və ya təminata söykənən bir əməliyyatdır. Kredit qənaət edilən pulların bazara axmasını və malların ən faydalı şəkildə istifadəsinə yardımçı olur. Kredit əldəki pul ilə gələcəkdə ələ keçəcək pulun mübadiləsidir. Kredit verən pul verib, ödəmə vədi almaqda, kredit alan isə pul alıb ödəmə vədi verməkdədir. Pul sonsuz likvid olduğuna görə pul ilə istənilən mal və xidmət satın alına bildiyinə görə, kredit, kredit verənin bu gün mal və xidmət satın almaqdan əl çəkərək gələcəkdə mal və xidmət satın almasını, kredit alanın isə gələcəkdə mal və xidmət satın almaqdan əl çəkərək bu gün mal və xidmət satın almasını mümkün edir. Kredit gələcək gəlirlər hesabına xərcləmək imkanı verməklə yanaşı, iqtisadiyyatda satınalma gücünün artması, mübadilə həcmının genişlənməsinə səbəb olur.

İqtisadi məfhum kimi kreditin əsasını geri qaytarılma təşkil edir. Geri qaytarılma kreditin ümumi xüsusiyyətidir və buna görə də kredit münasibətlərinə xas olan müəyyənədicisi cəhətdir. Deyilənlərdən kredit anlayışı və onun mahiyyəti haqqında belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, kredit dəyərin kreditorla borcalan arasında geri qaytarılma əsasında hərəkətidir və bununla əlaqədar kreditorla borcalanın arasında yaranan iqtisadi münasibətlər toplusudur.

Sual 17. Kreditin funksiyaları

Kreditin funksiyaları aşağıdakılardır:

1. Yenidən bölüşdürmə funksiyası, yəni kreditorun sərbəst vəsaiti başqa əraziyə və ya başqa iqtisadi sahəyə keçə bilir;

2. tam dəyərli pulların kredit pulları ilə əvəzlənməsi prosesi;

3. tədavül xərclərinə qənaət;

4. kapitalın konsentrasiyası və mərkəzləşdirilməsi.

Kreditorla borcalan arasında bağlanan kredit sövdələşmələri dəyərin yenidən bölgüsü mərhələsində meydana gəlir. Mübadilə prosesində müvəqqəti sərbəst olan dəyər borcalana verilir, sonra isə öz sahibinə qaytarılır. Kredit üçün səciyyəvi olan bu proses onu göstərir ki, kreditin ilk və köklü funksiyası yenidən bölgü funksiyasıdır. Formasından asılı olmayaraq bütün hallarda dəyərin yenidən bölgüsü baş verir. Kredit vasitəsilə resursların yenidən bölgüsü müxtəlif səviyyələrdə baş verir. Kredit münasibətlərinin subyektivi olan müəssisələrin səviyyəsində baş verən dəyərin fərdi dövrəni və dövriyyəsi çərçivəsində mal-material qiymətliləri və pul vasitələri yenidən bölünür. Ümumi iqtisad səviyyəsində isə dəyərin hərəkəti kredit vasitəsilə milli gəlirin yenidən bölgüsündə təzahür edir.

Kreditin ikinci funksiyası həqiqi pulların kredit əməliyyatları ilə əvəzlənməsi vasitəsilə tədavül xərclərinə qənaət edilməsidir. Müasir iqtisadiyyatda bu cür əvəzlənmə üçün zəruri şərait mövcuddur. Mal və xidmətlərə görə nağdsız hesablaşmalarla əlaqədar pulların bir he-

sabdan köçürülməsi, qarşılıqlı borcların ödənilməsi, qarşılıqlı ödəmələrin yalnız saldusunun (qalığının) köçürülməsi nağd pul ödəmələrini azaltmaq üçün pul dövriyyəsi quruluşunu yaxşılaşdırmaq imkanı yaradır.

Müasir dövrdə həqiqi pullar kimi qızıl sikkələr deyil, kredit əsasında buraxılan pul nişanları tədavül edir. Metalizm dövrün həqiqi pulların kredit ilə əvəzlənməsi prosesi qızıl sikkələrin yerinə banknotların tədavül etməsində təzahür edirdi. Lakin qızılın tam demonetizasiyası, yəni qızıl sikkələrin banknotlarla tam əvəzlənməsi və banknotların öz qızıl əsasını itirməsi bu funksiyanın qüvvədən düşməsinə gətirib çıxartmadı. Əksinə, kreditin tərəqqisi, onun əmtəə təsərrüfatının inkişafında aparıcı qüvvəyə çevrilməsi nəticəsində borcalanın cəlb və təsərrüfat dövriyyəsinə yenidən daxil etdiyi dəyər pula xas olan vəzifələri icra etməyə başlayır. Bunun nəticəsində ictimai kapitalın hərəkəti sürətlənir. Tədavül vaxtı minimuma endirilir və tədavül xərclərinə qənaət edilir ki, bu da ictimai kapitalın fəaliyyət səmərəsinin yüksəlməsi deməkdir, çünki kapitalın məhsuldar fəaliyyət vaxtı artır.

Kreditin mühüm funksiyası kapitalın təmərküzləşməsi və mərkəzləşməsi prosesinin sürətləndirilməsi funksiyasıdır. Kredit mexanizminin vasitəsilə izafi dəyərin kapitallaşması prosesi daha sürətlə baş verir. Kapitalın təmərküzləşməsinin güclü amili kimi çıxış etməklə kredit fərdi yığımın hüdudlarını genişləndirir. Kreditin köməyi ilə bir fərdin kapitalları onlara digər fərdlərin kapitallarını əlavə etməklə artırılır. Bu mənada kredit fərdi müəssisələrin səhmdar cəmiyyətlərə çevrilməsi və yeni şirkətlərin yaradılması, inhisarların və beynəl-

xalq şirkətlərin meydana gəlməsi amillərindən biridir. Məhz kapitalların mərkəzləşdirilməsi mexanizmi kimi çıxış etməklə kredit rəqabətin güclü vasitəsinə çevrilir. Çox vaxt iri şirkətlər, kiçik şirkətlərə nisbətən daha münasib, yüngül şərtlərlə kreditləşdirilir.

Sual 18. Kreditin prinsipləri

Kredit münasibətləri zamanı tərəflər müəyyən prinsiplərə riayət etməlidirlər: qaytarılmaq, müddətlilik, ödənclik və təminat prinsipləridir. Kreditin qaytarılmalı olması onun mahiyyətindən irəli gəlir, yəni verilən vəsait geri qaytarılmalı olmasa o, heç kredit adlanmazdı. Bir iqtisadi kateqoriya kimi kredit əmtəə-pul münasibətlərinin digər iqtisadi kateqoriyalarından bilavasitə bu xüsusiyyəti ilə fərqlənir. Bazar münasibətləri şəraitində bu xüsusiyyət daha kəskin xarakter daşıyır. Kreditin qaytarılmalı olması borc alanda və borc verəndə ciddi maddi məsuliyyət aşlıyır. Qaytarılmalı məfhumu mücərrəd xarakter daşdığından kreditləşmə prosesində bu məfhum daha dəqiqləşdirilir. Yəni kredit müddətlilik prinsipi əsasında həyata keçirilir. Bu o deməkdir ki, kredit konkret müəyyən olunmuş müddətlərdə qaytarılmalıdır. Müddətlilik prinsipi onu tələb edir ki, borc vəsaiti borc alanın dövriyyəsinə müəyyən müddət iştirak etməlidir və bu müddət başa çatdıqdan sonra o geri qaytarılmalıdır.

Müddətlilik - yəni borcun əvvəlcədən müəyyən edilmiş müddətdə geri qaytarılması - borcun səmərəli isti-

fadə olunduğunu göstərir. Kreditin müəyyən olunmuş müddətdə geri qaytarılmaması əsassız olaraq müəssisənin dövrüyyəsində borc vəsaitinin iştirakından xəbər verir və pul tədavülünə mənfi təsir göstərir. Bankların kommersiya prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərdiyi bir şəraitdə bu prinsipin əhəmiyyəti daha da artır. Kreditin ödənilmə müddətləri tərəflər arasında bağlanan müqavilədə əks olunur. Müddətlilik prinsipinə əməl etməyən borc alanlara iqtisadi sanksiyalar tətbiq edilir - əsasən faiz səviyyəsi yüksəldilir və gələcək kreditləşmədə borcalanın intizamsızlığı nəzərə alınır.

Kreditin vacib prinsiplərindən biri onun ödəncli olmasıdır. Bu o deməkdir ki, kredit nəinki müəyyən olunmuş müddətdə tam qaytarılmalıdır. Həmçinin kreditdən istifadəyə görə ödənc-faiz ödənilməlidir. Kreditin ödəncli olması borcalana kreditdən səmərəli istifadə etmək məsuliyyəti aşılayır, onda daxili resursları artırmaq marağı oyadır. O kreditdən elə istifadə etməyə çalışmalıdır ki, əldə etdiyi nəticə nəinki kreditin geri qaytarılmasını, kreditə görə faizlərin ödənilməsini təmin etsin, həmçinin özünə gəlir gətirsin. Ödənclik kreditor üçün də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Kreditor ödənclilik əsasında öz müstəqilliyini və gəlirliliyini təmin edir, resurslarını artırır. Ödəncliliyin iqtisadi mahiyyəti ondadır ki, kreditdən istifadə nəticəsində əldə edilən gəlir borcları ilə kreditor arasında bölüşdürülür.

Ssuda kapitalına görə əldə edilmiş illik gəlirin verilmiş kreditin məbləğinə nisbəti kimi müəyyən edilən ssuda faizi norması kredit resurslarının qiyməti kimi meydana çıxır. Bank kreditinə görə faiz stavkaları müəyyən-

ləşdirilərkən aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır: faiz şəklində gəlir gətirən kredit qoyuluşu və digər aktiv əməliyyatların həcmi; bankın öz müştərilərinə depozit hesablara görə verdiyi orta faiz dərəcəsi; bankın aktiv əməliyyatları üzrə faiz stavkası; bankın kredit resurslarının quruluşu; bank kreditlərinə olan tələb və təklif; kreditin təminatlılığından asılı olaraq risk səviyyəsi; inflyasiya prosesinin tempi ölkədə pul tədavülünün stabilliyi; istehsalın mövsümliliyi və s.

Kreditin vaxtında və tam qaytarılması şərtlərindən biri də kreditin təminatlı olmasıdır. Təminatlılıq prinsipi kimi kreditin ödəniş vaxtı çatarkən, kredit ödənilmədikdə onun ödənilməsinə təmin edən faktor başa düşülür. Əvvəllər kreditin təminatı kimi əsasən mal materiallarından istifadə edilirdi, yəni kreditlər vaxtında ödənilmədikdə kreditor öz borcunu və faizlərini həmin maddi qiymətlilərin reallaşdırılması vasitəsi ilə təmin edirdi. Bazar münasibətlərinə keçid kreditin bu prinsipinin də mahiyyətini dəyişdirmişdir. Son illərə qədər kreditin təminatlılığı dedikdə onun maddi qiymətlilərlə təmin olunması, yəni kredit müqabilində onun dövriyyəsində material qiymətliləri mövcudluğu başa düşülürdü. Bazar münasibətlərinə keçidlə əlaqədar təminatın digər formalarından ödəmə qabiliyyətli müştərilərin zəmanəti, havadarlığı, sığorta polisi və s.-dən istifadə edilir. Təminatlılıq borcun vaxtında və tam ödənilməsinin qaranlı olmaqla borc alanın kreditora verdiyi hüquqi cəhətcə rəsmiləşdirilmiş öhdəlik forması xarakteri daşıyır.

Kreditləşmə prosesində differensial münasibət prinsipindən də istifadə edilir. Bu prinsip əvvəllər borcalan-

ların yaxşı və pis işləməsindən asılı olaraq tətbiq edilirdi. Yaxşı işləyən müştəri güzəştli qaydada kreditləşdirilir, pis işləyənlərə isə kredit cəzaları tətbiq edilirdi.

Hal-hazırda kreditləşmə müştərinin kredit qabiliyyəti əsasında həyata keçirilir. Bu prinsipə görə kredit ehtiyacı olan müştərilərə deyil, kredit qabiliyyətli müştərilərə verilir.

Sual 19. Kreditin forma və növlərini açıqlayın

Sazişdə nəzərdə tutulan kreditorun kimliyindən asılı olaraq kredit aşağıdakı formalara ayrılır:

1. Təsərrüfat (şirkətlər arası);
2. Bank;
3. Mülki (vətəndaşlar arasında);
4. Dövlət;
5. Beynəlxalq;
6. İstehlak.

Təsərrüfat subyektləri krediti pul və kommərsiya kredit formasında istifadə edir. Kommərsiya krediti zamanı kreditor kimi təsərrüfat subyektləri, yəni müəssisə, firma, şirkətlər çıxış edir. Kreditin bu forması bir mal istehsalçısının və yaxud malın topdan satıcısının digər müəssisəyə əmtəənin niyə satışı zamanı meydana gəlir. Deməli, kommərsiya kreditinin əsasında satıcı müəssisənin əmtəə dəyərinin ödənilməsi üzrə möhlət verməsi və müəyyən edilmiş müddət keçdikdən sonra əmtəə dəyərini ödəmək öhdəliyi kimi alıcı müəssisənin veksəl verməsi durur. Bu səbəbdən kommərsiya kreditinə vek-

sel krediti də deyilir. Göründüyü kimi kommersiya kreditinin obyektı dəyərin əmtəə formasıdır, aləti isə kommersiya vekselidir. O, əsasən qısamüddətli (1 ilə qədər) səciyyə daşıyır. Onun iştirakçıları təsərrüfat fəaliyyətinin subyektləri olduğundan kommersiya krediti topdansa satış münasibətlərdə tətbiq olunur. Kommersiya krediti daxilindəki ödəmə möhləti məhsul satışının davamı kimi çıxış edir. Buna görə kommersiya krediti vasitəsilə satışın tezləşdirilməsi və tədavülü zamanının məhdudlaşdırılması məsələsinə nail olunur ki, bu da fərdi və ictimai kapitalın səmərəli fəaliyyətinə xidmət edir. Bu mühüm cəhətin davamı kimi kommersiya faizinin formalaşması çıxış edir. Mal satıcısının əsas məqsədi məhsul satışının sürətləndirilməsi və onun qiymətindəki mənfəətin əldə edilməsinin tezləşdirilməsidir. Bu səbəbdən kommersiya krediti üzrə ödəniş möhlətinin haqqı məhsulun qiymətinə daxil edilir və bu, bank krediti faizi ilə müqayisədə çox cüzdür.

Hal-hazırda kommersiya kreditinin üç növündən istifadə edilir:

1. Kreditin müddəti fiksə (tarixi təsbit edilmiş) edilmiş qaydada ödəmək;
2. Konsiqnasiya qaydasında (hissə-hissə ödəmək) borclunun malı realizə etdikdən sonra kreditora pulun ödənməsi;
3. Açıq hesabla kreditləşmə.

I halda satılı malı alıcıya göndərdikdən sonra, alıcı satıcıya sadə veksəl, yəni veksəldə təsbit edilmiş tarixdə borc ödəməsinin yerinə yetirilməsinə öhdəlik verir və ya satıcı, özü alıcıya tratta təqdim edir (köçürmə veksəl) və

alıcı kommersiya sənədlərini akseptə edir, yəni tratta göstərilmiş tarixdə ödənişi yerinə yetirməyə öhdəlik verir.

II halda, konsiqnasiya prosesidir, yəni pərakəndə satıcı malı realizə etdikdən sonra kreditora olan borcunu yerinə yetirir. Məsələn, konsiqnasiya yeni malların bazarı və qeyri-tipik malların təklifi ilə təqdim edilir, yəni bazarın tələbi dəyərləndirmək çətin olduğu bir durumda konsiqnasiya tətbiq edilir.

Ancaq kommersiya kreditin tətbiqi əksər şirkətlər üçün maliyyə cəhətdən sərfəli deyildir. Kreditin ən geniş forması - bank kreditdən istifadədir. Adətən, bank kreditləri məqsədə yönəlik istifadə edilir: əsas kapitalın artımına, dövriyyə vəsaitlərinin tamamlanmasına, istehlak məqsədli.

Banklar krediti ən çox müvəqqəti maliyyə yardımına ehtiyacı olanlara verir. Bank kreditinin başlıca xüsusiyyəti ondadır ki, geri qaytarılma əsasında pul vəsaitlərinin dövriyyəsinə həyata keçirən banklar daha çox şəxsi kapitalından deyil, cəlb edilmiş resurslardan istifadə edir. Müəyyən subyektlərdən borc götürdüyü pul vəsaitlərini bank digər hüquqi və fiziki şəxslər arasında yəni bəzən bölüşdürür. Eyni zamanda bank sadəcə, pul vəsaitlərini deyil, pulu kapital şəklində borc verir. Bu o deməkdir ki, borc alan bankdan götürdüyü vəsaitləri elə istifadə etməlidir ki, təkcə onların kreditora qaytarılmasını deyil, həm də ən azı borc faizini ödəməkdən ötrü kifayət edən mənfəət əldə etsin.

Ödəmə kreditin bank formasının ayrılmaz atributuna çevrilir. Bütün bunlarla əlaqədar bank kredit faizi həmişə kommersiya krediti faizindən yüksək olur. Bank

əsasən özgə vəsaitlərdən kredit resursu kimi istifadə etdiyindən verdiyi kreditlər üzrə faizi maksimal səviyyədə saxlamağa çalışır. Lakin bank kreditini kommertiya kreditindən fərqləndirən təkə bu cəhət deyil. Bank kreditinin obyektı ticarət və sənaye kapitalından ayrılmış pul kapitalıdır. Bore alan kimi dövlət, fiziki və hüquqi şəxslər, o cümlədən bankların özü də çıxış edir. Kommertiya kreditinin miqyasları hər bir halda ticarət və sənaye kapitalı ehtiyatları ilə müəyyən olunur və məhdudlaşır. Ticarət və sənaye kapitalının kommertiya krediti xətti ilə hərəkəti ünvanlıdır: əmtəə ya istehsalçıdan istehlakçıya, ya da istehsalçıdan əmtəənin sonrakı satışı ilə məşğul olan ticarət şirkətinə ötürülür.

Bank krediti kommertiya kreditinə xas olan məhdudyyətləri aradan qaldırır, çünki o kreditləşmənin istiqamətləri məbləği və müddətləri ilə məhdudlaşmır. Bank krediti kommertiya kreditində olduğu kimi təkə əmtəə tədavülünə deyil, həm də kapital yığımasına xidmət edir. Bank kreditinin aləti olan bank vekseli ilə kommertiya vekselinin diskont əməliyyatları vasitəsilə əvəz edilməsi kreditin təminatını gücləndirir, deməli, onun miqyaslarını, müddətlərini genişləndirir.

Kreditin növü isə kreditin əsas formalarının detal xarakteristikası kontekstində, yəni onun əlavə əlamətlərini açıqlayır. Kreditləri verən və alan şəxslərə, sektorlara, kreditin istifadəsinə görə məqsədli, təminatlı və müddətinə görə qruplaşdırmaq mümkündür:

1) krediti verən şəxslər yönündən bank kreditləri ilə qeyri-bank kreditləri, alan şəxslər baxımından isə özəl sektora açılan kreditlər, dövlət sektoruna açılan kreditlər;

2) İqtisadi sektorlara görə kreditlər - kommersiya kreditləri, kənd təsərrüfatı kreditləri, sənayeyə açılan kreditlər, inşaat sektoruna açılan kreditlər şəklində ayı-
ra bilərik.

3) Kreditdən istifadə məqsədlərinə görə - istehlaka açılan kreditlər və istehsala açılan kreditlərə bölünür. İstehlak xərclərini qarşılamaq məqsədi ilə alınan kredit, kredit alınan cari gəlirindən ayıracağı pul ilə geri ödənilir. Bu ödəmənin həyata keçirilməsi kredit alanın gələcəkdəki gəlir və xərc durumuna bağlıdır. İstehsalı maliyyələşdirmək üçün alınan kredit istehsal edilən malların satışından əldə edilən satış gəliri ilə və ya kreditdən istifadə edilən əməliyyatdan əldə edilən qazanc ilə qarşılır.

4) Təminatla görə kreditləri təminatlı və təminatsız kreditlər almaq üzrə ikiye ayırdıqdan sonra, təminatlı kreditlər zəmanət qarşılığı, əmtəə və sənət qarşılığı, ipotek qarşılığı açılan kreditlərə bölünür. Kredit alanın imzasına güvənilərək açılan kreditlərə açıq kredit deyilir.

5) Müddətlərinə görə kreditləri qısa müddətli, orta müddətli və uzun müddətli kreditlərə bölmək olar.

6) Ödənilməyə görə: baha faizli, ucuz faizli, faizsiz.

Sual 20. Kreditin istifadə formasına görə xarakterizə edin

İstifadə formasına görə: istehsal krediti, istehlak krediti və investisiya krediti. 1) **İnvestisiya krediti** - istehsal fəaliyyətlərinin genişlənməsi, yəni istehsal vahidlərinin açılması məqsədi ilə istifadə edilir və adətən, investisiya

kreditlərinin müddəti uzunmüddətlidir. 2) İstehsal krediti alan müəssisə bunun istehsal prosesi fəaliyyətində istifadə edir və kredit müqaviləsində təsbit edilən müddətdə kreditin əsas kapitalını və faizini qaytarır. Məsələn, bir şirkət istehsal krediti ilə həm xammal təmini, həm də işçilərin maaşlarının ödənməsi kimi keçici maliyyə sıxıntılarını həll edə bilər.

3) İstehlak krediti - istehlakçıların ehtiyatları olan malların təmin edilməsində istifadə edilir, yəni istehlakçılara satınalma gücü qazandırır. İstehlak krediti, kommersiya məqsədi ilə deyil, fərdlərə istehlak ehtiyaclarının qarşılınması üçün ayrılan kreditlərdir. İstehlak kreditləri avtomobil, televizor, soyuducu, paltaryuyan maşın və s. bu kimi daşınan istehlak mallarının satın alınmasında maliyyə etmək üçün istifadə edilir.

Əhalinin alıcılıq qabiliyyətini onun pul gəlirləri müəyyən edir, lakin alıcılıq qabiliyyəti çox vaxt alıcı tələblərindən aşağı olur. Bu və ya digər malları almaq istəyi maddi imkanları üstələyir. Başqa sözlə, əhalinin cari pul gəlirləri ilə uzunmüddətli istehlak mallarının (məbel, avtomobil və s.) yüksək qiymətləri arasında uyğunsuzluq mövcud olur. Eyni zamanda əhalinin bəzi tələblərində pul vəsaitlərinin müvəqqəti sərbəstləşməsi baş verir. Belə vəziyyətdə istehlak kreditinin meydana gəlməsi təbii görünür, çünki onun köməyi ilə istehlakçı nöqtəyi-nəzərindən iki cür ziddiyyət aradan qaldırılır. Birinci, uzunmüddətli istehlak mallarına olan yüksək qiymətlərlə əhalinin cari gəlirləri arasındakı ziddiyyətdir. İkincisi, əhalinin bir qrupunda sərbəst pul yığımlarının yaranması və digər qrupunda isə onların istifadəsi

zərurətinin yaranması arasındakı ziddiyyət. Deməli, istehlak krediti əhalinin istehlak səviyyəsinin yüksəldilməsinə xidmət edir. Digər tərəfdən isə istehlak krediti istehsalçının (satıcının) da mənafeələrinə uyğundur, çünki əmtəələrin satışının fasiləsizliyinə xidmət edir. İstehlak kreditinin bank və firma formaları ola bilər. Birinci halda, istehlak kreditini pul formasında bank verir. Qeyd etmək lazımdır ki, bank kreditləri arasında istehlak krediti ən bahalı kredit hesab edilir. İkinci halda isə ticarət firmasının özü müəyyən bahalı uzunmüddətli malı müştəriyə kreditə satır. Hər iki halda müştəri banka və yaxud ticarət firmasına kreditin məbləğinin müəyyən faizi həcmində ilkin ödəniş edir. Kredit məbləğinin qalan hissəsini isə kredit müddəti ərzində vaxtaşırı ödəmələrlə kreditora qaytarır. Hər hansı bir səbəbə görə borcalan ödəmələri dayandırdıqda kreditör krediti (pul məbləğini və yaxud malı) geri alır. İstehlak krediti üzrə borcun ödənilməsi mənbəyi borcalanın qarşısından gələn gəlirləridir. Bu səbəbdən belə kreditlərin verilməsindən əvvəl kreditör tərəfindən kreditin qaytarılma mənbələrinin reallığı ciddi yoxlanılmalıdır.

İstehlak kreditinin ayrıca növünü mənzil krediti təşkil edir. Burada kredit hazır mənzilin (evin) alınmasına və yaxud evin tikilməsinə verilir. Mənzil krediti ya bank müəssisəsi, ya da mənzili (evi) tikən şirkət tərəfindən müvafiq olaraq pul və ya natural şəkildə verilir. Bu zaman girov iltizamı (girovnamə) tərtib olunur. Və bu sənəd borcalan mənzil kreditini hissə-hissə müəyyən müddət ərzində kreditora qaytarmaq öhdəliyini icra edə bilmədikdə kreditora mənzili (evi) müsadirə etmək hüqu-

qu verir. Kreditin bu növünə ipoteka krediti yaxındır. Bu sırf daşınmaz əmlakın girovu üzrə verilən kreditdir. Və bu kredit üzrə girovnamə tərtib olunur. Borc vəsaitləri müxtəlif məqsədlərə, o cümlədən istehsal və istehlak tələbatlarının ödənilməsinə istifadə oluna bilər. Əksər hallarda ipoteka borcunun qaytarılması mənbəyi borcalanın qarşından gələn gəlirləridir. Bu işə girov qoyulan daşınmaz əmlakın əsaslandırılmış qiymətləndirilməsini və borc vəsaitlərinin qaytarılmaması hallarında girov qoyulmuş əmlakın satılması imkanlarının müəyyən edilməsini labüd edir.

Sual 21. Kreditin sərhədləri

Kreditin əsaslandırılmış tətbiq sərhədlərinin müəyyən edilməsi və onlara riayət olunması həm kredit əlaqələrinin iştirakçıları üçün, həm də bütövlükdə iqtisadiyyat üçün vacibdir. Bu onunla izah olunur ki, kreditləşmə yalnız lazımi həcmdə edildikdə onun iqtisadiyyata təsiri müsbət olur. Çox vaxt kredit artıq həcmdə verildiyindən müəssisələrin vəsaitlərdən qənaətlə istifadə olunmasında istehsal və satış proseslərinin sürətlənməsində, bütövlükdə kapitalın dövran və dövriyyəsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsində marağı zəifləyir. Nəticədə, təkrar istehsal proseslərinin zəifləməsi baş verir, əksinə iqtisadi subyektlərin kreditə olan tələbatları tam ödənilmədikdə onların fəaliyyətində çətinliklər yarana bilər ki, bu da yenə təkrar istehsal proseslərinin ləngidilməsi deməkdir. Deməli, kreditin sərhədləri hər dəfə düz-

gün müəyyən edilməlidir. Bu, həm kommersiya, həm də bank kreditinə aiddir. Kredit sərhədlərinin müəyyən edilməsi ilk növbədə kreditin - borc vəsaitlərinin geri qaytarılması tələbinin nəzərə alınmasından irəli gəlməlidir. Ona görə də ən əvvəl borc götürülən vəsaitlərin geri qaytarılması üçün imkanların - zəruri şəraitin mövcud olmasını müəyyən etmək vacibdir. Öz növbəsində bu, kreditin hansı məqsədlər üçün istifadə ediləcəyini, hansı obyektlərə yönəldiləcəyini tədqiq etməyi tələb edir. Bununla yanaşı, kreditin tətbiq sərhədlərinin müəyyən edilməsi zamanı borc vəsaitlərinin istehsal və satışın fasiləsizliyi və ahəngliliyinin təmin edilməsindəki iştirakının zəruriliyi, borcalanların təsərrüfat fəaliyyətinin keyfiyyəti, resurslardan istifadənin səmərəliliyi, dövriyyənin ödəniş vasitələri ilə təmin edilməsi tələbatı nəzərə alınmalıdır. Bunlardan başqa kreditin sərhədləri iqtisadi inkişafın xüsusiyyətləri və vəzifələri ilə də müəyyən olunur. İqtisadiyyatın müxtəlif inkişaf dövrlərində kreditin sərhədləri dəyişir. İstehsal həcminin dəyişməsi, onun quruluşundakı dəyişikliklər, dövriyyədəki pul kütləsinin optimallaşdırılması probleminin konkret həlli kredit sərhədlərinin müəyyən edilməsindən ötrü əhəmiyyətli amillərdəndir. Kredit münasibətlərinə girən tərəflərin maraq və inkişafını da unutmamaq olmaz. Borcalanlar öz fəaliyyətlərinin konkret xüsusiyyətlərindən irəli gələn tələbatlarından əlavə cəlb olunan vəsaitlərin geri qaytarılması və haqqının ödənilməsi imkanlarını da düzgün müəyyən etməlidir. Kreditora gəldikdə isə onun borc vəsaitləri vermək imkanları və bunda olan marağı daha önəmlidir. Vəsaitləri borc verməkdə marağın və

onların qaytarılma etibarlılığının optimal uzlaşdırılması kreditləşmənin kreditorun maraq və imkanlarından asılı olan həcmələrini şərtləndirir. Qısa və uzunmüddətli kreditlərin sərhədlərinə gəldikdə isə, onların müəyyən edilməsində bəzi obyektiv xüsusiyyətlər mövcuddur. Borc vəsaitləri dövriyyə kapitalı kimi istifadə edildikdə kreditin qaytarılması dövriyyə kapitalının dövrünün başa çatması nəticəsində sərbəstləşən vəsaitlər hesabına edilir. Və buna görə də dövriyyə kapitalının hərəkət müddətləri ilə sıx əlaqələndirilir. Uzunmüddətli kreditin sərhədləri isə ondan irəli gəlir ki, borcun qaytarılma mənbəyini əsas kapitalın istismarı nəticəsində yaranan mənfəət təşkil edir. Deməli, qaytarılma müddəti də kreditləşən xərclərin kreditləşmə müddəti ərzindəki əldə olunan mənfəət hesabına ödənilməsi imkanlarından irəli gələrək müəyyən edilir.

Sual 22. Kreditin iqtisadiyyatda rolu

Kreditin rolu onun təsərrüfat, əhali, dövlət üçün tətbiqinin nəticələri ilə səciyyələnir. Kreditin rolu onun müxtəlif forma və növlərinin həyata keçirilməsi zamanı təşəkkül tapan münasibətlərin nəticələrində təzahür edir. Kreditin iqtisadiyyata təsirinin hər bir istiqaməti üzrə kredit münasibətlərinin konkret forma və ya növü üstün mövqeyə malikdir. Məsələn, əmtəələr nisyə satıldığı zaman başlıca rolu kommertiya krediti oynayır. Əksinə kredit pul vəsaitləri şəklində verildikdə bank krediti birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir. Kreditin ro-

lu onun məhsul istehsalı və satışının fasiləsizliyinə olan təsirində də təzahür edir. Borc vəsaitlərinin köməyi ilə təsərrüfat subyektlərinin əlavə resurslara olan tələbatı ödənilir və təkrar istehsal proseslərinin ləngiməsinə yol verilmir. Əlavə vəsaitlərə yaranan tələbat mövsüm amili ilə də bağlı ola bilər. Burada da kredit vasitəsi ilə kapital dövrəni və dövriyyəsinin fasiləsizliyi ahəngdarlığı təmin edilmiş olur. Kreditin istehsalın genişlənməsində də rolu böyükdür. Kreditin iştirakı ilə geniş təkrar istehsal üçün kapital mənbələrinin formalaşması sürətlənir. Kredidən əsas fondların artırılması mənbəyi kimi də istifadə edilə bilər. Belə hallarda kredit istehsalın inkişafı və genişlənməsi üçün zəruri olan yeni əsas fondların yaradılması üzrə müəssisələrin imkanlarını artırır. Burada xüsusilə mühüm olan cəhət odur ki, kredit müasir dövrün iqtisadi tərəqqisinin aparıcı qüvvələrindən biri olan elmi-texniki tərəqqiyə, bununla da cəmiyyətin məhsuldar qüvvələrinin inkişafına xidmət edə bilər.

Kreditin pul dövriyyəsində də rolu mühümdür. Məlum olduğu kimi, nağd pulların tədavülə buraxılması və tədavüldən çıxarılması kredit əsasında banklar vasitəsilə baş verir. Bir tərəfdən nağd pulların tədavülə buraxılması müəssisə və təşkilatlara, əhaliyə bankların kassalarından nağd vəsaitlərin verilməsi xətti ilə yalnız onların bank hesablarında qalıqlar mövcud olduqda mümkündür. Belə qalıqların olması müştəri ilə banklar arasında müəssisə, təşkilat və əhalinin kreditor olduqları kredit münasibətlərinin olmasını göstərir. Bank hesablarından nağd pulların verilməsi bankın müştəri qarşısındakı borcunun ödənilməsi deməkdir. Digər tərəfdən isə banka

nağd pulların daxil edilməsi onların tədavüldən çıxarılmasını göstərir və bankların öz müştərilərinə olan borclarının böyüməsi ilə müşayiət olunur. Nağdsız pul dövriyyəsinə gəldikdə isə, ödənişləri daima yerinə yetirməkdən ötrü müəssisələrin vəsaitlərə əlavə tələbatı yaranır. Buna səbəb gündəlik pul məxaricləri ilə pul mədaxilləri arasındakı uyğunsuzluqdur. Belə hallarda əlavə pul vəsaitlərinə yaranan müvəqqəti tələbat kredit cəlb olunmaqla ödənilə bilər. Burada verilən borcların həcmi və onların ödənilmə müddətlərinin əmtəə istehsalı və satışı prosesləri ilə əlaqələndirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Dövriyyədəki pul kütləsinin ona olan tələbata uyğun olması ictimai kapitalın geniş təkrar istehsalının ahəngliyi və fasiləsizliyi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məhz dövriyyədəki pul kütləsinin dövriyyənin tələbatlarına uyğun olması məqsədlə kreditləşmə prinsiplərinə riayət edilməsi çox vacibdir. Eyni zamanda dövriyyədəki pul vəsaitlərinin həcmnin tənzimlənməsinin böyük iqtisadi əhəmiyyətini nəzərə alaraq kredit əməliyyatlarının pul siyasəti tədbirləri vasitəsilə dövlət tənzimlənməsi tətbiq olunur. Burada kreditin iqtisadi rolunun yeni tərəfi aşkarlanır. Kreditdən iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin güclü aləti kimi istifadə olunur.

İqtisadiyyatın kredit tənzimlənməsi kreditin həcmi və dinamikasını dəyişməklə iqtisadiyyatın inkişafı imkanlarına və perspektivlərinə təsir göstərməsilə əlaqədardır. Kreditin dinamikası iqtisadiyyatın silsiləvi inkişaf ilə müəyyənləşsə də dövlət tənzimlənməsi kreditin iqtisadiyyatın sahə və bölmələri üzrə yerləşdirilməsinə güclü təsir göstərə bilər. Kredit tənzimlənməsi vasitəsilə

dövlət, sosial-iqtisadi problemlərin həllinə, ziddiyyətlərin zəiflədilməsi, iqtisadi böhranların gedişinin yüngülləşdirilməsinə, inflyasiyanın dayandırılmasına, iqtisadiyyatın və ümumi milli məhsulun, ixrac və idxalın quruluşunun səmərələşdirilməsinə və s. çalışır. Məsələn, dünya təcrübəsindən yaxşı məlumdur ki, böhran şəraitində və yaxud böhran yaxınlaşdıqca bazar tələbini cəmləndirməyə məqsədlə dövlət çox vaxt kredit vasitəsilə istehsal investisiyalarını, mülki tikintini, uzunmüddətli istehlak mallarının kreditə satışını, milli ixracı stimullaşdırmağa çalışır. Borc kapitalı hərəkətinin təbii bazar mexanizmi ilə kredit tənzimlənməsi arasındakı nisbət hər dəfə ölkə iqtisadiyyatındakı konkret vəziyyət, dünyə ölkələrinin ilk növbədə də əsas iqtisadi ortaqların istehsalındakı silsiləvi dəyişikliklər, beynəlxalq ticarətdə, beynəlxalq valyuta sistemində və kapital bazarındakı vəziyyətdən asılıdır. Kredit tənzimlənməsi bütövlükdə iqtisadiyyatın səmərələşdirilməsinə, onun keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət etsə də müəyyən məhdudiyətlərə də malikdir. Bu məhdudiyətləri bilmək, onlara bələd olmaq kredit tənzimlənməsindən bacarıqla istifadə edilməsindən ötrü vacibdir. Əks halda kreditə hədsiz meyil, ondan makro və mikro səviyyələrdə sui-istifadə pul kredit böhranları ilə nəticələnə bilər.

Sual 23. İpoteka krediti

İpoteka (yunan sözü olub hypoteka - girov deməkdir) girovun bir növü olub, bu zaman girovun obyektini

həmişə bir qayda olaraq girov qoyanın mülkiyyətində olur. İpoteka sözünün özü ilk dəfə olaraq VI əsrdə Yunan hökmdarı Solon tərəfindən istifadə olunmuşdur. Bu mərhələ ipoteka kreditinin formalaşmasında birinci addım idi. Daha sonra ipoteka krediti anlayışı inkişaf edərək XIII əsrdən başlayaraq Almaniyada bir əsaslı mexanizm kimi fəaliyyət göstərməyə başlamış və bazar iqtisadiyyatının əsas hissələrindən birinə çevrilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında ipoteka haqqında qanun 15 aprel 2005-ci ildə qəbul edilmişdir. Ölkədə yaşayış mənzillərinin kreditlə satılması şərtlərini müəyyən edən "İpoteka haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 7 iyun 2005-ci il 252№-li Fərmanı Qanunun hüquqi olaraq qüvvəyə minməsinə səbəb oldu. İpoteka krediti - müvəkkil kredit təşkilatı tərəfindən borcalana yaşayış sahəsinin alınması üçün məqsədli istifadə, qaytarılmaq, müəyyən müddətə, faizlər ödənilmək və təminatlıq şərtləri ilə verilmiş puldur.

"İpoteka haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən ipoteka öhdəliyin icrasının təmin edilməsi üsulu olaraq daşınmaz əşyaların və rəsmi reyestrdə üzərində mülkiyyət hüquqları qeydə alınan daşınar əşyaların girovudur. Qəbul olunmuş qanuna əsasən dövlət və ya bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaq sahələri, xüsusi mülkiyyətdə olan fərdi və çoxmənzilli yaşayış evləri, habelə mənzillər ipoteka predmeti ola bilər. Mehmanxanalar, istirahət evləri, bağ evləri və bu kimi başqa tikintilər və binalar ümumi əsaslarla ipoteka predmeti ola bilər. İpotekanın predmeti açıq bazarda və

ya hərracda satıla bilər. Daşınmaz əşyanın ipotekası haqqında müqavilə daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində, daşınar əşyanın ipotekası haqqında müqavilə isə daşınar əmlakın rəsmi reyestrində qeydə alınır. "Azərbaycan Respublikasında ipoteka kreditləri sisteminin yaradılması haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 sentyabr 2005-ci il 299 №-li Fərmanına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası Milli Bankının nəzdində Azərbaycan İpoteka Fondu yaradıldı.

Azərbaycan Respublikasında ipoteka kreditlərinin maliyyələşdirilməsi mexanizmini yaratmaq məqsədilə 22 dekabr 2005-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı nəzdində Azərbaycan İpoteka Fondu haqqında Əsasnamə, "Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı nəzdində Azərbaycan İpoteka Fondunun vəsaiti hesabına ipoteka kreditlərinin verilməsi Qaydaları", "Azərbaycan Respublikası Milli Bankı nəzdində Azərbaycan İpoteka Fondunun yenidən maliyyələşdirdiyi ipoteka kreditlərinin müvəkkil kredit təşkilatları tərəfindən verilməsinə dair Standart Tələblər" və sair sənədlər təsdiq edilmişdir.

Qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş məqsədlərə çatmaq üçün AİF-in əsas funksiyaları müvəkkil kredit təşkilatları tərəfindən verilmiş ipoteka kreditlərinin yenidən maliyyələşdirilməsi, maliyyə vəsaitlərinin cəlb olunması məqsədilə ipoteka ilə təmin olunmuş qiymətli kağızların emissiyası, öz fəaliyyətinin sabitliyini və likvidlikliyini təmin etmək üçün maliyyə risklərinin idarə edilməsidir.

Azərbaycan İpoteka Fondunun vəsaiti hesabına verilən ipoteka kreditləri aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

- ✓ Kredit Azərbaycan manatı ilə verilməlidir;
- ✓ Kredit Azərbaycan Respublikasının vətəndaşına verilməlidir;
- ✓ Kredit 3 ildən 15 ilədək müddətə verilməlidir;
- ✓ Kredit üzrə illik faiz dərəcəsi 12%-dən çox olmalıdır;
- ✓ Kreditin məbləği kreditin verildiyi tarixə ipoteka ilə yüklü edilən daşınmaz əmlakın bazar qiymətinin 70%-dən çox olmamalıdır;
- ✓ İpoteka kreditləri üzrə ödəniləcək aylıq məbləğ borcalanın (borcalanların) aylıq məcmu gəlirinin 50%-dən çox olmamalıdır;
- ✓ Kreditin son ödəniş tarixinə borcalanın yaşı qanunvericiliklə müəyyən olunmuş pensiya yaş həddindən çox olmalıdır;
- ✓ Kredit daşınmaz əmlakın ipotekası ilə təmin olunmalıdır;
- ✓ İpoteka ilə yüklü edilən daşınmaz əmlak müstəqil qiymətləndirici tərəfindən qiymətləndirilməlidir;
- ✓ İpoteka saxlayanın hüquqları qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada dövlət qeydiyyatına alınmalıdır;
- ✓ Kredit üzrə əsas borc və hesablanmış faizlər hər ay bərabər hissələrlə (annuitent ödənişlər) ödənilməlidir;
- ✓ Borcalanın həyatı və əmək qabiliyyəti, eləcə də, ipoteka ilə yüklü edilmiş daşınmaz əmlak bazar qiyməti əsas götürülərək, ipoteka ilə təmin edilən kreditin həcmindən az olmamaq şərti ilə sığortalanmalıdır;
- ✓ AİF tərəfindən müəyyən olunan digər tələblər.

Sual 24. Kredit multiplikatoru

Kommersiya banklarının bank sistemi içərisində ən önəmli fəaliyyətlərindən biri də bank pulunu yarada bilməsidir. Bank pulu banka qoyulan əmanətin məcburi ehtiyat normalarına ayrılan miqdarı çıxıldıqdan sonra, təkrar kredit olaraq verilməsi nəticəsində yaranır. Bank pulu çek sisteminin tətbiq edildiyi ölkələrdə böyük rol oynayır. Kredit multiplikatoru – bankların kredit mexanizması ilə yaratdıqları pulu ifadə edən anlayışdır. Əgər ödəmələr heç banknot istifadə edilmədən, tamamilə çeklə aparılırsa, o təqdirdə kredit multiplikatorunun (k) düsturu aşağıdakı kimi olar: $K=(1-r)/r$. Bura - r bankların əmanətə qarşılıq tutmaq məcburiyyətində olduqları qarşılıq nisbətini ifadə edir. Görüldüyü kimi, bu nisbət nə qədər aşağı olursa kredit multiplikatorunun həcmi o qədər yüksək olur. Ancaq gerçəkdə, banklardan alınan kreditlərin bütünlüklə çeklə istifadəsi mümkün deyildir. Bir bölüm ödəmələr banknotla aparılır. Digər bir ifadə ilə alınan kreditlərin bir bölümü bank sisteminin kənarında çıxarılmış olur. Bu vəziyyətdə kredit multiplikatoru aşağıdakı düsturla göstərilir: $K=(1-r)/(r +M)$, M - banknotla aparılan ödəmələrin nisbətidir. Dolayısı ilə M-nin məbləği nə qədər aşağı olarsa, kredit multiplikatoru o dərəcə böyük olur.

Sual 25. Faiz dərəcələrinin fərqliliyini açıqlayın

Faiz - bazar iqtisadiyyatında sabitliyin formalaşmasında çox önəmli funksiyaya malikdir, yəni gəlirlərin -

yığım və ya istehlaka istiqamətləndirilməsini təsbit edir. Faiz - pulun kiralınması qarşılığında tələb edilən dəyərdir. Burada elan edilən faizlər nominal faizlərdir. Yəni illik inflyasiya dərəcəsi 10 % olduğu halda, nominal faiz %10 elan edilən aktivin real faizi sıfırdır. Pul və kapital bazarlarında nə qədər finans aləti var isə, o qədər faiz dərəcəsi vardır. Faiz dərəcəsinin müddət strukturu finans aktivləri ilə əlaqədar olduğuna görə, faiz dərəcələrinin strukturunu müəyyən edən amillər aşağıdakı kimi sıralaya bilərik:

- finans aktivinin müddəti;
- finans aktivindən əldə edilən gəlirə vergi dərəcəsi;
- finans aktivləri ilə əlaqədar çıxış biləcək risk səviyyəsi;
- finans aktivin marketoloji dərəcəsi.

Faizləri çeşidli şəkillərdə təhlil etmək mümkündür:

- investisiya alətlərinə görə (əmanət);
- müddətinə görə (qısa müddətli, orta müddətli, uzun müddətli);
- strukturuna görə (sadə, mürəkkəb kimi);
- pul vahidinə görə (manat, dollar və digər valyutalar);
- satın alma gücünə görə (real faiz, nominal faiz);
- ələ keçən gəlirliyə görə (brut, net).

Pul və kapital bazarlarında nə qədər finans aləti var isə, o qədər faiz dərəcəsi vardır. Bütün bu finans alətlərinə dəyişik faiz dərəcələri tətbiq edilir:

- müddət strukturları;
- risk mövzuları;
- vergi dərəcələri;
- ikinci bazarlarda əməliyyat görmə qabiliyyəti.

Faiz dərəcələrinin strukturunu müəyyənləşdirən ən önəmli amil, dövlət qiymət qiymətli kağızlarının müd-

dət və gəlirliyidir. Faiz dərəcələri ilə finansal aktivlərin müddəti arasındakı əlaqə, gəlirlik əyrisi vasitəsi ilə təhlil edilir və dörd fərqli gəlirlik əyrisi vardır:

1. müddət uzandıqca faiz dərəcəsi artmaqdadır. Buna artım gəlirlik əyrisi deyilir;
2. müddət uzandıqca, faiz dərəcəsi düşür;
3. müddət nə olursa olsun faiz dərəcəsi dəyişməməkdədir;
4. müddət uzandıqca ilk əvvəllər faiz dərəcəsi artmaqda, daha sonra isə azalmaqdadır.

Sual 26. Fişer bərabərliyini açıqlayın

Faiz nisbətinə təsir edən amillər (likvidlik, qiymətlər, gəlir və gözlənilən inflyasiya) təhlil edilmişdir. İnflyasiya gözləmə təsir (Fişer təsiri) problemini iqtisad elmində ilk dəfə İ.Fişer araşdırmış və bunu sadə bir bərabərliklə açıqlamışdır, yəni $n=r+i$; n -nominal faiz dərəcəsi, r -real faiz dərəcəsi, i - gözlənilən inflyasiya səviyyəsi.

Yığımlı faizin bir funksiyası olaraq qəbul edən neoklassik iqtisadçılara görə, real faiz dərəcəsinin neqativ dəyər alması durumunda, yığım həcmi azalacaqdır. Dolayısı ilə borc verilə bilən fondlar azalacaqdır və finans bazarlarından borc şəklindəki fond mənbəyi tələbi artacaqdır. İllik nominal faiz dərəcəsiindən inflyasiyanın illik səviyyəsi çıxıldıqdan sonra, əldə etdiyimiz faiz dərəcəsinə real faiz nisbəti deyilir.

Sual 27. Faiz dəhlizi nədir?

Azərbaycan Mərkəzi Bankı 2 aprel 2007-ci il tarixindən başlayaraq "faiz dərəcəsi dəhlizi" yanaşmasını tətbiq edir.

Mərkəzi Bankın pul bazarında əməliyyatları iki istiqamətdə - çərçivə alətləri və açıq bazarda əməliyyatlar vasitəsilə - aparılır.

Çərçivə alətləri vəsaitlərin qısamüddətli cəlb olunması və yerləşdirilməsi alətlərindən ibarət olaraq bankların qısamüddətli likvidliyinin idarə olunması məqsədilə istifadə olunur.

Mərkəzi Bankın çərçivə alətləri kimi bir günlük repo (vəsaitlərin cəlb olunması aləti) və bir günlük əks-reponun (vəsaitlərin yerləşdirmə aləti) istifadəsi nəzərdə tutulur. Çərçilə alətləri üzrə Milli Bankla əməliyyatlar istənilən vaxt əməliyyat günü ərzində müəyyən olunmuş faiz dərəcələri ilə bankların təşəbbüsü ilə aparıla bilər.

Beləliklə, çərçivə alətləri üzrə faiz dərəcələri "faiz dərəcəsi dəhlizi"ni təşkil edəcəkdir: dəhlizin minimal həddi bir günlük vəsaitlərin cəlb olunma (repo) faiz dərəcəsi ilə, maksimal həddi isə - bir günlük vəsaitlərin yerləşdirmə (əks-repo) faiz dərəcəsilə müəyyən olunacaq. Milli Bankın uçot dərəcəsi isə "faiz dərəcəsi dəhlizi" çərçivəsində "dəhlizin" bir parametri kimi müəyyən olunur.

Mərkəzi Bankın İdarə Heyətinin qərarı ilə 2 aprel 2007-ci il tarixindən başlayaraq "faiz dərəcəsi dəhlizi"-nin aşağıdakı parametrləri müəyyən edilmişdir:

- Dəhlizin minimal həddi - 5 %
- Dəhlizin maksimal həddi - 19 %

– Milli Bankın uçot dərəcəsi - 12 %

Açıq bazar əməliyyatları pul siyasətinin əməliyyat hədəflərinin reallaşdırılması məqsədilə dövriyyədə olan pul kütləsinin tənzimlənməsi və banklararası pul bazarında faiz dərəcələrinə təsir vasitəsi kimi istifadə olunacaq.

Milli Bankın açıq bazar əməliyyatları müəyyən olunmuş "faiz dərəcəsi dəhlizi" çərçivəsində notların buraxılışı və qısamüddətli repo əməliyyatları vasitəsilə Milli Bankın təşəbbüsü ilə birbaşa (qiymətin elan olunması ilə) və ya dolayı (kəmiyyətin elan olunması ilə) hərraclar vasitəsi ilə aparılır.

Açıq bazar əməliyyatları kimi aşağıdakılar istifadə oluna bilər:

– sterilizasiya xarakterli: Milli Bankın qısamüddətli notlarının emissiyası; qısamüddətli repo əməliyyatları;

– emissiya xarakterli: qısamüddətli əks-repo əməliyyatları.

Sual 28. Yığım - investisiya arasındakı əlaqələri açıqlayın

Hər hansı bir ölkədə iqtisadi vahidlər gəlirlərinin hamısını istehlak xərclərinə yönəltmirlər. Onlar gəlirin bir hissəsini yığma və ya investisiyaya ayırırlar. İqtisadi vahidlərin ən vacib məqsədlərindən biri də gündəlik istehlak ehtiyaclarını artırmaqdır. Ancaq iqtisadi vahidlərin bugünkü istehlaklarını artırma bilmələri üçün gələcəkdəki istehlak imkanlarından daha çox fədakarlıq etməyə hazır olmaları lazımdır və ya eyni ifadəni tərsinə söyləsək,

şəxslərin bu gün müəyyən bir istehlak miqdarından əl çəkmələri onlara gələcəkdə, bu gün əl çəkdiklərindən daha çox həcmdə istehlak imkanı vəd edir. Bu çoxluğu isə faiz həddi müəyyənləşdirir. Məsələn, bir şəxsin bugünkü 100 manatlıq istehlakından əl çəkməsi ona bir il sonra 120 manatlıq istehlak imkanı təmin edirsə, deməli, faiz nisbəti 20 %-dir (inflyasiyanı nəzərə almadan).

Ümumiyyətlə, hər hansı bir ölkənin iqtisadi artımı o ölkədə yaradılan xalis real aktiv investisiyaların cəminə bağlıdır. Bu aktiv investisiyanın finans qaynağını isə ölkə daxilində cəlb edilmiş yığımlar ilə ölkə xaricindən gətirilən sərmayə fondları təşkil edir. Yığım ilə investisiya arasında qarşılıqlı əlaqə vardır. Yığım olmadan investisiyanın gerçəkləşdirilməsi mümkün deyildir, eyni zamanda investisiya imkanları və şəraiti olmadığı halda, iqtisadi anlamda yığımın da toplanması qeyri-mümkündür. Modern iqtisadi sistemlərdə, yığım sahibləri ilə investisiya qoymaq istəyənlər, adətən, müxtəlif şəxs və ya qruplardır. Bu səbəblə də müəyyən kəsimlərin planladıkları və gerçəkləşdirdikləri yığımların toplamı ilə başqa kəsimlərin planladıkları investisiyaların toplamının bərabər olması, gerçəkləşməsi ideal sayıla biləcək bir haldır.

Ümumiyyətlə, ölkənin iqtisadi artımı yığım (investisiya) miqdarına bağlıdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələr yoxsul olduqlarından, onların yığımları da azdır. Sadəcə bu yığımlara əsaslanıb investisiya qoymaq ölkənin iqtisadi böyüməsini təmin edə bilməz və ya yetərli olmaz. Bu səbəbdən də inkişaf etməkdə olan ölkələr ölkənin iqtisadi böyüməsini sürətləndirmək məqsədi ilə xari-

ci sərmayədən (xarici yığımlardan) yararlanmaq istərlər. Ümumiyyətlə, xarici sərmayə bir ölkəyə: özəl xarici sərmayə investisiyası və xarici kredit olmaqla iki formada gəlir.

Yığım fərdin pul gəlirinin istehak üçün sərf edilməmiş hissəsidir. Şəxslərin məlum bir dövəndə əldə etdiyi cari gəlir (Ce) iki bölümdən ibarətdir: yığım (T) və cari xərclər (He). Bunu riyazi şəkildə belə göstərmək olar: **Ce=T+He**. Cari gəliri sabit olaraq qəbul etsək, o zaman şəxslərin yığını cari xərclərin böyüklüyünə bağlı olacaqdır. Cari xərclərin toplamının cari gəlirə bərabər olduğu və ya bu gəlirdən yüksək olduğu bir halda şəxsi yığım sıfır və ya mənfi olur. Hər hansı bir ölkədə toplanan yığının qaynağı şəxs və qurumların gəlirləridir. Yığım qabiliyyəti şəxsin gəlir səviyyəsinə bağlıdır.

Yığım etmə arzusu haqqında isə müxtəlif amillərdən söz açıla bilər:

1. gözlənilməyən bir hadisəyə qarşı xərclərə hazır olma (xəstəlik, ani fəlakət və s.);
2. irəlidə həyata keçiriləcək böyük xərclər üçün bu gündən pul yığmaq (səyahətə çıxma, ev və ya avtomobil alma, uşaqlarının məktəb xərclərini maliyyələşdirmək və s.);
3. bir işqurma məqsədini gerçəkləşdirmək üçün hazırlıq görmə;
4. finans varlığı əldə etmə arzusu;
5. yüksək bir gəlirə sahib olma arzusu.

Klassik və neoklassik iqtisadçılara görə yığım faizin bir funksiyasıdır. Yüksələn faiz qiyməti, yığım meylini artıraraq məcmu yığım həcmi artırır. Faiz nisbətində azalma isə yığım həcmində azalmaya yol açır.

Sual 29. İnvestisiya definisiyası

Hər hansı bir dövəmdə iqtisadiyyatda istehsal edilən məhsulun (output) yeni quruluşlar, yeni dayanıqlı təchizat və inventardakı dəyişmələr şəklindəki qisminin dəyərinə investisiya deyilir və ya investisiya, gələcəkdəki istehlakı artırma bilmək məqsədilə bugünkü istehlakı azaltmağı lüzumlu qılmaqdadır. Qeyd edək ki, daxili və xarici kapital investisiyaları praktikaya keçirilmiş şəklinə görə iki cür ola bilər. Belə ki, investisiyanın yatırıldığı daşınar qiymət və ya maddi dəyər ya ilk dəfə yaradılır, ya da daha öncədən mövcuddur. Daxili və xarici investitorun bir ölkədə fabrik inşa etdirməsi və ya yeni çıxardılan hissə sənədini (səhmi) satın alınması birinci, daha öncə inşa edilmiş olan bir fabrikin satın alınması və ya kapital bazarında alım-satım predmeti olmuş bir daşınar qiymətin mülkiyyətinin əldə edilməsi isə ikinci qrupa misaldır. Daha öncə qurulmuş olan bir fabrikin xarici sərmayədar tərəfindən alınması, yeniləmə və ya genişləmə məqsədli ola bilər. Bununla bərabər, mövcud bir fabrik, bina və ya təsisin satın alınması, fərdi olaraq investisiya olmaqla birlikdə, makro-iqtisadi nöqtəyi-nəzərdən investisiya sayılmaz. Çünki bu əməliyyat, əgər yeniləmə və genişləmə məqsədli investisiya deyilsə, yəni istehsal vasitəsini artırmırsa, sadəcə olaraq mövcud təsisin əl dəyişdirməsini təmin etməkdədir. Eyni şəkildə, səhm, finansman bonosu, xəzinə bonosu, dövlət istiqrazı kimi finansal varlıqların satın alımı da, iqtisadi mənada, investisiya sayılmaz; bu investisiyalar finans investisiyalarıdır. Burada əlavə bir dəyər yaradılmadığı kimi, fərd sadəcə olaraq əlindəki varlığın şəklini dəyişdirməkdədir.

1993-cü ildə System of National Accounts(SNA) iqtisadi varlıqları finansal iqtisadi varlıqlar və qeyri-finansal iqtisadi varlıqlar olaraq ikiye ayırmışdır.

Finansal iqtisadi varlıqlar aşağıdakı komponentlərdən təşkil olmaqdadır: Bono; İstiqraz; Səhm; Kassa-bank; Avanslar; Debet hesabları.

Ümumi olaraq investisiyaların aşağıdakı şəkildə təsnif etmək mümkündür: etüd-proyekt investisiyaları; yeni investisiyalar; fəaliyyəti davam etdirmə və yeniləmə investisiyaları; ekspansiya investisiyaları; tamamlama və çətin situasiyaları açmaq üçün ekstremal investisiyalar; modernləşdirmə və təkmilləşdirmə investisiyaları; araşdırma-inkışaf etdirmək (research and development R&D) investisiyaları.

İnvestisiyanın stimullaşdırılmasının 2 önəmli amili vardır:

- investisiyanın gəlirlilik nisbəti;
- investisiyanın finans qaynaqlarının orta xərcləri.

İnvestisiyanın səmərəliliyi investisiya mövzusunda ölkə iqtisadiyyatının ehtiyac hiss etməsi, başqa sözlə desək, investisiyanın qoyulacağı iş sahəsində bir təklif və tələb tarazlığın tapılması ilə yaxından əlaqədardır. Sərmayə xərcləri isə finansal bazarlarda təşkil edilən borclanma və özəl fondlarının xərcləri ilə investor şirkətin özəl şərtlərinə bağlı olaraq az və ya da yüksək səviyyədə təşkil edilə bilər.

Ümumiyyətlə, iqtisadçıların sərmayənin marjinal təsiri adlandırdıqları və finans nəzəriyyəsində daxili səmərə vermə nisbəti (internal rate) olaraq tanınan investisiyanın səmərəlilik nisbəti, şübhəsiz investisiyaya yönəlik planların qərara alınmasında önəmli faktlardır.

Finans bazarında fondların xərclərinin aşağı və ya yuxarı səviyyədə olmasına təsir edən başlıca amillər:

1. Mərkəzi Bankın apardığı pul siyasəti;
2. Ölkə iqtisadiyyatının yığım potensialı;
3. Kredit-maliyyə qurumlarının kapital bazarındaki fəaliyyətinin əhatə dairəsi təşkil edir.

Beləliklə, investisiya - gəlir (mənfəət) və ya sosial səmərə əldə etmək məqsədi ilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyulan maliyyə vəsaitindən, habelə maddi və intellektual sərvətlərdən ibarətdir.

Belə vəsait və sərvətlər aşağıdakılardır:

– pul vəsaiti, məqsədli bank əmanətləri, kreditlər, paylar, səhmlər və digər qiymətli kağızlar;

– daşınar və daşınmaz əmlak (binalar, qurğular, avadanlıq və başqa maddi sərvətlər);

– müvafiq qaydada rəsmiləşdirilmiş elmi-təcrübi və digər intellektual sərvətlər;

– bu və ya digər istehsal növünün təşkili üçün zəruri olan, ancaq patentləşdirilməmiş texniki sənədləşdirmə, vərdiş və istehsalat təcrübəsi kimi tərtib edilmiş texniki, texnoloji, kommersiya və digər biliklərin məcmusu ("nou-hau");

– torpaqdan, sudan və digər ehtiyatlardan, binalardan, qurğulardan, avadanlıqdan istifadə hüquqları, habelə müəlliflik hüququndan irəli gələn və başqa əmlak hüquqları;

– başqa sərvətlər.

Əsas fondların yaradılmasına və təkrar istehsalına, habelə maddi istehsalın digər formada inkişafına investisiya yönəldilməsi kapital qoyuluşları şəklində həyata keçirilir.

Sual 30. Plasman anlayışı

İqtisadiyyatda gəlir və məşğulluğu artıran təməl ünsürü olan investisiya anlayışına, bəzi hallarda yanlış tərif verilir. Məsələn, mövcud bir fabrikin, bir ərazi və ya tarlanın satın alınması xalq arasında investisiya adlandırılır. O isə, bu kimi xərcləmələrdə iqtisadiyyatda yeni bir istehsal gücü təşkil etmir, sadəcə, mövcud mal və xidmətlər bir əldən başqa ələ keçir. Mövzuya mikrosəviyyədə baxsaq, bu hadisə mövcud bir fabrikə satın alan şirkət baxımından bir investisiyadır. Ancaq makrosəviyyədə düşünsək bunun bəsit bir əldən-ələ dəyişmə olduğunu görürük. Bunun kimi, qiymətli kağızların satın alınması halı da investisiya çərçivəsi xaricindədir. Səhm, istiqraz satın alan şəxs in etdiyi xərcləmə də bir investisiya xərcləməsi deyildir. Buna iqtisad dilində (ingiliscə placement) playsmant deyilir, yəni playsmant sadəcə, mövcud yatırımların əldən-ələ keçməsidir, yeni bir investisiya deyildir. İntestisiya isə sadəcə, sərmayə həcminə qoyulan əlavə kapitaldır.

Plasman mövcud investisiyaların əl dəyişdirməsidir, yəni bir investisiya deyildir. Adətən, sənayeləşmiş ölkələrdə plasman aksiyalara qoyulmaqdır.

Bunların alqı-satqısı iqtisadiyyatda mövcud istehsal gücləri üzərindəki mülkiyyət haqqının bir əldən başqa ələ keçməsindən savayı bir şey deyildir. İqtisadi anlamda investisiya fondların sərmayə mallarına (real varlıqlara) yönəlməsidir. Ümumiyyətlə, hər hansı bir ölkədə yığının həcmi real investisiyalar təşkil edir, real investisiyaların həcmi isə bu investisiyaların gerçəkləşdirilmə-

si üçün yetərli fondların olmasına, digər bir ifadə ilə desək, yığım fondlarının axtarılmasına bağlıdır. Real varlıq investisiyaları yenidən qurmaya və istehsal gücünün artımına yönəldilmiş investisiyalardır.

Sual 31. Kredit institutları

Yığım və investisiyanın müxtəlif şəxslər tərəfindən həyata keçirildiyi bir toplumda yığımların investisiyaya dönməsi, kredit sisteminin varlığını meydana çıxarır. Kredit sistemi şirkət və fərdlərdən əmanətləri (depozitlər) cəlb edir və toplanmış vəsaitləri sonradan dövlət, şirkət və fərdlər arasında yenidən bölüşdürür. Beləliklə, öz vəsaitlərini təklif edən əmanətçilər (kreditorlar) və bu vəsaitlərə ehtiyacı olanlar (borclular) kimi iki qrup yaranır.

Kredit sisteminin ən vacib çalışma mexanizmi borclama və borcvermə əməliyyatlarını asanlaşdırmaq və nizamlı bir şəkildə işləməsini təmin etməkdir.

Kommersiya bankları topladıqları müddətli və müddətsiz əmanətlərlə bərabər, dolayı finans alətlər qarşılığında fond toplayaraq səhm, istiqraz və çeşidli kredit alətlərinə yatıran kredit qurumlarıdır.

Əmanət bankları - ipotekli kreditlər yolu ilə kiçik yatırımcılara yönəlik borcvermə əməliyyatlarında ixtisaslaşmış qurumlardır. Əmanət banklarının əsas funksiyası kiçik investorların əmanətlərinin toplanması və bu əmanətlərin iqtisadiyyata yönləndirilməsidir.

Əmanət və kredit birlikləri - əmanət və kredit qurumları ev, avtomobil kimi istehlak kreditləri sahəsində ixtisaslaşmışlar.

Kredit ittifaqları - mənfəət məqsədi daşımır və fəaliyyətləri sadəcə, üzvləri ilə məhdudlaşır. Azərbaycan Respublikasında "Kredit İttifaqları Haqqında" Qanun 2 may 2000-ci ildə qəbul edilmiş və kredit ittifaqları könüllü, mənafe əsasında birləşən fiziki şəxslərin, kiçik sahibkarlıq subyekti olan hüquqi şəxslərin sərbəst pul vəsaitlərini cəmləşdirmək yolu ilə özlərinin qarşılıqlı kreditləşdirilməsi üçün yaratdıqları bank olmayan kredit təşkilatıdır.

Poçt-bank qurumları. Avropa ölkələrində poçt sistemi müəssisələrində əhaliyə direkt geniş spektirli və keyfiyyətli bank-finans xidmətləri təklif etməkdədir. Hal-hazırda post-bank xidməti çərçivəsində müştərilərə daha çox investisiya xidmət və məhsulları təklif etmək meyli güclənməkdədir. 2004-cü ildə "Poçt rabitəsi haqqında" AR Qanunu qüvvəyə mindikdən sonra, həmin qanuna uyğun olaraq 07 oktyabr 2004-cü il tarixdən "Azərpoçt" DM universal poçt xidmətlərini göstərən Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin Milli Poçt Operatoru sayılır.

İnvestisiya bankları. Uzunmüddətli investisiya kreditini təmin edən, ya da özəl şirkətlərin çıxardıqları istiqrazların satışına qarantıya verən qurumlardır. Beləliklə, investisiya bankları, kapital bazarının daha çox inkişaf etdiyi ölkələrdə xalqın qısa və uzun bir müddət üçün istifadə etmədiyi əmanətləri ilə şirkətlərin və dövlətin uzun müddətli kreditə olan ehtiyaclarının qarşılınması prosesində vasitəçilik edir.

İnkişaf bankları - daha çox sərmayə bazarının inkişaf etmədiyi və ya sərmayənin qıt olduğu ölkələrdə ortaya

çıxmışdır. İnkişaf banklarının vəzifələri isə aşağıdakılardır: İnvestisiya layihələri hazırlamaq və investisiyanı stimullaşdırmaq məqsədi ilə uzunmüddətli kredit xəttinə dəstək, bundan başqa, şirkətlərin səhmlərini alaraq investisiya prosesində iştirak edir.

Finans şirkətləri qiymətli kağızlar ixrac edərək və topladıqları fondları birbaşa olaraq nağd kredit istəyən istehlakçılara və ya istehlak mallarının finansmanı üçün şirkətlərə qısa və uzunmüddətli kredit təklif edən kredit müəssisələridir.

İnvestisiya fondları - fondlar investorlara mülkiyyət haqqı verən səhm ixrac edirlər. Əldə edilən fondlar qiymətli kağız portfelinin satın alınmasında istifadə edilir. Kapital bazarlarında fondlar səhm və istiqraz kimi finans alətləri üzərində ixtisaslaşmaya malikdirlər.

Pensiya fondları - üzvlərinin əqidəsinə və gəlirinə görə təsbit edilən ayırmaları toplayaraq üzvlərini xəstəlik, ölüm və pensiyalılıq kimi risklərdən qoruyurlar. Toplanan ayırmalar uzunmüddətli və sabit olduğundan likvid fond tutmaq ehtiyacına heç bir əsas qalmır. Bu səbəbdən də toplanan fondlar kapital bazarı alətlərinə yönəlir.

Qiymətli kağızlarla əməliyyat aparan şirkətlər - əllərindəki uzunmüddətli fondları qanun çərçivəsində səhm və istiqraz satılma yolu ilə dəyərləndirən qurumlardır. Bəzi qiymətli kağız şirkətləri iştirakçılar arasındakı qiymətli kağız əməliyyatlarının gerçəkləşdirilməsində bilgi qaynaqlarını "broker" (komisyonçu) kimi istifadə edirlər. Brokerlər əməliyyatlarını gerçəkləşdirmək üçün bir komisyon alırlar. Hüquqi şəxsin müəyyən qiymətli kağızlarının alış və satış qiymətlərini elan edib, bu qiymətli

mətli kağızların elan edilmiş qiymətlərlə alınması və ya satılmasını öhdəsinə götürməklə öz adından və öz hesabından qiymətli kağızlarla alqı-satqı əqdlərinin bağlanması prosesi diler fəaliyyəti hesab edilir.

Sığorta şirkətləri - meydana gəlməsi düşünülmən təhlükələrdən doğa biləcəklə itki və zərərləri azaltmaq məqsədi ilə üzvlərinə sığortaçılıq xidmətləri verirlər. Sığorta şirkətləri ölüm, xəstəlik və qəza sığortası kimi sığorta polislərinin satılması qarşılığında prim (müəyyən edilən məbləğin yüzdə bir hissəsi) alırlar və topladıqları bu primləri çeşidli qiymətli kağız satın alınmasında istifadə edirlər. Sığorta şirkətləri sığorta strukturu içərisində, özəl sığorta və sosial sığorta olaraq iki yerə bölünür. Özəl sığorta isə öz növbəsində, həyat və mal sığortası olaraq ikiye ayrılır, sosial sığorta isə sosial müdafiə qurumlarını əhatə edir.

Lizinq. "Finans icarəçi", məlum bir müddət üçün icarələyən (lessor) və icarəçi (lessee) arasında imzalanan, icarəçi tərəfindən seçilib, icarələyən tərəfindən satın alınan bir mülkiyyətini icarələyəndə, malın istifadəsini müəyyən bir icarə haqqı ödəməsi qarşılığında icarəçidə buraxan bir kontraktıdır.

Faktoring. Faktoring, böyük miqdarda kreditlə satış həyata keçirən şirkətlərin və satışlardan alınan haqların "Faktor və ya Faktoring şirkəti" adlandırılan quruluşlar tərəfindən satın alınması əməliyyatıdır. Faktoring qısamüddətli satışlardan alınan haqların faktora satılması ilə şirkətlərə fond saxlama imkanı verən bir finans texnikasıdır. Faktoring əməliyyatı firma (müşəri), borclu və faktoring şirkəti (faktor) olmaq üzrə üç tərəf-

dən ibarətdir:

1. Firma (müşəri) faktoring xidmətini tələb edən və kreditli satışlardan əldə edilənləri faktoring şirkətinə dövr edən şirkətlərdir.

2. Faktoring şirkəti: müştərinin alacaqlarının dövr etdirərək və satın alaraq, qarşılığını nağd şəklində, alacaqlıya ödəyən şirkət və ya bu əməliyyatları yürüdən bankdır.

3. Borclu müştərinin alacaqlı olduğu fərdlər, şirkətlərdir.

Forfating. Forfating, faktoringdə olduğu kimi, alacaq hüquqlarının üçüncü şəxsə dövr edilməsidir. Forfating metodu ilə ixracatın 80% və ya 90%-ə kimi hissəsi finansə edilir. Çünki forfating əməliyyatında mal dəyərinin 10%-i və ya 20%-ə qədər hissəsi nağd olaraq ödənilir. Dünya miqyasında forfating əməliyyatı aparan 300-ə qədər bankın 80-i Londondadır. Beynəlxalq bazarlarda artan rəqabət, ixracatçıların idxalatçılara daha uzunmüddətli mal satmalarına səbəb olmuşdur. Bunun nəticəsində ixracatçıların, alacaqlarını almama riski, faiz və valyuta riski kimi əlavə risklərlə yüklənmələri və bu risklərdən qorunma arzusu forfating finansman texnikasının istifadəsinə yol açmışdır.

Sual 32. Bankları fəaliyyət növlərinə görə qruplaşdırın

Mərkəzi Bank ölkənin kredit sisteminin mərkəzində duran Mərkəzi Bank "Banklar Bankı" kimi çıxış edir və ona iqtisadi baxımdan bir çox vəzifə və funksiyalara ve-

rılmışdır. Hər şeydən əvvəl, Mərkəzi Bank son kredit instansiyasıdır. Qanunvericiliklə ona verilmiş hüquqdan istifadə edərək bank sistemini tənzimləyir, onların iqtisadiyyata təqdim etdiyi kreditləri və depozit qəbulunu dolayı yolla müəyyən edir. Mərkəzi Banklar dövriyyədəki nağd pulun emitentidir və iqtisadiyyata pul təklifinin əsasını təşkil edən pul bazasını əlində olan pul siyasəti alətləri ilə müəyyən edir. Milli pulun daxili və xarici dəyərini qoruyur. Hökumətə maliyyə və iqtisadi məsələlərdə müşavirlik edir. Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin əsas məqsədi öz səlahiyyətləri daxilində qiymətlərin sabitliyini və bank sisteminin sabitliyini və inkişafını təmin etməkdir.

Kommersiya bankları depozit institutlarıdır. Banklar fiziki şəxslərdən, firmalardan, dövlət orqanlarından tələb ediləndək və müddətli hesablar qəbul edir və öz növbəsində onları kredit olaraq təqdim edir və ya ayırayrı iqtisadi subyektlərin qiymətli kağızlarına yerləşdirir, investisiyaların həyata keçirilməsində iştirak edir.

Kommersiya banklarının fəaliyyəti hər bir ölkənin bank qanunvericiliyi ilə tənzimlənir. Bəzi ölkələrdə onların fəaliyyətinə daha məhdud hüquqi çərçivədə, bəzilərində isə bir qədər geniş çərçivədə imkan verilir. Bütün kommersiya banklarının bəlli iki funksiyası vardır: borc almaq və borc vermək. Borc almaq çox zaman əmanət şəklində, borc vermək isə kredit şəklində ortaya çıxır. Kommersiya banklarının bank sistemi içərisində ən önəmli fəaliyyətlərindən birisi də bank pulunu yaratma bilməsidir. Bank pulu banka qoyulan əmanətin məcburi ehtiyat normalarına ayrılan miqdarı çıxdıqdan sonra, təkrar kredit olaraq verilməsi nəticəsində olur.

Aqrar banklar - aqrar iqtisadiyyatın inkişafına yönəlik ixtisaslaşmış banklardır.

Xalq bankları - iri və orta ölçülü şirkətlərin uzunmüddətli kreditə olan ehtiyacını qarşılamaq üzrə qurulan banklardır.

İnvestisiya bankları daha çox kapital bazarının inkişaf etdiyi ölkələrdə xalqın qısa və uzun bir müddət üçün istifadə etmədiyi əmanətləri ilə şirkətlərin və dövlətin uzun müddətli kreditə olan ehtiyaclarının qarşılansında vasitəçi olurlar.

İnkişaf bankları - daha çox sərmayə bazarının inkişaf etmədiyi və ya sərmayənin zəif olduğu ölkələrdə ortaya çıxmışdır.

Universal banklar - geniş spektrli maliyyə xidmətlərini təklif edən banklardır.

İpoteka bankları. Dünya praktikasında ipotekanın əsas iki modeli amerikalı və alman modeli istifadə edilir. İkisəviyyəli ipoteka krediti sxemi adlandırılan amerikalı modelində ilkin ipoteka bazarında verilən ipoteka kreditləri daha sonra xüsusi yaradılmış agentliklər tərəfindən satılır ki, bu agentliklər də qiymətli kağızların buraxılışı yolu ilə onları skyuritizasiya edə bilər. Birsəviyyəli ipoteka krediti sxemi adlandırılan alman modelində isə ipoteka kreditini vermiş banklar sərbəst şəkildə qiymətli kağızların buraxılışı yolu ilə ipoteka kreditini yenidən maliyyələşdirə bilər.

İslam bankları - İslam bankçılığının ən başlıca özəlliyi, İslam dinində faizin haram sayılması səbəbi ilə, faizsiz iqtisadi sistemin inkişaf etdirməsinə yardım göstərməkdir. İslam bankının dayandığı iki təməl prin-

sip vardır: pulun bir mal deyil, bir mübadilə vasitəsi, bir hesab ölçüsü olması; əməyini ortaya qoyanla sərmayəsini ortaya qoyanın işin nəticəsinə görə ortaq məsuliyyət daşmalıdır. Mənfəət və ya zərərə şərikdirlər.

Sual 33. Azərbaycan Respublikasında bank fəaliyyətinin hüquqi əsasları

Azərbaycan Respublikasının bank sistemi Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankından və kredit təşkilatlarından ibarətdir.

Azərbaycanda bank tənzimlənməsinin qanunverici əsasını "Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında Qanun" təşkil edir. Həmin qanuna əsasən, Azərbaycanda kredit təşkilatlarına nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı həyata keçirir.

Qanunvericiliklə Milli Banka bank əməliyyatlarının keçirilmə qaydalarının təyin olunması, kredit təşkilatlarının dövlət qeydiyyatı, onların fəaliyyətlərinin lisenziyalaşdırılması, kredit təşkilatlarının (bank və qeyri-bank) fəaliyyətinə nəzarətin həyata keçirilməsi üzrə funksiyaların həvalə olunması ilə əlaqədar Milli Bank tərəfindən normativ aktlar işlənib hazırlanır.

Cari bank fəaliyyəti ilə bağlı qərarları qəbul edərkən kredit təşkilatları dövlət hakimiyyəti və bələdiyyə orqanlarından asılı deyildir və onlar kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə qarışa bilməz. Kredit təşkilatları qanunla onların fəaliyyət növlərinə aid edilməyən fəaliyyəti həyata keçirməyə məcbur edilə bilməz. Kredit təşkilatları-

nın və dövlətin müvafiq öhdəlik götürdüyü hallardan başqa bütün digər hallarda kredit təşkilatları dövlətin, dövlət isə kredit təşkilatlarının öhdəlikləri üçün məsuliyyət daşımır.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində banklar və bank olmayan kredit təşkilatları bank fəaliyyətini Mərkəzi Bankın verdiyi xüsusi razılıq (lisenziya) əsasında həyata keçirilə bilər və depozit əməliyyatları yalnız banklar tərəfindən həyata keçirilə bilər. Bankın onun nizamnaməsi ilə müəyyən edilmiş firma adında mütləq qaydada "bank" sözü olmalıdır. Heç bir bank istənilən sənəddə, elanlarda və ya reklamda özünün nizamnaməsində göstərilən addan fərqli adla adlandırıla bilməz. "Bank" sözünün işlədildiyi mətndən bu sözün bank fəaliyyətinə aid edilmədiyini tam aydın olduğu hallardan başqa bank fəaliyyəti ilə məşğul olmayan hüquqi şəxsin adında "bank" sözünün ("bank" sözü olan söz birləşməsinin) istifadəsi qadağandır.

Sual 34. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının məqsədləri

İqtisadi siyasətdə pul siyasətinin yeri və rolu zaman içində önəmli dəyişikliklərə uğramışdır. Pul siyasətinin iqtisadi siyasətdəki ağırlıq payı artdıqca, pul siyasətini həyata keçirən qurumun da, yəni Mərkəzi Bankın da iqtisadiyyatda gücü və önəmi artmaqdadır.

Mərkəzi banklar pul siyasətinin həyata keçirilməsi istiqamətində müəyyən etdikləri hədəf və məqsədlərə

çatmaq üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə edirlər. Ancaq bu vasitələrin təsirləri isə ölkədən ölkəyə və ən əsası da ölkələrin iqtisadi səviyyələrinə və struktur özəlliklərinə bağlı olaraq önəmli fərqliliklər göstərməkdədir.

Son illər finans bazarlarına doğrudan müdaxilə edən pul siyasəti alətləri əvəzinə, dolayı olaraq müdaxiləyə izn verən alətlərin də daxil olduğu müşahidə edilməkdədir.

Ümumiyyətlə, bütün ölkələrdə mərkəzi bankların əsas vəzifəsi çevik pul-kredit siyasətinin aparılması və pul-kredit siyasətinin əsas metodları ilə iqtisadiyyatda tənzimləyici funksiyasını yerinə yetirməkdir. Pul-kredit siyasətinin başlıca istiqamətlərində ölkənin makroiqtisadi və makromaliyyə vəziyyəti təhlil edilir, pul-kredit siyasətinin və bank sisteminin inkişafının əsas istiqamətləri əks etdirilir. Pul-kredit siyasətinin başlıca istiqamətlərində inflyasiyanın səviyyəsinin azaldılması və manatın xaric dövrəli valyutalara nisbətən məzənnəsinin möhkəmləndirilməsi kimi əsas vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün aşağıdakılar nəzərdə tutulmalıdır:

- qarşıdakı il üçün pul-kredit siyasətinin məqsəd və vəzifələrini və bunlara nail olmaq yollarının müəyyənləşdirilməsi;

- inflyasiyanın proqnozlaşdırılan səviyyəsinə nail olmaq üçün pul kütləsi həcmi və strukturunun tənzimlənməsi;

- daxili aktivlərin və ehtiyat pulun maksimum və xarici ehtiyatların minimum səviyyəsinin təmin olunması tədbirləri;

- ölkənin tədiyyə qabiliyyətinin sabitliyi və valyuta bazarının tənzimlənməsi üçün valyuta ehtiyatlarının zəruri səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi;

- həyata keçirilən pul-kredit siyasətinə uyğun olaraq bank işinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri.

Milli Bank pul-kredit siyasətini həyata keçirərkən aşağıdakı metodlar əsas götürür:

1. Mərkəzləşdirilmiş kredit əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi:

2. Məcburi ehtiyat normalarının müəyyənləşdirilməsi;

3. Sərbəst bazarda qiymətli kağızlarla bank əməliyyatları aparılması;

4. Kredit təşkilatlarına mərkəzləşdirilmiş kreditlər verilməsi;

5. Valyuta müdaxiləsi və mübadilə məzənnələri siyasətinin həyata keçirilməsi;

6. Bank əməliyyatlarının məhdudlaşdırılması.

Milli Bankın klassik xassələrindən biri də onun kredit təşkilatları üçün sonuncu instansiya kreditoru olmasıdır. Nəhayət, Milli Bankın dövlətə münasibətdə əsas səlahiyyətlərindən biri də onun Azərbaycan dövlətinin bankiri və müşaviri rolunda çıxış etməsi, həmçinin bank sistemi vasitəsilə dövlət büdcəsinin kassa icrasını təşkil etməsidir.

Mərkəzi Bank qarşıdakı il üçün dövlətin pul siyasətinin əsas istiqamətlərini oktyabr ayının 1-dən gec olmayaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təqdim edir və dekabr ayının 31-dək kütləvi informasiya vasitələrində ictimaiyyətə açıqlayır. Pul siyasətinin əsas istiqamətlərini açıqlayarkən Milli Bank cari ildə həyata keçirilən pul siyasətinin yekunlarını, habelə qarşıdakı il üçün müəyyən etdiyi pul siyasətinin məqsəd və vəzifələrini, Mərkəzi Bankdan asılı olan və asılı olmayan amilləri də əks etdir-məklə onların həyata keçirilməsi yollarını göstərir.

"Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında" Qanunun 4-cü maddəsinə görə "Milli Bankın fəaliyyətinin əsas məqsədi öz səlahiyyətləri daxilində qiymətlərin sabitliyinin təmin edilməsidir". Bunu nəzərə alaraq Milli Bank monetar amillərdən asılı olaraq dəyişən baza inflyasiya göstəricisini hədəfləyir. Baza inflyasiya üzrə hədəf Milli Bank tərəfindən hər növbəti il üçün işlənən və ictimaiyyətə bəyan olunan pul siyasətinin əsas istiqamətlərində öz əksini tapır. Pul siyasəti üzrə son məqsədə nail olmaq üçün aralıq hədəflər müəyyən edilir. Baza inflyasiya üzrə illik hədəfə nail olmaq üçün pul siyasətinin aralıq hədəfləri kimi pul kütləsindən və Nominal Effektiv Məzənnədən (NEM) istifadə edilir. Hədəf götürülən inflyasiya səviyyəsindən asılı olaraq tələb olunan pul kütləsinin artım həddi və eləcə də NEM-in dəyişim trayektoriyası təyin edilir. Sonra bu göstəricilər pul siyasətinin tətbiqi üçün istiqamət rolunu oynayır. Azərbaycanda pul siyasətinin aralıq məqsədləri kimi pul kütləsi və NEM-dən istifadə olunması uzunmüddətli dövrdə inflyasiyanın dinamikasının əsasən məhz bu parametrlərdən asılı olması ilə əlaqədardır.

Pul siyasətinin aralıq hədəflərindən asılı olaraq onun əməliyyat hədəfləri müəyyənləşdirilir. Pul siyasətinin əməliyyat hədəfləri pul bazası və manatın ABŞ dollarına nəzərən ikitərəfli nominal məzənnəsidir. Bu göstəricilərdən əməliyyat hədəfləri kimi istifadə edilməsi ölkənin maliyyə bazarlarının xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır. Belə ki, sərəncamda olan pul siyasəti alətləri vasitəsilə Milli Bank pul bazasına və ikitərəfli məzənnəyə digər potensial operativ hədəflərə müqayisədə daha effektiv təsir göstərə bilər.

Pul siyasətinə dair gündəlik qərarlar pul bazasının və ABŞ dollarının məzənnəsinin dəyişimində dərhal öz əksini tapır. Pul bazasının və manatın ABŞ dollarına nəzərən məzənnəsinin dəyişimi isə pul kütləsinə və NEM-ə təsir göstərir. Bu da müəyyən vaxt ərzində inflyasiya üzrə hədəfə nail olmağa imkan verir. Operativ hədəflərdən asılı olaraq pul siyasəti alətlərinin kəmiyyət parametrləri, o cümlədən açıq bazar əməliyyatlarının həcmi, valyuta mübadiləsinin məbləği və s. müəyyənləşdirilir.

Sual 35. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankın funksiyalarını açıqlayın

"Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında" Qanunun 5-ci maddəsinə görə Milli Bankı öz məqsədlərinə nail olmaq üçün:

1. dövlətin pul və valyuta siyasətini müəyyən edir və həyata keçirir;

2. nağd pul dövriyyəsinə təşkil edir, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 19-cu maddəsinin II hissəsinə və bu Qanuna müvafiq olaraq pul nişanlarının tədavülə buraxılmasını və tədavüldən çıxarılmasını həyata keçirir;

3. manatın xarici valyutalara nisbətdə rəsmi məzənnəsinə mütəmadi müəyyən edir və elan edir;

4. qanunvericiliyə uyğun olaraq valyuta tənзимini və nəzarətini həyata keçirir;

5. sərəncamında olan beynəlxalq qızıl-valyuta ehtiyatlarını saxlayır və idarə edir;

6. qanunvericiliyə uyğun olaraq hesabat tədiyyə balansını tərtib edir və ölkənin proqnoz tədiyyə balansının hazırlanmasında iştirak edir;

7. "Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununa, bu Qanuna və onlara müvafiq qəbul etdiyi normativ xarakterli aktlara uyğun olaraq bank fəaliyyətini lisenziyalaşdırır və tənzimləyir, qanunla müəyyən edilmiş qaydada bank fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirir;

8. ödəniş sistemlərinin fəaliyyətini təşkil edir, əlaqələndirir, tənzimləyir və onların üzərində nəzarəti qanuna uyğun olaraq həyata keçirir;

9. bu Qanunla və digər qanunlarla nəzərdə tutulmuş başqa funksiyaları həyata keçirir.

Sual 36. Azərbaycan Mərkəzi Bankın alətlərini açıqlayın

Azərbaycan Milli Bankının pul siyasətinin alətləri aşağıdakılardır:

1. açıq bazarda əməliyyatların aparılması;
2. faiz dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi;
3. kredit təşkilatları üçün məcburi ehtiyatların müəyyənləşdirilməsi;
4. kredit təşkilatlarının yenidən maliyyələşdirilməsi;
5. depozit əməliyyatlarının aparılması;
6. bank əməliyyatlarının məhdudlaşdırılması;
7. beynəlxalq təcrübədə qəbul edilmiş pul siyasətinin digər alətləri.

Milli Bank açıq bazarda aşağıdakı əməliyyatları apara bilər:

1. Dövlətin buraxdığı qiymətli kağızlarla alqı-satqı və digər əməliyyatlar;

2. Özünün buraxdığı qiymətli kağızlarla alqı-satqı və digər əməliyyatlar;

3. Xarici valyuta ilə alqı-satqı və digər əməliyyatlar.

Pul siyasətinin həyata keçirilməsi məqsədi ilə buraxılan Milli Bankın borc qiymətli kağızlarının buraxılışı və dövriyyəsi qaydaları qanunvericiliklə müəyyən edilir.

Milli Bank uçot dərəcəsinə və öz əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrini müəyyənləşdirir. Milli Bank uçot dərəcəsinə müəyyənləşdirərkən ölkədəki mövcud makroiqtisadi durumu və maliyyə bazarının vəziyyətini nəzərə alır. Milli Bank öz əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrini pul bazarının likvidlik vəziyyətini nəzərə alaraq özünün açıq bazar, yenidən maliyyələşdirilmə və depozit əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrini təsbit etməklə və ya hərraclarda tələb və təklif əsasında müəyyənləşdirir. Milli Bank müəyyən etdiyi uçot dərəcəsinə və öz əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrini dərc etdirir. Milli Bank kredit təşkilatlarına məcburi ehtiyatlar saxlamaq barədə göstəriş verə bilər. Ehtiyatlar depozitlərin faizi nisbətində müəyyən edilir və Milli Bankda saxlanılır. Tələb olunan ehtiyatların norması, hesablanması və saxlanması qaydası Milli Bankın İdarə Heyəti tərəfindən müəyyən edilir. Məcburi ehtiyatlar təmin edilmədikdə Milli Bank ehtiyatı təmin etməyən kredit təşkilatına və onun inzibatçılarna qarşı Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xəttar Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş inzibati tənbeh tədbirlərini tətbiq edə bilər.

Pul siyasətinin həyata keçirilməsi məqsədilə Milli Bank tərəfindən kredit təşkilatlarının yenidən maliyyə-

ləşdirilməsi həyata keçirilir. Bu zaman verilən kreditlər dövlət qiymətli kağızları, dövlətin və digər etibarlı emittentlərin qarantiyaları və zəminliyi, xarici valyuta, qızıl, müxtəlif formada qiymətli metallar və digər aktivlərlə təmin olunmalıdır. Belə kreditlər 6 aydan çox olmayan müddətə verilir və həmin müddətə uzadıla bilər. Yenedən maliyyələşdirilmənin forma, qayda və şərtlərini Milli Bankın İdarə Heyəti müəyyən edir. Kreditlər yalnız milli valyutada (manatla) kredit təşkilatlarının baş idarələrinə verilir.

Milli Bank özünün müəyyən etdiyi şərtlərlə və qarşılıqlı razılaşma əsasında kredit təşkilatlarından depozitlər cəlb edə bilər. Pul siyasətinin həyata keçirilməsi məqsədilə istisna hallarda qanunvericiliyə müvafiq olaraq Milli Bank kredit təşkilatları tərəfindən aparılan ayrı-ayrı əməliyyatları müvəqqəti məhdudlaşdıraraq, o cümlədən onların əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrinin aşağı və yuxarı hədlərini müəyyənləşdirə bilər.

Sual 37. Kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi və nəzarəti üzrə Mərkəzi Bankın vəzifələrini açıqlayın

Kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi və nəzarəti üzrə Milli Bank aşağıdakıları həyata keçirir:

1. bank fəaliyyəti üzrə normativ xarakterli aktları qəbul edir;
2. prudensial normativləri, habelə onların hesablaşma metodlarını və tətbiqi qaydalarını müəyyən edir;

3. kreditlər və digər aktivlər üzrə ehtimal olunan zərərlərin ödənilməsi üçün banklar, xarici bankların yerli filialları və bank olmayan kredit təşkilatları tərəfindən yaradılan xüsusi ehtiyat fondunun hesablanması və formalaşdırılması qaydasını müəyyən edir;

4. hesabat və yoxlamalar əsasında kredit təşkilatlarının maliyyə vəziyyətini qiymətləndirir və bunun əsasında maliyyə hesabatlarında müvafiq düzəlişlərin edilməsi barədə kredit təşkilatlarına icrası məcburi olan göstərişlər verir;

5. banklarda və xarici bankların yerli filiallarında korporativ idarəetmə standartlarını müəyyən edir və tətbiqinə nəzarət edir;

6. qanunla müəyyən edilmiş hallarda və qaydada kredit təşkilatlarında, habelə onların törəmə təsərrüfat cəmiyyətlərində yoxlamalar aparır;

7. bank xidmətləri bazarında inhisarçılıq fəaliyyətinin qarşısının alınması məqsədilə səlahiyyətli dövlət orqanı qarşısında məsələ qaldırır;

8. kredit təşkilatlarına və onların inzibatçılarna qarşı qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada təsir (təshih) tədbirlərini və sanksiyaları tətbiq edir;

9. qanuna müvafiq surətdə həyata keçirdiyi nəzarət tədbirlərinin nəticələri tələb etdiyi hallarda kredit təşkilatlarının idarəetmə orqanlarının iclaslarında müşahidəçi qismində iştirak edir, kredit təşkilatlarının inzibatçıları ilə məsləhətləşmələr aparır;

10. qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda bankların maliyyə sağlamlaşdırılması tədbirləri çərçivəsində onların Milli Bank qarşısında kredit öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinin xüsusi şərtlərini müəyyən edir;

11. qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda banklara və xarici bankların yerli filiallarına müvəqqəti inzibatçı təyin edir, zəruri hallarda bankın öhdəlikləri üzrə moratorium tətbiq edilməsi barədə məhkəməyə müraciət edir;

12. lisenziyası ləğv olunmuş banklar və xarici bankların yerli filialları haqqında qanunvericiliyə müvafiq tədbirlər görür;

13. qanunla nəzərdə tutulmuş digər səlahiyyətləri həyata keçirir.

Kredit təşkilatları üçün prudensial normativləri müəyyən edərəkən Milli Bank kredit təşkilatlarının növləri üzrə fərqli normativləri və onların hesablanması metodlarını müəyyənləşdirə bilər.

Bank kreditorlarının və əmanətçilərin maraqları baxımından Milli Bank özünün müəyyən etdiyi qayda və şərtlər daxilində qısamüddətli likvidlik problemi ilə üzləşmiş kredit təşkilatlarına tam təminatlı kreditlər verə bilər. Belə kreditlər 6 aydan çox olmayan müddətə verilir və zəruri hallarda 6 ayadək müddətə uzadıla bilər.

Sual 38. Azərbaycan Respublikasının Banklar haqqında qanununda istifadə olunan əsas anlayışları açıqlayın

"Banklar Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu" (4 mart 2005-ci il tarixli əlavə ilə) Azərbaycanda bank sisteminin hüquqi bazasının beynəlxalq standartlara tam uyğunlaşdırılması, iqtisadiyyatda bank xidmətlərinin rolunun artırılması, bank əmanətçilərinin və

kreditorlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi və bütövlükdə bank sisteminin stabil və təhlükəsiz fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədilə bankların təşkili, daxili idarə edilməsi, fəaliyyətinin tənzimlənməsi və ləğv edilməsi prinsiplərini, qaydalarını və normalarını müəyyən edir.

Qanunda istifadə olunan anlayışlar aşağıdakı mənaları ifadə edir:

Bank - fiziki və hüquqi şəxslərdən depozitlərin və ya digər qaytarılan vəsaitlərin cəlb edilməsi, öz adından və öz hesabına kreditlərin verilməsini, habelə müştərilərin tapşırığı ilə köçürmə və hesablaşma-kassa əməliyyatlarını məcmu halda həyata keçirən hüquqi şəxsdir.

Bank holding şirkəti - bank lisenziyasına malik bir və ya bir neçə törəmə bankı olan, fəaliyyəti baş ofisinin yerləşdiyi ölkənin bank tənzimləməsi orqanları tərəfindən tənzimlənən və nəzarət olunan şirkətdir.

Törəmə bank - nizamnamə kapitalında səsvermə hüququ verən səhmlərin əlindən çox faizi təsisçi banka və ya bank holding şirkətinə məxsus olan bankdır, yaxud elə bankdır ki, onunla təsisçi bank və ya bank holding şirkəti arasında bağlanmış müqaviləyə əsasən təsisçi banka və ya bank holding şirkətinə onun qərarlarının qəbul edilməsinə mühüm təsir göstərmək imkanı verilir.

Bankın filiali - hüquqi şəxs olmayan, bankın olduğu yerdən kənarında yerləşən, öhdəlikləri üçün bankın özünün məsuliyyət daşdığı, banka icazə verilmiş bank fəaliyyətinin hamısını və ya bir hissəsini həyata keçirə bilən bankın ayrıca bölməsidir.

Bankın şöbəsi - hüquqi şəxs olmayan, bankın olduğu yerdən kənarında yerləşən, öhdəlikləri üçün bankın özünü

nün məsuliyyət daşdığı, onun respublika ərazisində depozitlər cəlb edən və/və ya köçürmə, hesablaşma-kassa əməliyyatları aparən ayrıca bölməsidir.

Bankın nümayəndəliyi - hüquqi şəxs olmayan, bankın olduğu yerdən kənarında yerləşən, bank fəaliyyəti ilə məşğul olmağa hüququ olmayan, yalnız onun mənafeələrini təmsil və müdafiə edən bankın ayrıca bölməsidir.

Bank olmayan kredit təşkilatı - öz vəsaiti və/və ya cəlb edilmiş vəsait hesabına (depozitlər istisna olmaqla) yalnız pul formasında kreditlər verməklə məşğul olan hüquqi şəxsdir.

Bank lisenziyası - bu Qanunla müəyyən edilmiş qaydada verilən, fiziki və hüquqi şəxslərdən depozitlər və ya digər qaytarılan vəsaitlər cəlb etmək, öz adından və öz hesabına kreditlər vermək ilə bağlı fəaliyyəti, habelə müştərilərin tapşırığı ilə köçürmə və hesablaşma-kassa əməliyyatlarını məcmu halda həyata keçirməyə müstəsna hüquq verən xüsusi razılıqdır.

Bank krediti (bundan sonra kredit) - bağlanmış müqaviləyə uyğun olaraq qaytarılmaq, müəyyən müddətə (müddətin uzadılması hüququ ilə) və faizlər (komisyon haqlar) ödənilmək şərti ilə, təminatla və ya təminatsız müəyyən məbləğdə borc verilən pul vəsaitidir. Həmin şərtlərlə pul vəsaitinin verilməsi haqqında götürülmüş hər hansı öhdəlik, qarantıya, zəmanət, borc qiymətli kağızlarının diskontla və ya faizlər alınmaqla satın alınması və müqaviləyə əsasən hər hansı formada verilmiş vəsaitin qaytarılmasını tələb etməklə bağlı digər hüquq da kredit anlayışına aiddir.

Depozit - müvafiq müqavilə şərtləri ilə faizlər və ya komisyon haqlar ödənilməklə və ya ödənilmədən müş-

tərilərin (əmanətçilərin) tələbi ilə qaytarılmasını və ya başqa hesaba köçürülməsini nəzərdə tutan bankın balansında aparılan cari, əmanət (depozit) və ya digər hesaba qoyulmuş və ya köçürülmüş pul vəsaitidir.

Mühüm iştirak payı - səhmdar kapitalının və ya səsvermə hüququnun 10 və ya daha çox faizini təşkil edən, yaxud müqavilə əsasında iştirakçısı olduğu hüquqi şəxsin qərarlarının qəbul edilməsinə mühüm təsir göstərməyə imkan verən paya birbaşa və ya dolayı yolla sahiblikdir.

İnzibatçı - bankın Müşahidə Şurasının, Audit Komitəsinin və İdarə Heyətinin üzvləri, habelə bankın baş mühasibi (mühasibat xidmətinin rəhbəri), daxili audit bölməsinin əməkdaşları, bank filialının, şöbəsinin və nümayəndəliyinin rəhbərləri və baş mühasibləri.

Banka aidiyyəti olan şəxslər - bankın inzibatçıları, struktur bölmələrinin rəhbərləri, qərarların qəbul edilməsində iştirak edən digər əməkdaşları və onlarla yaxın qohumluq münasibətlərində olan şəxslər (əri/arvadı, valideyni, o cümlədən ərinin/ arvadının valideyni, babası, nənəsi, övladı, o cümlədən övladlığa götürülən, qardaşı və bacısı); bankda mühüm iştirak payı olan hər hansı şəxs və ya bankın mühüm iştirak payı olan hüquqi şəxs və həmin hüquqi şəxsdə mühüm iştirak payı olan hər hansı şəxs, habelə bu cür mühüm iştirak payına malik olan hüquqi şəxslərin icra orqanlarının rəhbərləri.

Banka aidiyyəti olan şəxs adından hərəkət edən şəxslər - aralarında bağladıkları müqavilə əsasında banka aidiyyəti olan şəxs adından hərəkət etməyə hüququ olan şəxs; banka aidiyyəti olan şəxsin mühüm təsir göstərə bildiyi hüquqi şəxs; banka aidiyyəti olan şəxsin nümayəndəsi.

Klirinq - hesablaşmalar sisteminin bir və ya bir neçə iştirakçısının həmin sistemin bir və ya bir neçə digər iştirakçısına verdiyi və ya onlardan aldığı ödəniş məbləğləri üzrə yaranan tələblərin və öhdəliklərin, onların fərqi olan bir xalis tələb və ya bir xalis öhdəliyə çevrilməsi prosesidir.

"Yerli" sözü banka, filiala və ya nümayəndəliyə aid edildikdə əsas fəaliyyət yeri Azərbaycan Respublikasında olan bank, filial və ya nümayəndəlik başa düşülür.

"Xarici" sözü banka, filiala və ya nümayəndəliyə aid edildikdə əsas fəaliyyət yeri Azərbaycan Respublikasından kənarında olan bank, filial və ya nümayəndəlik başa düşülür.

"Kredit təşkilatı" - bank, xarici bankın yerli filialı və ya bank olmayan kredit təşkilatdır.

"Məqbul və lazımi keyfiyyətlərə malik şəxs" - vətəndaş qüsuruzluğuna malik olan, habelə, ictimai mövqeyinə görə vicdanlı və etimada layiq sayılan və peşəkar keyfiyyətləri, təcrübəsi, işgüzar mənafeləri ona bankın mühüm iştirak payının sahibi, inzibatçısı, müvəqqəti inzibatçısı və ləğvedicisi olmaq imkanı verən fiziki şəxsdir;

"Vətəndaş qüsuruzluğu" dedikdə, mühüm iştirak payının sahibləri, o hüquqi şəxs olduqda onun icra orqanının rəhbərləri, habelə bankın törəmə strukturlarının rəhbərləri üçün qəsdən törədilmiş cinayətə görə məhkumluğun olmaması; inzibatçı, müvəqqəti inzibatçı və ləğvedici üçün məhkumluğunun olmaması, keçmişdə mülkiyyət əleyhinə və iqtisadi fəaliyyət sahəsində ağır və xüsusilə ağır cinayətlərə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi faktının olmaması, müvafiq vəzifəni tutması və ya pe-

şə fəaliyyəti ilə məşğul olması üzərində məhkəmə qərarı ilə qoyulmuş qadağanın olmaması, məhkəmə qaydasında müflis elan edilməsi faktının olmaması başa düşülür.

"Prudensial" - bankın təhlükəsiz fəaliyyətinin təmin edilməsinə istiqamətlənmiş normativlərə, qaydalara, tələblərə və göstərişlərə əsaslanmış düşünülmüş davranış, idarəetmə və nəzarət üsuludur.

Bankın məcmu kapitalı (öz vəsaiti) - prudensial hesabatlıq məqsədləri üçün istifadə olunan kapital olmaqla, Milli Bankın normativ xarakterli aktları ilə müəyyən etdiyi I dərəcəli (əsas) və II dərəcəli (əlavə) kapitalla daxil olan komponentlərin (elementlərin) cəmi və onlardan tutulmaların fərqidir.

Sual 39. Bank fəaliyyətinin digər müəssisələrdən fərqli özəllikləri nələrdir

Bankların fəaliyyəti sənaye, aqrar, tikinti və nəqliyyat müəssisələrindən çox fərqlidir. Bunu aşağıdakı şəkildə sıralaya bilərik:

1) quruluş yönündən bankların fəaliyyət göstərməsi üçün digər kommertiya şirkətlərindən fərqliliyi onların lisenziyalarının Mərkəzi Bankdan alınması şərtidir:

2) bankın qurucularının şəxsiyyətləri, vicdan və xarakterləri özəl bir araşdırma mövzudur;

3) bankın kapitalı ilə cəlb edilmiş vəsait arasında nisbəti çox fərqlidir. Ümumiyyətlə, banklarda borc vəsaiti ilə bankın kapitalı arasında nisbət çox yüksəkdir. Lakin bu çoxluq hüdudsuz deyil, qanunla tənzimlənir;

4) banklar mal deyil, satınalma gücü istehsal edir. Bankçılıq pul ticarəti deməkdir. Bir tərəfdən ucuz faizlə aldığı pulları, digər tərəfdən nisbətən daha yüksək faizlə satmaq nəticəsində mənfəət əldə etməyə çalışır.

5) banklar digər müəssisələrdən fərqli olaraq, rentabellik, likvidlik və riskin bölüşdürülməsi prinsiplərinə çox bağlıdırlar. Banklar mümkün olduğu qədər ucuz bir faizlə, hətta yerinə görə faizsiz təmin edərək, ən yüksək faizlə ehtiyacı olan iqtisadi vahidlərə borc olaraq vəsait verir. Bu borc müəyyən bir təminatla bağlı olaraq verilir. Bu təminat maddi olduğu kimi şəxsin etibarına görə də müəyyən edilə bilər. Banklar əlindəki pulu mümkün olduğu qədər çox fiziki və hüquqi şəxslərə paylamaq üçün kassasındakı aktivlərinin müəyyən bir hissəsini nağd pul şəklində saxlayır;

6) banklar dövlət orqanları tərəfindən çox ciddi nəzarətə alınır;

7) qanun, banklara kassalarında borclarına qarşı hər an likvid varlıqların nisbətini təsbit etdiyi halda, digər müəssisələrdə belə bir məcburiyyət yoxdur;

8) banklar pul yaratmaqla tədaviyə pulun miqdarına təsir edərək qiymət mexanizminə təsir edə bilər. Lakin digər müəssisələrin belə bir təsir etmə imkanları mümkün deyildir;

9) bankların nizamnamə kapitalının həcmdə olunması tələb edir. Hazırda, Azərbaycanda yeni bank açmaq üçün 10 milyon manat tələb edilir.

10) Bankların iflası zamanı dövlət tərəfindən lazımi tədbirlər və proqramlar hazırlanır.

Sual 40. Kommersiya banklarının funksiyaları

Banklar öncəliklə kredit, əmanət və ödənişlərə aid geniş xidmətlər spektrini təklif edən və iqtisadiyyatda istənilən müəssisəyə çeşidli maliyyə xidmətlərini göstərən kredit təşkilatlarıdır.

Əmanət funksiyası. Hər bir bank aktiv əməliyyatları (kredit qoyuluşu qiymətli kağızlar alqısı və s.) həyata keçirmək üçün öz kapitalı ilə yanaşı (nizamnamə, ehtiyat fondu, bölüşdürülməmiş mənfəət) bank öhdəliklərinin əsas hissəsini təşkil edən əmanət cəlbi ilə də məşğul olur. Geniş mənada əmanətlərə müştərilərin banka müəyyən müddətə daha yüksək faizlə qoyduqları pul vəsaitləri ilə yanaşı fiziki və hüquqi şəxslərin cari hesablarında olan resurslar da aiddir. Müxtəlif subyektlər gələcəkdə dövrün xərcləri üçün qazancları akkumulyasiya edir və bu da bankın əmanət yığıma imkanlarını artırır. Banklar əhalinin sıx məskunlaşdığı yaşayış və iş yerlərində şöbələr, hesablaşmaları asanlaşdıran plastik kartlar vasitəsilə sərbəst pul vəsaitlərini toplayıb əmanət bazasını genişləndirir.

Kredit funksiyası. Banklar yığdıqları vəsaitə görə müəyyən haqq verir və ya məsrəfləri ödəyir. Bu xərcləri üstələmək və mənfəət qazanmaq üçün banklar istehsal, ticarət sahələrinə kredit verir. Əmanət və kredit funksiyası ilə banklar iqtisadiyyatda vasitəçi rolunu oynaya-raq qənaətli təsərrüfatdan defisitli təsərrüfata pulu öz zəmanəti ilə ötürür.

Köçürmə və hesablaşmalar funksiyası. Hər bir müəssisənin bank hesabı var. Onun vasitəsilə o, ödənişlərini

aparır və başqa subyektlərdən ödənişləri qəbul edir. Hesablaşmaların nağdsız formasının banklar vasitəsilə təhlükəsiz, operativ və ucuz və bu əməliyyatların bankdan kənarında mümkün olmadığı üçün bankların vacib funksiya olaraq qəbul edilir.

Nağd vəsaitlərin idarə edilməsi. Bank müəssisələrin ödənişlərinin inkassasiyasını və məxrəcinin aparılmasını öz üzərinə götürür. Artıq nağd hissəsini isə qısamüddətli qiymətli kağızlara qoyur. Müştəriyə nağd vəsait lazım olduqda isə əks əməliyyat keçirilir. Son vaxtlaradək hüquqi şəxslərin nağdiyyəsi idarə olunurdusa, indi fiziki şəxslərlə də analogi əməliyyatlar aparılır.

Trast funksiyası. Banklar müəyyən zəngin şəxslərin (personal trast xidmətləri) və müəssisələrin mülkiyyəti (kommersiya və qeyri-kommersiya trast xidmətləri) və maliyyə resurslarını idarə edir.

Bank investoru və ya anderayter. Anderaytinq qiymətli kağızın emitentdən alınması və mənfəət əldə edilməsi məqsədilə başqasına satılması deməkdir. Bu əməliyyat ənənəvi bank xidmətlərindən risklidir. Buna görə 1933-cü ildə ABŞ konqresi banklara eyni vaxtda investisiya və kommersiya əməliyyatları ilə məşğul olmağı qadağan etdi. Sonralar isə firmalar bank kreditləşməsindənsə, öz qiymətli kağızlarını emissiya edib yerləşdirməyi üstün tutdular. Banklar köhnə müştərilərini qaytarmaq üçün investisiya əməliyyatları ilə məşğul olmaq zərurətini aydınlaşdırdı. Bu xidmət iri müəssisələrin birləşməsi, özəlləşmə proseslərinin sürətlənməsi nəticəsində artmağa meyil etdi.

Broker funksiyası. Banklar müştərilərinə broker xidmətini göstərərək dilerlərə müraciət etmədən səhm, is-

tiqraz və sair qiymətli kağızları almaq imkanını verir. Banklar daşınmaz əmlaka broker əməliyyatlarını aparaq yaşayış və kommersiya tikililərini satıb sonradan onları maliyyələşdirir. Banklar broker firmaları ilə müqavilə bağlayaraq öz təşkilatlarında broker büroları yaradır. Bununla brokerlər bank müştərilərinə, banklar isə brokerlərin biznes dairəsinə yaxınlaşır. Yaşayış yerini dəyişən insanlar "öz bankını" tapmamış, ev və kommersiya tikilisi axtararaq brokerə müraciət edir. O isə öz növbəsində müştərini banka səmtləndirir. Birbaşa faiz dərəcələri ilə əlaqədar olmayan brokerlər bankların partnyoruna çevrilir. Eləcə də banklar artıq bu əməliyyatlar üzrə ixtisaslaşmış broker firmalarını alır. Bankların inkişafında bu istiqamət də əhəmiyyətli sayılır.

İnvestisiya planlaşdırma funksiyası. Banklar müştəriləri üçün investisiya layihələrini planlaşdırır. Banklar daim iqtisadi cəmiyyətdə gedən prosesləri təhlil obyektində saxlamalı və güclü maliyyə-hüquqi ekspertlər ilə müştərilərinə professional planlaşdırma xidməti göstərməlidirlər.

Kredit pullarının emissiyası. Banklar depozit-kredit emissiyasını həyata keçirərək dövriyyədəki pul kütləsini artırır. Müştəriyə verilmiş kredit onun tələb edilənədək hesabına yazılaraq bankın öhdəliyini artırır. Hesabın sahibi vəsaiti nağdlaşdıraraq dövriyyədəki nağd pul kütləsini artırır. Amma iqtisadiyyat müəyyən həcmli pul kütləsi tələb etdiyindən bankların bu funksiyası mərkəzi banklar tərəfindən ya məhdudlaşdırılır, ya da stimullaşdırılır.

Məsləhət xidməti. Ənənəvi olaraq müştərilər banklara müraciət edərək kreditin, əmanətin, investisiyaların

optimal istifadəsini onlarla müzakirə edir. Banklar vergi deklarasiyalarını və biznes-planları tərtib etməkdən tutmuş daxili və xarici bazarlarda marketinq araşdırmaları, mal və xidmətlərin bazarda irəliləməsi barədə məsləhətlər verir. Banklar hesablaşma əməliyyatı, əmanət qoyanların, kredit götürmək istəyənlərin arasında vasitəçi olaraq külli miqdarda informasiyanı təhlil edir. Məhz bu qabiliyyət göstərilən funksiyanı daşımaqda bankları başqa uyğun subyektlərdən fərqləndirir.

Dəyərli əşyaların saxlanması. Qədimdən bankların əsas xidmət növlərindən biri də dəyərli əşyaların saxlanmasıdır. Zinət əşyaları, sənədlər və s. şəxsi ləvazimatlar yanmayan seyflərdə qorunur. Bankın mühafizəsi müştərilərin rahat dincəlmə ehtimalını artırır.

Valyuta mübadiləsi. Bu xidmət növü də bank təkamülündə əhəmiyyətli rol oynamışdır. Bu gün dünya maliyyə bazarının riskli olması bu əməliyyatların geniş mənada iri banklar tərəfindən aparılmasına gətirib çıxarıb. Buna səbəb vəsaitin likvidliyi problemi və zəngin təcrübənin vacibliyidir. Geniş mənada aparılan bu əməliyyatlar dilinq adlandırılır.

Lizinq xidməti. Banklar müştərilərinə avadanlıq almaq üçün kredit əvəzinə lizinq təklif edir. Yəni bank öz vəsaiti olaraq onu icarəyə verir. Lizinq ödənişləri tam ödənildikdən sonra avadanlıq ya bankın, ya da müştərinin sərəncamında qalır.

Vençur kapitalının təklifi. Banklar getdikcə riskli sahələrin finansmanına vəsait ayırır. Vençur kapitalı əsasən yüksək texnologiyalar siyahısına aid layihələrdir ki, ənənəvilikdən uzaq iflasa uğramaq ehtimalı çox olan,

lakin yüksək gəlir də gətirə bilən biznes-planlar əsasında həyata keçirilir.

Pensiya təminatı. Banklar pensiya fondlarının marağ dairəsinə daxil olaraq vətəndaşların qocalığının təmini ilə məşğul olur. Bu, bilavasitə şəxslərlə, ya da müəssisələrlə bağlanan müqavilə əsasında olur. Daxil olan vəsait akkumulyasiya edilərək investisiyalara yönəldilir. Vətəndaşlar təqaüd yaşına çatdıqda və ya onlar əmək qabiliyyətini itirdikdə ödənişlər başlanır. Bu resurslar uzunmüddətli vəsait kimi bankların investisiya fəaliyyətində mühüm rol oynayır.

Sual 41. Bankın aktiv və passiv əməliyyatları

Məlumdur ki, bankın balansında passiv - bankın öhdəliklərini, aktiv banka olan öhdəlikləri göstərir.

Passivlər əməliyyatlar banklar tərəfindən vəsaitlərin cəlb olunması və onun resurslarının formalaşması üzrə əməliyyatlarıdır.

Aktivlər əməliyyatlar mənfəət əldə etmək üçün bankların öz xüsusi vəsaitlərindən və cəlb olunmuş vəsaitlərindən istifadə etməsi deməkdir.

Aktivlər də passivlər kimi kapital və cari əməliyyatlara bölünür. Kapital əməliyyatlarına banka məxsus torpaq, bina və s. əmlaka bağlı əməliyyatlar aiddir. Cari əməliyyatlar kassa, mərkəzi və digər banklarda olan vəsait, uçota alınmış veksellər, kredit və investisiyalardır.

$\text{Aktiv} = \text{passiv} + \text{öz kapital}$.

Müasir mərhələdə bankın passiv əməliyyatlarında depozitlərlə bağlı əməliyyatlar mühüm rol oynayır.

Düzdür, bu gün depozit problemi ilk növbədə banka inamla bağlıdır. Ona görə də, depozitin səviyyəsi, artma meyli bu təsiri özündə demək olar ki, həmişə əks etdirir. Depozitlər içərisində vacib yeri tələb edilənədək depozitlər tutur. İnkişaf etmiş ölkələrdə müştərinin tələbi ilə nağdlaşdırılan və ya başqa hesaba dərhal köçürülən depozitlərdən vəsait çeklərlə silinir. Onu da qeyd edək ki, ödəmə dövryyəsinin böyük əksəriyyəti bu çeklərlə aparılır. Bu hesablar üzrə müştərilərə ya faizlər ödənilir, ya qanunvericiliklə qadağan olunur, ya da bankın xidmət haqqında güzəştləri ilə müşayiət olunur. Bu əmanətlərin təklifi vacib bank xidmətləri olduğundan ödəmə sistemi tez bir zamanda effektivliyini artırdı, işgüzar əməliyyatlar sadələşdi, tezləşdi və təhlükəsizləşdi.

Bu gün banklar müddətli əmanətlər xidmətindən geniş istifadə edir. Müddətli əmanət dedikdə müəyyən müddətə bankın istifadəsinə verilən, tələb edilənədək əmanətdən daha yüksək faizli depozit başa düşülür. Bank "portfeli"ndə bankların 2 cür müddətli əmanət qəbul etdiyi göstərilir: xüsusi müddətli əmanətlər və götürülməsi barədə qabaqcadan xəbərdarlıq edilən əmanətlər. Qaydaya görə, bu əmanət növündəki vəsait müddət qurtaranadək (bloklaşdırılır) və bank tamamilə ondan istifadə edir. Vəsait vaxtında götürülməzsə, o cari hesabdakı kimi istifadə olunur. Adətən müddətlər 4 qrupa bölünür: 30-89 gün, 90-179, 180-359 və 360-dən çox. Bir qayda olaraq müddət uzandıqca faiz dərəcəsi artır. Amma uçot dərəcəsinin aşağı düşəcəyi proqnozu varsa, bu qayda pozula bilər. Faizin müddətlərarası dəyişilməsi şərtləri də ola bilər.

Sual 42. Bankçılığın təməl prinsipi

Bankçılığın təməl prinsipi aşağıdakılardır: likvidlik, təhlükəsizlik və mənfəət. Bankçılıqda likvidlik bir bankın minimum zərər ilə, ola biləcək əmanət çəkimlərini ödəyəbilmə və eyni anda bazarın kredit ehtiyacını qarşılayabilmə gücüdür. Bankçılıqda təhlükəsizlik, öz sərmayənin yetərli və aktivlərinin keyfiyyətli olması şəklində iki tərəflidir. Bank kapitalının yetərli olması əmanətçilərin banka olan güvənini, bankın kredit müştərisinin keyfiyyəti isə bankın təhlükəsizliyini təmin edir.

Bu səbəblə, finans sisteminin mərkəzində kredit həcmi, yığım miqdarını, qiymətli kağız qiymətini müəyyən edən və bunların fəaliyyətini tənzimləyən finans bazarı mövcuddur.

Bankların mənfəəti, kredit müştərisindən aldığı faiz ilə əmanətçiyə ödədiyi faiz arasındakı fərkdir. Bazar prinsipləri çərçivəsində fəaliyyət göstərən və biznes quruluşu olan bankların ən son məqsədləri, təhlükəsizlik və likvidliyi arasında optimallığı təmin edərək bankın mənfəətini maksimizə etməkdir. Ancaq bu üç prinsipin bir-biri ilə asanca uyğunlaşmamağı da bir həqiqətdir.

Bankın təşkilat strukturu onun böyüklüyü ilə, təklif edilən xidmətlərin çeşidliliyi və şəxsi heyətin nüfuz dərəcəsi ilə yaxından bağlıdır. Kiçik sərmayəli bankların təməl funksiyaları kreditlər və müştəri xidmətləridir. Bunun həcmi artdıqca ixtisaslaşma və verdiyi kreditlərin çeşidi də artar (kommersiya, istehlak, inşaat kreditləri kimi) və eyni zamanda, müştəri xidmətləri çoxalar.

Sual 43. Bank menecmentinin məqsədi

Bank menecmentinin məqsədi gəlirliliyi maksimuma çatdırmaq və riskləri minimuma endirməkdir. Bir bankın ən təməl məqsədi, aktivlərini sabit və yüksək bir xalis faiz əsasında saxlayaraq idarə etməkdir. Bankçılıq sektoru likvid riski, valyuta riski, kredit riski, faiz riski kimi risklərlə üzrədir. Banklar aktiv passiv mövqələrini idarə edərək sahibləri üçün qazanc istehsal edirlər. Bankın təməl gəliri çeşidli aktiv maddələrindən qazandığı faiz gəliridir. Bu faiz gəliri qiymətli kağız gəlirləri və bankçılıq xidmət gəlirləri tərəfindən tamamlanır. Bankın təməl xərcləri isə əmanətlər üçün ödədiyi faiz xərclərdir. Əmanətin miqdarına və strukturuna təsir edən ən önəmli amil müştərinin sədaqətidir.

Faiz marcı ümumi faiz gəlirləri ilə ümumi faiz xərcləri arasında qalan miqdardır. Xalis faiz marcı üçün ümumi faiz gəlir və xərclərini gəlirli aktivlərə bölmək gərəklidir. Bu nisbət bank mənfəətində ən önəmli göstəricilərdən biridir.

Aktiv keyfiyyəti - bankların aktiv keyfiyyətləri önəmli göstəricilərdən biridir. Bunlardan ən önəmlisi kreditlərin keyfiyyətidir. Aktiv keyfiyyətini ölçmək üçün aşağıdakı nisbətlərdən istifadə edilir.

$$1) \frac{\text{Gəlirli aktivlər}}{\text{Aktivlər}} = \text{Gəlirlik nisbəti}$$

$$2) \frac{\text{Kreditlər}}{\text{Aktivlər}} = \text{Kreditlər nisbət}$$

$$3) \frac{\text{Problemlı kredit qarşılıqları}}{\text{Kreditlər}} = \text{Qarşılıq nisbəti}$$

$$4) \frac{\text{Problemlı kredit}}{\text{Kreditlər}} = \text{Problemlı kredit nisbəti}$$

Banklar xidmət qurumu olduqlarına görə, insan keyfiyyəti və özəlliklə menecment keyfiyyəti çox önəmlidir və mənfəətə bilavasitə təsir edir.

Bank menecmentində bütün idarəçilərin ehtiyac duyduqları təməl nisbətlər aşağıdakılardır.

$$\text{ROE} = \frac{\text{Xalis mənfəət}}{\text{bankın kapitalı}} = \text{Kapitalın gəlirliyi}$$

$$\text{ROE} = \frac{\text{Xalis mənfəət}}{\text{Aktiv}} = \text{Aktivlərin gəlirliyi}$$

$$\text{FK} = \frac{\text{Aktivlər}}{\text{Bankın kapitalı}} = \text{Finans leveredc}$$

"Bank of England"ın hazırladığı "CAMEL" metodu 5 önəmli göstərici bankçılıq mövzusunun baş hərfləridir: Capital Adequate = Sərmayə yetərliliyi; Asset Quality = Aktiv verimliliyi; Management Quality = Menecment keyfiyyəti; Earnings Ratio = gəlirlilik durumu; Liquidity = likvidlik.

Sual 44. Banklarda məcmu kapitalın strukturu necə təsbit edilir

Məcmu kapitalın strukturuna birinci (I) dərəcəli və ikinci (II) dərəcəli kapital daxildir. I dərəcəli kapital bankın əsas kapitalı hesab olunur və onun məbləği (aparılan "tutulmalardan" sonra) bankın hesablanmış məcmu kapitalında 50 faizdən az olmamalıdır.

I dərəcəli kapitala aşağıdakı komponentlər daxil edilir: dövriyyəyə buraxılıb tam ödənilmiş adi səhmlər (bankın geri aldığı adi səhmlər çıxılmaqla); dövriyyəyə buraxılıb tam ödənilmiş qeyri-kumulyativ müddətsiz imtiyazlı səhmlər; səhmlərin emissiyasından əmələ gələn əlavə vəsait (kapital artıqlığı); keçmiş illərin bölüşdürülməmiş xalis mənfəəti; bankın konsolidasiya olunmuş törəmə cəmiyyətlərində azlıq təşkil edən səhmdarların (payçıların) kapitalı.

Keçmiş illərin bölüşdürülməmiş xalis mənfəətinə aşağıdakılar daxil edilir: cari ilin zərəri çıxılmaqla bütün əvvəlki illərin yığılıb bölüşdürülməmiş mənfəəti və kapital ehtiyatları, yəni əvvəlki illərin bölüşdürülməmiş mənfəəti hesabına yaradılmış fondlar.

II dərəcəli kapital əlavə kapitaldır. Bankın hesablanmış məcmu kapitalında II dərəcəli kapitalın məbləği I dərəcəli kapitalın məbləğindən (aparılan "tutulmalardan" sonra) çox olmamalıdır. Bundan artıq olan hissə məcmu kapitalın hesablanması zamanı nəzərə alınmır.

II dərəcəli kapitala aşağıdakı komponentlər daxil edilir: cari ilin bu tarixə olan mənfəəti; ümumi ehtiyatlar (balans aktivlərinin və balansdankənar öhdəliklərin

risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş məbləğinin (aparılan "tutulmalar"dan sonra) 1,25 faizinədək, lakin "adi" ehtiyatların məbləğindən çox olmayan hissəsi); kapitalın digər komponentləri: kumulyativ müddətsiz imtiyazlı səhmlər; ən azı 5 il müddətinə buraxılmış subordinasiya borc öhdəlikləri (ödənişinə qalan son 5 ildə II dərəcəli kapitala daxil edilmək üçün onların məbləği hər il 20 faiz azaldılır). II dərəcəli kapitalın hesablanmasında nəzərə alınan subordinasiya borc öhdəliklərinin məbləği I dərəcəli kapitalın (aparılan "tutulmalar"dan sonra) 50%-dən çox olmamalıdır.

2007-ci ildə bankların məcmu nizamnamə kapitalı 689,5 mln. manatdan yuxarı idi.

II-ci dərəcəli kapital 2007-ci il ərzində 165,5 mln. manat (və ya 118,3%) artaraq 305,4 mln. manat təşkil etmişdir.

Bankın kapitalının idarə edilməsi üçün aşağıdakılar təmin etməlidir:

- Likvidlik və kapital tələblərini nəzərə alaraq, kapital gəlirliyi dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsini;
- Kapitalın biznes bölmələri və göstərilən xidmətər arasında "bölüşdürülməsi"ni;
- Bankın əlavə kapitala cəlb edilməsi (məbləğinə və növünə görə) ilə əlaqədar tövsiyələrin verilməsini (məsələn, səhmlərin buraxılışı və ya subordinasiya borclar vasitəsilə).

Sual 45. Bankın kredit siyasəti

Bankın kredit siyasəti, bankın korporativ prinsiplərinə və davranış qaydalarına uyğun aydın müəyyən edilmiş, hərtərəfli düşünülmüş əməliyyat anlayışlarından, qaydalarından və kredit əməliyyatları üzrə standartlardan ibarət olmalıdır. Kredit riskinin idarə edilməsi qaydaları başa düşülən formada aşağıdakılara aydınlıq gətirməlidir:

- Kredit ərizələrinin qiymətləndirilməsi qaydalarına;
- Bank tərəfindən ayrı-ayrı kreditlərinin müntəzəm olaraq təhlili, aktivlərin təsnifləşdirilməsi və ehtiyatların yaradılması üzrə qaydalara;
- Problemlı kreditləri müzakirə etmək üçün ümumi struktur və spesifik qaydalara;
- Balansdankənar risk təhlükəsinə baxılmasına;
- Kredit zərəri üzrə ehtiyatların yaradılmasının, kreditlərin balansdan silinmələrinin və gözlənilən həqiqi ödəmə məbləğlərinin əks etdirməsini təmin edən prosedurlara;
- Problemlı kreditlərə gündəlik nəzarət və vaxtı ötmüş kreditlərin yığılması üçün prosedurlara və təşkilati resurslara;
- Kreditlərin, aktivlərin təsnifləşdirilməsi və ehtiyatların yaradılması ilə əlaqədar Müşahidə Şurasına təqdim olunan müntəzəm hesabatların strukturuna;
- Zəmanətlərin davamlılığının ardıcıl surətdə qiymətləndirilməsi və girovun dəyərinin qiymətləndirilməsi üçün mexanizmlərə;
- Borc məbləğlərinin bir hissəsinin və ya hamısının (əsas və faiz məbləği) kredit müqaviləsinin şərtlərinə

əsasən yığılmaması zamanı, borcun qiymətdən düşmüş kimi müəyyən edilməsi prosedurlarına;

– Xalis satış dəyərini əks etdirmək üçün girovun qiymətləndirilməsi prosedurlarına.

Sual 46. Bankların investisiya prosesində iştirakı

Bankların investisiya prosesində iştirak etmə zəruriyyəti bank sisteminin və ümumilikdə iqtisadiyyatın uğurla inkişaf etməsinin qarşılıqlı asılılığından irəli gəlir.

Kommersiya banklarının investisiya prosesində iştirak etməsinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

– vəsaitlərin investisiya məqsədi ilə banklar tərəfindən səfərbər edilməsi;

– investisiya xarakterli kreditlərin təqdim edilməsi;

– vəsaitlərin qiymətli kağızlara yatırılması, paylar və pay iştirakı (həm bank hesabına, həm də müştərinin tapşırığı ilə).

Bu istiqamətlər bir-biri ilə sıx bağlıdır. Kapitalı, əhəlinin əmanətlərini, digər pul vəsaitlərini səfərbər etməklə banklar öz resurslarını mənfəət qazanmaq məqsədilə yaradırlar. Vəsaitlərin yığılması üzrə əməliyyatların həcmi və strukturu bankların kredit və investisiya portfelinin vəziyyətinə, onların investisiya fəaliyyəti imkanlarına təsir edən ən əsas faktorlardır.

Bankların investisiya fəaliyyətinə iki növ xidmət göstərən biznes kimi baxılır: qiymətli kağızların buraxılması və ya onların ilkin bazarda yerləşdirilməsi yolu ilə

nağd pulun artırılması; broker və dillerlərin ikinci bazarda öz funksiyalarını yerinə yetirən zaman alıcı və satıcıların bir araya gəlməsi.

Bankın investisiya fəaliyyəti mikroiqtisadi aspektdə - banka iqtisadi subyekt nöqtəyi-nəzərindən birbaşa və ya dolayısı ilə gəlir əldə etmək məqsədilə maliyyə və real aktivlərin əldə edilməsinə öz vəsaitlərini yatırmaqla banka bir investor kimi baxmaq olar.

Həmçinin bankların investisiya fəaliyyəti onların bir maliyyə vasitəçisi kimi makroiqtisadi həyata keçirilməsi ilə bağlı olan başqa bir aspekti də vardır. Bu zaman banklar pul kredit formasında bazar iqtisadiyyatı şəraitində çıxış edən təsərrüfatçı subyektlərin investisiya tələbinin realizə edilməsinə səbəb olur. Məhz buna görə də bankların makroiqtisadi aspektdə investisiya fəaliyyəti dedikdə iqtisadiyyatın investisiya tələblərinin təmin edilməsi istiqamətlərində həyata keçirilən fəaliyyəti başa düşülür.

Beləliklə də bankların investisiya fəaliyyəti ikili təbiətə malikdirlər. İqtisadi subyekt nöqtəyi-nəzərindən (bank), bankların gəlirlərinin artmasına istiqamətlənib. Makroiqtisadi aspektdə investisiya fəaliyyətinin effektivliyi ictimai kapitalın artırılması mahiyyəti ilə bağlıdır. Kommersiya banklarının hər iki aspekti bir-biri ilə sıx bağlıdır. Bu qarşılıqlı əlaqələrin əsasında özəlləşdirilmiş obyektlər bazarı və qiymətli kağızlar bazarının inkişafı durur ki, hansı ki, bunların aləti birbaşa və ya dolayısı ilə investisiya prosesinin həyata keçirilməsi üçün ilkin şərait yaradırlar.

Mikroiqtisadi aspektin investisiya fəaliyyəti zamanı kommersiya bankları özəlləşdirilən müəssisələrin qiy-

mətli kağızlarının yerləşdirilməsində iştirak edir, müəssisənin aksiyalarını, paylarını əldə etmək məqsədilə nizamnamə kapitalına yatırımlar həyata keçirirlər.

Sual 47. Bankların investisiya siyasətinə təsir edən makroiqtisadi və mikroiqtisadi faktorları açıqlayın

Kommersiya banklarının investisiya siyasətinə təsir edən makroiqtisadi faktorlarla aşağıdakılar aid edilir:

- ölkədəki iqtisadi və siyasi vəziyyət;
- investisiya və maliyyə bazarının vəziyyəti;
- bank fəaliyyətinin qanunverici və normativ əsaslar kompleks;
- vergi siyasəti;
- bank sisteminin strukturu və stabilliyi.

İnvestisiya siyasətinin formalaşma prosesinin analiz və hesabat məlumatları, ilkin informasiyaların yığılması və işlənilib hazırlanmasını nəzərdə tutur. İnvestisiya imkanlarının qiymətləndirilməsi üçün analitik informasiya aşağıdakı bloklar şəklində olur:

- makroiqtisadi vəziyyət və investisiya ab-havası;
- ümumilikdə investisiya bazarının makroiqtisadi inkişafını xarakterizə edən əsas göstəricilər;
- investisiya bazarının ayrı-ayrı segmentlərinin inkişafının əsas göstəriciləri;
- iqtisadi sahələrin investisiya cazibədarlığının göstəriciləri;
- ayrı-ayrı investisiya alətlərinin dinamik məlumatı;

- ayrı-ayrı təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyəti haqqında məlumatlar;

- bankların investisiya fəaliyyətinin rejimini müəyyən edən qanunverici və normativ aktlar;

- müxtəlif bank fəaliyyətinin vergi vəziyyəti.

Yuxarıda göstərilən göstəricilər investisiya qərarlarının qəbul edilməsində mühüm oriyentir kimi götürülür. İnvestisiya siyasətinin formalaşdırılmasına təsir edən əsas mikroiqtsadi faktorlar aşağıdakılardır:

- investisiya fəaliyyətinin miqyasını və növünü müəyyən edən vəsait bazasının həcmi və strukturu;

- bank fəaliyyətinin ümumi əsasları, strateji məqsədlərin xarakteri və əhəmiyyəti, investisiya siyasətinin şərtləşdirici seçimi;

- bankın həyat silsiləsinin mərhələsi;

- gəlirlik, likvidlik və risk alternativini ilə müəyyən edilən investisiya qoyuluşunun səmərəliliyi;

- müqayisə edilə bilən aktivlərin gəlirliyi;

- investisiya portfelinin təşkili və idarə olunma xərclərinin miqyası.

Sual 48. Banklarda risk növləri

Qrup daxilində risklərin idarə edilməsi funksiyası finans riskləri (kredit, bazar, coğrafi, valyuta, likvidlik və faiz dərəcəsi riskləri), əməliyyat və hüquqi risklər ilə əlaqədar həyata keçirilir. Finans risklərinin idarə edilməsi funksiyasının əsas məqsədi risk limitlərinin müəyyən edilməsi və bu limitlərə riayət edilməsidir. Əməliyyat və

hüquqi risklərin idarə edilməsində məqsəd, bu risklərin azaldılması üçün nəzərdə tutulan daxili qayda və prosedurlara müvafiq qaydada riayət edilməsini təmin etməkdən ibarətdir.

Bankçılıqda risk qavramı, bankların investisiya prosesində ortaya çıxma biləcək zərərləri ifadə edilir. Banklar mənfəəti və likvidlik ilə əlaqədar qərarlar olarkən, mövcud qeyri-müəyyənliyi ortadan qaldırmaq üzrə çeşidli təhmini versiyalar hazırlar. Ancaq təhminlə gerçəkləşmənin eyni ölçülərdə olmaması riski amilini ortaya çıxarır.

Banklar, bir tərəfdən likvidliyi təmin edərkən, digər tərəfdən isə bankın gəlirliyini zəmanət etməli, qərarların meydana çıxmasına qarşı müvafiq tədbirlər hazırlamalı və dəyişən şərtlər çərçivəsində operativ bir qərar ala bilməlidir. Bütün mənfəət məqsədli şirkətlər kimi banklar da makro və mikro iqtisadi, risklərlə qarşı-qarşıyadır. Ancaq bankların iqtisadiyyata təsiri qeyri-finans qurumlarından daha güclüdür.

Bankların mənfəətli sabit bir formada fəaliyyət göstərə bilmələri üçün gəlir yaradılmasına və məsrəflərinə nəzarət etməklə yanaşı istənilən riskə hazır olması çox mühüm məsələdir. Risk bankçılıqda qarşısı alınmayan ən problemlə amildir.

Bank sektorunda əsas risk növləri aşağıdakılardır:

1. Balans riski;
2. Kredit riski;
3. Bazar riski:
  - faiz dərəcəsi riski;
  - xarici valyuta riski;
  - kapital riski;
  - əmtəə mal riski.

4. Likvid riski;
5. Əməliyyat riski.

Sual 49. Bank sektorunda Balans riski

Balansın strukturundan qaynaqlanan risklər əsas etibarilə aktiv və passivin tarazlığının pozulmasından ortaya çıxan risklərdir. Balans riski, adətən, məsrəfli passivlərlə gəlirli aktivlərin faiz dərəcələrində və ya valyuta məcənnələrində dəyişim ola biləcəyi diqqətə alınmadan, müddət strukturunun bölgüsünü diqqətə almadan, açıq, qapalı pozisiyonlar yaradaraq əməliyyatlar apararaq, qiymətli kağızlar və risklərin fərqliləşdirilməsinə önəm verilməyindən, yetərli kapital olmadan riskli investisiyalar qoyuluşu və öz qaynaq yetərliyinə diqqət etməlidirlər.

Müddət formasiyasının pozulması və öhdəliklərinin fərqli pul cinsləri üzərindən olması səbəbi ilə balans strukturundakı pozulma nəticəsində ortaya çıxan problemlər bankçılıq böhranlarına yol açmağa bilər. Banklar, balans strukturundan qaynaqlanan risklər və valyuta risklərinə qarşı valyuta pozisiyonları tutaraq özlərini riskdən qorumaya çalışırlar.

Sual 50. Kredit riski

Hər hansı bir kredit xətti açılarkən daim kredit müştərisinin zamanında və istənilən miqdarda aldığı krediti geri ödəməmə riski vardır. Kredit riskinə qarşı qorun-

manın ən yaxşı yolu kredit portfelinin çeşidləndirilməsi-
dir. Hər hansı bir bankın kredit risk səviyyəsi həmin
bankın sahib olduğu kreditlərin keyfiyyəti ilə doğrudan
da sıx bağlıdır. Kredit riskli bankların qarşılaşdıqları ən
mühüm əsas risk növüdür. Basel bankınd nəzarət və ni-
zamlama komitəsi tərəfindən kredit riski, bir bankın
kredit müştərisinin ya da özü ilə bir anlaşmaya tərəf ola-
nın müqavilə şərtlərinə uyğun formada öhdəlikləri qar-
şılıya bilməməklə tanınmışdır.

Qarşı tərəf borcunu müəyyən edilmiş ödəmə müddə-
tində tam ödəyə bilmədikdə, bank kredit riskinə məruz
qalır. Qrup məruz qaldığı kredit riskinə bir borcalan və
ya borcalanlar qrupu, eləcə də coğrafi və ya fəaliyyət
seçmələri üzrə limitlər müəyyən etməklə nəzarət edir.
Bu cür risklərə Qrup tərəfindən müntəzəm olaraq nəza-
rət olunur və il ərzində mütəmadi olaraq nəzərdən keçir-
rilir. Kredit riski səviyyəsinin məhsul, borcalan və sənaye
sahələri üzrə limitləri müntəzəm olaraq İdarə Heyəti
tərəfindən təsdiqlənir.

Bir borcalan, o cümlədən banklar və broker şirkətlə-
rinin məruz qaldığı kredit riski əlavə olaraq balans və
balansdankənar riskləri əhatə edən sublimitlər vasitəsi-
lə, eləcə də gün ərzində forvard valyuta müqavilələri ki-
mi ticarət vasitələri üzrə risk limitlərini ötürməklə məhdudlaşdırılır. Qəbul edilə bilən risk səviyyəsi üzrə limit-
lərə faktiki olaraq hər gün nəzarət edilir.

Kredit riski mövcud və potensial borcalanların borc
vəsaitləri üzrə faiz ödənişlərini və əsas məbləği geri qay-
tarmaq qabiliyyətini müntəzəm şəkildə təhlil etməklə,
həmçinin lazım olduqda kredit limitlərini dəyişdirməklə

idarə olunur. Kredit riski həmçinin hüquqi və fiziki şəxslərin təminat və zəmanətlərini almaqla idarə olunur.

Qrupun məruz qaldığı kredit riskinin maksimal səviyyəsi, adətən balans hesabatında maliyyə aktivlərinin balans dəyərində əks olunur. Potensial kredit riskinin azaldılması üçün aktiv və passivlərin əvəzləşdirilməsi imkanı böyük əhəmiyyət kəsb etmir.

Balansdankənar maliyyə vasitələri üzrə kredit riski həmin maliyyə vasitəsi üzrə əməliyyatların digər iştirakçısı tərəfindən müqavilə üzrə öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsi nəticəsində zərərin yaranması ehtimalı kimi müəyyən edilir. Qrup şərti öhdəlikləri və balans üzrə maliyyə vasitələri ilə əlaqədar əməliyyatların təsdiqlənməsi prosedurları, riskləri məhdudlaşdıran limitlərdən istifadə və monitoring prosedurlarına əsaslanan eyni kredit siyasətini tətbiq edir.

Banklar gün getdikcə kreditlər xaricində də dəyişik finansal alətlərə ilişkin kredit riski ilə qarşı-qarşıya qalmaqdadırlar; məsələn, interbank əməliyyatları, kommersiya finansmanı, valyuta əməliyyatları, swap əməliyyatları, bonoslar, opsiyonlar. Müddətli əməliyyatlar, qarantı və kafələtlər kimi verilən kreditlərin az sayda şirkətin yoğunlaşması və ya tək bir şəxsə və ya inddstri sektoruna böyük miqdarda kredit açılması kredit riskini artırır.

Sual 51. Bank sektorunda bazar riskini açıqlayın

Bazar riski - faiz dərəcəsi, xarici valyuta məzənnəsi və kapitalın (həmçinin bazar qiymətli kağızların) qiymətlə-

rindəki enib-qalxmaların nəticəsində bank aktivinin bazar dəyərini dəyişməsindən itkiyə səbəb ola bilən ehtimaldır. Bu anlayışa əsasən bazar riski riskin mənbəyindən asılı olaraq aşağıdakı kateqoriyalara bölünə bilər:

– Faiz dərəcəsi riski - faiz dərəcəsinin dəyişilməsi nəticəsində yaranan riskdir. Bu risk mənbəyi ilk növbədə faiz gətirən maliyyə alətlərinə təsir edir;

– Xarici valyuta riski - valyuta məzənnələrindəki dəyişikliklərə görə yaranan riskdir. Bu risk mənbəyi xarici valyutada yerləşdirilən alətlərin portfelinə təsir edir. O, həmçinin ticarət əməliyyatları müxtəlif valyutalarda aparıldıqda və sonradan qiymətləndirmə uçotu və hesabları yerli valyutaya çevrildikdə bankın ümumi portfeli xarici valyuta riski ilə üzləşə bilər;

– Kapital riski - kapitalın və digər bazar qiymətli kağızlarının qiymətlərindəki dəyişikliklərə görə yaranan riskdir. Bu risk mənbəyi kapital portfelinə, eləcə də hecinq və spekulasiya məqsədləri üçün istifadə edilən kapitalın törəmə alətlərinə təsir göstərir;

– Əmtəə-mal riski - əmtəə-mal qiymətlərindəki dəyişikliklərə görə yaranan riskdir. Bu risk mənbəyinin təsir göstərdiyi portfeller faktiki əmtəələrdən (məsələn, qızıl) və ya əmtəə fyuçərlərindən və forvard müqavilələrindən ibarət ola bilər. Bu riskin banklara təsiri onların fəaliyyətindən asılı olacaqdır.

Sual 52. Bank sektorunda likvidlik riski nədir

Likvid riski - banklar istər kredit fəaliyyətlərini və investisiya qoyuluşlarını aparmaq, istərsə də əmanət sa-

hiblərinin tələblərini ödəyə bilmək üçün yetərli miqdarda istifadə edilə bilən, fonda sahib olmaq məcburiyyətindədirlər. Fondların yetərsiz olması halında risk daha da yüksəlir. Bu riskə nümunə kimi bütün əmanət sahiblərinin pullarını bir anda bankdan götürməsi ilə bankın tam iflasa uğraması göstərilə bilər.

Likvidlik riski, bankın aktivlərində olan artımı maliyyələşdirə bilməməsi və öz öhdəliklərini vaxtlı-vaxtında yerinə yetirə bilməməsi riskidir.

Banklara təsir göstərə biləcək üç növ likvidlik riski vardır:

– Qısamüddətli nağd vəsaitlərə olan tələbləri yerinə yetirmək üçün kifayət qədər pul və qiymətli kağızları saxlaya bilməməsi;

– Əlavə maliyyələşdirmənin əldə edə bilməməsi;

– Bazar mövqeyini bağlaya və ya ləğv edə bilməməsi.

Banklar, fəvqəladə vəziyyətlərdə likvidlik problemləri ilə əlaqədar aydın ifadə olunmuş prosedurlara malik olmalıdır. Bu prosedurlar, bankın risklərin idarə edilməsi üzrə ümumi Qaydalarının bir hissəsi olmalıdır.

Gələcək maliyyələşdirmə tələblərini müəyyənləşdirmək məqsədi ilə Risklərin İdarə Edilməsi Departamenti hər bir valyuta üzrə proqnozlaşdırılan nağd vəsaitlərin axınını qiymətləndirməli və nəzarət altında saxlamalıdır. Bazar və ya bazar likvidliyinin itirilməsindən yaranan likvidlik ehtiyaclarını ödəmək üçün yaradılan alternativ strategiyalar bankın gözlənilməyən hallar üzrə likvidliyin planlaşdırılması prosesinə daxil edilməlidir.

Bankın fəaliyyət göstərdiyi bazarlardakı likvidlik riskləri müntəzəm olaraq qiymətləndirilməlidir. Müva-

fiq hallarda, bazar likvidliyi riski, bazar mövqeyinin bağlanması üçün təxmin olunan vaxtı əks etdirməklə Riskə məruz Dəyər modelinə daxil edilməlidir.

Likvidlik Boşluğu riski (müxtəlif zaman "dilimləri" və valyuta növləri üzrə proqnozlaşdırılan nağd vəsaitlərin mədaxili ilə məxarici arasındakı fərq), gələcəkdə likvidlik boşluğunun yarandığı vaxtlardakı nağd vəsait axınının diskont edilmiş dəyərində nəzarət etməklə və müvafiq faiz dərəcələrindəki dəyişiklikləri nəzərə almaqla ayrıca nəzərə alınmalıdır.

Likvidlik riski aktivlər üzrə əməliyyatların yerinə yetirilmə müddətinin passivlər üzrə əməliyyatların ödəmə müddətləri ilə uzlaşmadığı hallarda ortaya çıxır.

Sual 53. Bank sektorunda faiz riskini açıqlayın

Faiz nisbətlərində meydana gələn dəyişikliklərin bankın gəlir və xərclərinə təsir etməsindən ortaya çıxan bir riskdir.

Faiz başqa sözlə, bankların aktivlərində və passivlərində bulunan faizlə alətlərin yenilənmə sırasında qiymətlərin qeyri-müəyyənlik səbəbi ilə daşdığı ilə risklərdir. Faiz riskli aktiv və passivlərdən hər hansı birisinin müddətinin digərindən qısa və ya uzun olması durumunda ortaya çıxmaqdadır ki, buna likvidlik riski də deyilir.

Bu səbəblə faiz riski ilə likvidlik riskinə birlikdə düşünüb faiz riskini nəzarət etmək üçün müddət riskini də nəzarət etmək lazımdır.

Bankların iqtisadi maraqları likvidlik və etibarlığa riayət edilməklə bank əməliyyatlarının gəlirliyinin təmin olunmasından ibarət olur. Banklar əsasən öz puluna deyil cəlb olunan və borc vəsait hesabına fəaliyyət göstərirlər. Buna görə də onlar münasib zəmanət təmin olunmadıqda öz müştərilərinin vəsaitlərini iri investisiya layihələrinə yatıra bilməzlər. Bununla bağlı olaraq kommersiya bankları öz investisiya layihələrini hazırladıqda riskin real qiymətləndirilməsi, iqtisadi effektivlik, investisiya layihələrinin maliyyə cazibədarlığı, uzun, qısa və orta müddətli investisiyaların optimal şəkildə əlaqələndirilməsinə əsaslanır. Buna görə də kommersiya bankları investisiya fəaliyyətinin təşkili və idarə olunması ilə bağlı olan vacib tədbirləri dəqiq işləyib hazırlamalı və formal olaraq təsbit etməlidir. Buna əsaslı investisiya layihəsinin işlənilib hazırlanması və realizasiyasından söhbət gedir.

Banklar hər zaman əmanətə ödədikləri faizdən daha fərqli gəlirlilik saxlayan aktivlərə (kreditlər və ya qiymətli kağızlara qoyulan investisiya kimi) sahib olma problemi ilə qarşılaşa bilirlər.

Banklar faiz riskini azaltmaq məqsədi ilə dəyişkən faizli kredit verməyə üstünlük verirlər. Belə vəziyyətdə əmanət faizindəki dəyişmələri kredit faizlərinə yönəltmək mümkün olur.

Sual 54. Bank sektorunda kredit risklərinin idarə edilməsi

Kredit riski, aktivin dəyərini itirməsinə və yaxud dəyərsiz hala düşməsinə səbəb olan, borcalanın maliyyə

vəziyyətinin pisləşməsi kimi hadisəsindən (balansdan-kənar hadisələr daxil olmaqla) yaranan zərər ehtimalıdır. Kredit risklərinin idarə edilməsində məqsəd, belə kredit hadisələrini aradan qaldırmaq, kredit riski təhlükəsini məqbul olan parametrlər daxilində saxlamaq, bank aktivlərinin sağlamlığını qorumaq və onlardan əldə olunacaq gəlirlərin itkilərin örtəcəyini təmin etməkdən ibarətdir. Banklar, bütün kredit portfelinin riskini, eləcə də ayrı-ayrı kreditlərdə və ya əməliyyatlarda mövcud olan riskləri idarə etməlidir.

Kredit risklərinin səmərəli idarə edilməsinə nail olmaq üçün, idarə edilmənin bütün səviyyələrində aydın olan kredit risklərinin qiymətləndirilməsi və hesabat vermə üçün aydın təyin olunmuş metodologiya yaradılmalıdır.

Kreditlər təsdiqləndikdən sonra, Risklərin İdarə Edilməsi Departamenti kredit riskinə nəzarət etmək üçün məsuliyyəti üzərinə götürür. Yaxşı olardı ki, bu prosedur iki cür olsun: ənənəvi kredit risklərinin idarə edilməsi və riyazi baxımdan.

"Ənənəvi" strukturda Risklərin İdarə Edilməsi Departamenti kredit risklərinin idarə edilməsində aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirməlidir:

- ✓ Əks tərəfin kredit sazişinin şərtlərinə riayət etməsinə nəzarət etmək;
- ✓ Mütəmadi olaraq müştərinin fəaliyyətindəki dəyişiklikləri qiymətləndirmək üçün onunla görüşlər təşkil etmək;
- ✓ Davamlı olaraq kreditin yalnız kredit sazişində göstərilən məqsədlər üçün istifadə olunmasını yoxlamaq;
- ✓ Mövcud olan bütün məlumatlar (kütləvi informasiya vasitələrinin nəşrləri daxil olmaqla) vasitəsilə müş-

tərinin, eləcə də onun zəmanətçilərinin maliyyə vəziyyətinə nəzarət etmək;

✓ Lazım gəldikdə vaxtı ötmüş kreditlərlə əlaqədar müvafiq prosedurlardan istifadə etmək.

Daha təkmilləşdirilmiş səviyyədə kredit risklərinin idarə edilməsi üçün "ənənəvi" metodla yanaşı daxili və xarici kredit dərəcəsi (reyting) sistemlərinə, kreditin ödənilməməsi ehtimalına və yığılma dərəcəsinə əsaslanan "riyazi" metodlardan istifadə etmək olar. Bu metod fəaliyyət nəticələrinin və kapital bölgüsünün hesablanması üçün imkan yaradır.

Sual 55. Bank sektorunda əməliyyat riski

Əməliyyat riski, qeyri-adekvat və ya uğursuzluqla nəticələnmiş daxili proseslərdən, insanlardan və ya sistemlərdən, yaxud kənar hadisələrin baş verməsindən yaranan zərər riskidir.

Müşahidə Şurası, əməliyyat riskinin müəyyənləşdirilməsi, qiymətləndirilməsi, nəzarət edilməsi və yoxlanılması üçün Risklərin İdarə Edilməsi Komitəsi tərəfindən hazırlanmış və İdarə Heyəti ilə razılaşdırılmış prosedurları təsdiq etməlidir. Bu prosedurlara aşağıdakılar daxil olmalıdır:

✓ Bankın özünün və ya onun qarşılaşdığı risklərin qiymətləndirilməsi: bank öz əməliyyatlarının və fəaliyyətinin potensial əməliyyat riskinə həssaslığını qiymətləndirməlidir. Bu proses daxilə aparılır və adətən əməliyyat riski mühitinin gücünü və zəifliyini müəyyənləş-

dirmək üçün hazırlanan yoxlama cədvəllərindən və/və ya keçirilən seminarlardan ibarət olur;

✓ Risk Xəritəsinin yaradılması: bu prosesdə müxtəlif biznes bölmələri, təşkilati fəaliyyət və ya proseslər risk növləri ilə qarşılaşdırılır. Bu tapşırıq zəif sahələri aşkar etməyə və sonrakı idarəetmə fəaliyyətini üstünlük dərəcəsinə görə sıralamağa kömək edir;

✓ Əsas Risk Göstəriciləri: risk göstəriciləri statistik və/və ya metrik olurlar. Onlar çox zaman maliyyə sahəsinə aid olur və bankın risk mövqeyini aydınlaşdırır. Bu göstəriciləri müntəzəm olaraq (illik və ya rüblük) təhlil etmək lazımdır ki, bankın rəhbərliyi risk narahatçılıqlarının göstəricisi ola bilən dəyişikliklər haqqında xəbərdar olsun. Bu cür göstəricilərə tamamlanmamış əməliyyatların dərəcəsi, işçilərin axını dərəcələri, səhvlərin və çatışmazlıqların baş vermə tezliyi və/və ya ciddiliyi daxil ola bilər;

✓ Qiymətləndirmə kartları: bu kartlar keyfiyyət qiymətləndirməsinin kəmiyyətə ifadə edilməsini təmin edir və müxtəlif növ əməliyyat riski təhlükələrinin nisbi dərəcəsinə yaradır. Bəzi qiymət ölçüləri spesifik fəaliyyətə xas risklərə aid ola bildiyi halda, digərləri bir necə fəaliyyət istiqamətlərinə aid ola bilər. Qiymət ölçüləri daxili risklərə aid ola bildiyi kimi, həmin risklərin qarşısını almaq üçün nəzərdə tutulan daxili prosedurlara da aid ola bilər. Bundan əlavə, qiymətləndirmə kartları biznes bölmələrində iqtisadi kapitalın, əməliyyat risklərinin tənzimlənməsi və nəzarət edilməsi üzrə fəaliyyəti nəzərə almaqla bölüşdürülməsi məqsədi ilə tətbiq edilə bilər;

✓ Hədlər/limitlər: adətən risk göstəriciləri ilə bağlı olan limitlər ölçüldükdə, rəhbərlik potensial problemlə sahələr haqqında xəbərdar olur;

✓ Ölçülmə: bank əməliyyat riskinin miqdarını müxtəlif yanaşmalardan istifadə etməklə ölçə bilər. Məsələn, bankın keçmiş zərər təcrübəsi, onun əməliyyat riskinin miqdarını ölçmək, riski azaltmaq və nəzarət etmək siyasətini yaratmaq üçün vacib məlumatla təmin edə bilər. Bu informasiyadan səmərəli istifadə edilməsinin yolu, ayrı-ayrı zərər hadisələri üzrə risklərin baş vermə tezliyini, ciddiliyini və digər lazımi informasiyanı sisteməlik olaraq qeyd etmək və izləmək üçün struktur yaratmaqdır. Bank həmçinin zərər haqqında daxili və xarici məlumatları, senari təhlillərini və keyfiyyətin qiymətləndirilməsi üzrə amilləri birləşdirə bilər.

Sual 56. Banklarda risklərin monitorinqi və toplanması qaydası

Bazar, kredit və likvidlik riskləri biznes bölmələri, bank xidmətləri, əməliyyatçı və əməliyyat səviyyəsi növləri üzrə toplanmasından əlavə olaraq, Risklərin İdarə Edilməsi Departamenti tərəfindən bütün bank üzrə toplanmalıdır. Toplanmış risklər gündəlik ümumi bank təlimatları və limitləri əsasında nəzərdən keçirilməlidir. Risklərin İdarə Edilməsi Departamenti, Risklərin İdarə Edilməsi Komitəsinə və İdarə Heyətinə bank və biznes bölmələri səviyyəsində risklərin cəmləşməsi haqqında ümumi şərh təqdim etməlidir.

Bank üzrə limitlərə aşağıdakılar daxil ola bilər:

✓ Biznes bölmələri və bank xidmətləri üzrə Riskə məruz dəyər limitləri (bazar riski)

✓ İri kredit təhlükələri

✓ Yüksək səviyyəli kredit cəmləşməsi üzrə limitlər

Risqlərin İdarə Edilməsi Departamenti müəyyən olunmuş risk limitlərinin ölcülməsi vasitəsilə düzəliş tədbirlərini razılaşdırmaq üçün İdarə Heyətinin məsul üzvünə müraciət etməlidir.

Sual 57. “Maliyyə idarəetmə planı” bölməsində hansı məsələlər şərh olunur

Strateji planın "Maliyyə idarəetmə planı" bölməsində aşağıdakı məsələlər şərh olunur:

A. Kapital və Gəlirlər

1) Kapitalın artımına dair proqnozlar və ona nail olmaq üçün tədbirlər;

2) Nizamnamə kapitalının tələblərinə riayət edilməsi üçün onun artırılması planı;

3) Daxili və xarici risklər, planlaşdırılmış əməliyyat və maliyyə fərziyyələri, filiallar, texnologiya, təşkilati və əməliyyat xərcləri nəzərə alınmaqla kapitalın adekvatlığının təmin edilməsi planları. Balansdankənar əməliyyatların kapitalın artırılmasına təsiri;

4) Bank aktivlərinin gəlirlik hədəfləri, xalis faiz marcası və digər mənfəətlik göstəriciləri və bu məqsədlərə nail olmaq üçün strategiya;

5) Bankın kapitalının artırılması ilə əlaqədar holding şirkətinin istiqrazları üzrə ödənilən faizlər;

6) Bankın dividend siyasəti.

B. Likvidlik və vəsaitlərin idarə edilməsi

1) Bankın likvidlik riskini müəyyən etmək və ölçmək qabiliyyəti;

2) Maliyyələşdirmə mənbələri (depozitlər, borclar) daxil olmaqla bankın likvidlik riskinin yoxlanması və ona nəzarət edilməsi planı;

3) Hər bir maliyyə qurumundan və ya digər mənbələrdən vəsaitlərin borc alınması planı (vəsaitlərin məbləği, faiz dərəcəsi, ödəniş müddəti, məqsədi, tərkibi və təminatı);

4) Bankın investisiya qiymətli kağızlar ilə əməliyyat aparması planı.

C. Bazar riskinə həssaslıq

1) Bankın faiz dərəcəsi üzrə siyasəti və faiz dərəcəsi riskinə olan davamlığı;

2) Bankın faiz dərəcəsi riskini müəyyən etmək və ölçmək qabiliyyəti;

3) Aktiv və öhdəliklər portfelinin faiz dərəcəsi riskinə həssaslığı, faiz dərəcəsi riskinə nəzarət etmək üçün risk limitləri;

4) Hedcinq fəaliyyəti üçün nəzərdə tutulan planlar (məsələn; fyuçerslər, opsiyonlar, faiz dərəcəsi svopları).

Ç. Kredit riski

1) Bankın kredit riskini müəyyən etmək və ölçmək qabiliyyəti;

2) Kredit təhlili proqramının müstəqilliyi, əhatə sahəsi və bu prosedurları həyata keçirən şəxslərin təcrübəsi;

3) Mümkün kredit və lizinq itkilərinin örtülməsi üçün ehtiyatların yaradılması metodologiyası və prosedurları.

D. Borcalmalar

1) Maliyyə və kredit qurumlarından və ya digər mənbələrdən vəsaitlərin borc alınması planı (məsələn; vəsaitlərin məbləği, faiz dərəcəsi, ödəniş müddəti, məqsədi, tərkibi və təminatı);

2) Bankın kapitalının artırılması ilə əlaqədar holding şirkətinin istiqrazları üzrə faizlərin ödənilməsi üçün öhdəliklər.

Sual 58. Mükəmməl korporativ idarəetmə təcrübəsinin tələb etdiyi şərtlər nələrdir?

Mükəmməl korporativ idarəetmə təcrübəsi aşağıdakıları tələb edir:

✓ Bankın strateji məqsədlərinin və korporativ dəyərlərinin müəyyən edilməsini;

✓ Bank daxilində vəzifə məsuliyyətlərinin müəyyən edilməsi və bütün səviyyələrdə hesabatlığın tətbiqi;

✓ Müşahidə Şurası üzvlərinin öz vəzifələrinə layiq və idarəetmə strukturunda onların öz rolları barədə düzgün anlayışa malik olmalarının, digər idarəetmə organları və ya kənar şəxslər tərəfindən qeyri-sağlam təsirlərə tabe olmalarının təmin edilməsini;

✓ İdarə Heyəti tərəfindən müvafiq nəzarətin olmasının təmin edilməsini;

✓ Daxili və xarici auditorların nəzarət funksiyasını nəzərə alaraq, onların həyata keçirdiyi işlərin səmərəli istifadəsini;

✓ Əmək haqqı siyasətinin bankın strategiyasına, məqsədlərinə, etik dəyərlərinə və nəzarət mühitinə uyğunluğunun təmin edilməsini;

✓ Korporativ idarəetmənin şəffaf şəkildə həyata keçirilməsini.

Korporativ idarəetmə prinsipləri aşağıdakılara əsaslanır:

✓ Bankın fəaliyyətinin başlıca məqsədi bankın sahibkarları (səhmdarları) üçün bankın dəyərini artırmaqdır;

✓ Bank strateji baxışa malik olmalıdır;

✓ Bankın Strateji Baxışına uyğun Missiya Hesabatı tərtib edilməlidir;

✓ Strateji Plan bankın Strateji Baxışını strateji məqsədlərə, hədəflərə və fəaliyyət planlarına çevirməlidir;

✓ Strateji Planlaşdırma prosesi strategiyanın hazırlanmasını, bankın fəaliyyət nəticələrinin onun strategiyasında göstərilən məqsəd və hədəfləri ilə müqayisə edilməsini, bazar şərtlərinin dəyişməsinə və bankın fəaliyyətinə uyğun olaraq planın yenilənməsini əhatə etməlidir;

✓ Bankın təşkilati strukturu Strateji Planın tətbiq edilməsi, bankın fəaliyyətinin idarə və nəzarət edilməsi üçün münasib olmalıdır;

✓ Təşkilati strukturun komponentlərinin funksiyalarını və məsuliyyətlərini dəqiq müəyyən etmək üçün müvafiq səlahiyyətlər bölgüsü və daxili prosedurlar olmalıdır;

✓ İdarəetmə və nəzarət, funksiyaların ayrılması və verilmiş səlahiyyətlər bank daxilində məsuliyyətlərin aydın bölüşdürülməsi prinsiplərini əhatə etməlidir.

Sual 59. Mühasibat Prosedurları və Mühasibat Funksiyasının İdarə olunması

Hər bir bank özünün mühasibat uçotu və hesabat prosedurları təlimatını hazırlamalıdır. Bu prosedurlar aşağıdakıları əhatə etməlidir:

✓ **Bankın mühasibat uçotu siyasəti.** Bu bölmədə bank tərəfindən hazırlanmış və Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına (MHBS) uyğun olan spesifik uçot prinsipləri əks etdirilir. Əgər hər hansı bir MHBS müəyyən maddə ilə əlaqədar uçot siyasəti müxtəlifliyinə icazə verirsə, bu bölmədə, bankın məhz hansı uçot siyasətini qəbul etdiyini göstərməlidir.

✓ **Mühasibat uçotu üçün istifadə edilən proqram təminatı.** Bu bölmədə bankın mühasibat uçotu üçün istifadə etdiyi proqram təminatı paketinin təsviri göstərməlidir.

✓ **Mühasibat verilənlər bazasına daxil olma hüquqları.** Bu bölmədə mühasibat verilənlər bazasına daxil olma hüquqlarının səviyyələri göstərməlidir. (Mühasibat xidməti daxilində hər işçiyə müəyyən daxil olma hüququnun səviyyəsi təyin edilməlidir).

✓ **Bank tərəfindən istifadə edilən standart dəstəkləyici sənədlər.** Bu bölməyə daxili və xarici dəstəkləyici sənədlərin nümunələri və formaları daxil edilməlidir. Bundan əlavə, dəstəkləyici sənədlərin mühasibat xidməti tərəfindən qəbul edilə bilməsi üçün minimal təsdiqləmə şərtləri də bu bölmədə göstərməlidir.

✓ **Bank tərəfindən istifadə edilən mühasibat jurnalları və reyestrləri.** Bu bölmədə mühasibat uçotu qeydlərini aparmaq üçün istifadə edilən mühasibat jurnalları və re-

yestrləri (elektron və ya əl ilə yazılmış) təsvir edilməlidir. Bu bölmədə həmçinin hər bir mühasibat reyestrinə və ya jurnalına məlumatların hansı mənbələrdən daxil olduğu əks edilməlidir.

✓ **Sənədlərin saxlanması və arxivləşdirilməsi.** Bu bölmədə dəstəkləyici sənədlərin təhlükəsiz yerdə saxlanılmasını və əvvəlki dövrlərə aid olan sənədlərin vaxtında arxivləşdirilməsini təmin etmək üçün bankın tətbiq etdiyi prosedurlar əks edilməlidir. Bundan əlavə, bu bölmədə arxivdən sənədlərin geri götürülməsi prosedurları təsvir edilməlidir.

✓ **Elektron məlumatların təhlükəsizliyi və ehtiyat surətləri.** Bu bölmədə elektron mühasibat məlumatlarının gündəlik ehtiyat surətlərinin yaradılmasını və təhlükəsiz yerdə saxlanılmasını təmin etmək üçün bankın qəbul etdiyi prosedurlar əks edilməlidir. Həmçinin bu bölmədə ehtiyac olduqda ehtiyat surətlərdən elektron məlumatların bərpa edilməsi prosedurları əks edilməlidir.

✓ **Rəhbərliyə və istifadəçilərə hesabatların hazırlanması.** Bu bölmədə müntəzəm və ya qeyri-müntəzəm qaydada rəhbərlik və istifadəçilər üçün mühasibat xidməti tərəfindən təqdim edilən hesabatların növləri və formaları, həmçinin onların hazırlanması üçün gərəkli olan prosedurlar əks edilməlidir.

Mühasibat prosedurları və qeydləri MHBS-yə uyğun olaraq maliyyə hesabatlarının hazırlanması üçün banka lazım olan bütün məlumatı təmin etməlidir. Mühasibat prosedurlarının tərtibi zamanı bank mühasibat sisteminin MHBS-də tələb olunan bütün açıqlamaları əks etdirməsini təmin etmək üçün MHBS üzrə məlumatların

açıqlanma tələblərini təhlil etməlidir (məsələn, açıqlama cədvəllərindən istifadə etməklə).

Sual 60. Bankların idarəetmə strukturu

Hər bir bank aşağıdakı idarəetmə orqanları tərəfindən idarə edilir:

✓ Bankın ali idarəetmə orqanı olan Səhmdarların Ümumi Yığıncağı;

✓ Səhmdarlar tərəfindən təyin olunan, onlara hesabat verən və bankın idarə edilməsinə və fəaliyyətinə nəzarət edən orqan olan Müşahidə Şurası;

✓ Bankın gündəlik idarə edilməsi üçün məsul icraedici orqan olan İdarə Heyəti;

✓ Mühasibat uçotu prosedurları, nəzarət və bankın daxili auditi üzrə məsul olan Audit Komitəsi.

Hər bir bankda ən azı dörd funksional bölmə mövcud olmalıdır. Bu funksional bölmələr bankın əməliyyatlarının xüsusiyyətlərinə və onlar arasındakı qarşılıqlı nəzarət əlaqəsinə görə fərqlənirlər. Bu funksional bölmələr aşağıdakıları əhatə edir:

✓ **Müştərilərlə birbaşa iş:** müştərilərlə əməliyyatları, filial əməliyyatları və digər pərakəndə fəaliyyət növləri;

✓ **Riszlərin idarə edilməsi:** daxili nəzarət və risklərin idarə edilməsi infrastrukturu, mütəmadi olaraq bank daxilində müxtəlif risk növlərinin müəyyən edilməsi, ölçülməsi və nəzarət edilməsi;

✓ **Bank əməliyyatları:** kredit vermə, xəzinədarlıq, banklararası fəaliyyət, hesablaşma və klirinq əməliyyatları;

✓ **İnzibati və yardımçı xidmətlər:** arxa ofis və mühasibat uçotu, Hüquq Xidməti, İnsan Resursları, İnformasiya Texnologiyaları, Tədarük və sair.

Əlavə olaraq, nümunədə təsvir olunan əsas funksional bölmələr haqqında qısa məlumat aşağıda göstərilir:

✓ **Bank işi** - fiziki və korporativ müştərilər üzrə bölünə bilər. Ayrı-ayrı əməliyyat bölmələri, müştəri tələblərindən asılı olaraq, risklərin idarə edilməsi və daxili nəzarət məsələlərini nəzərə almaqla müxtəlif fəaliyyət sahələri üzrə məsuliyyət daşıyırlar;

✓ **Xəzinədarlıq** - bankın aktiv və passivlərin idarə edilməsi, qiymətli kağızlarla əməliyyatlar daxildir;

✓ **Risqlərin idarə edilməsi** - risklərin idarə edilməsi siyasətinin müəyyən edilməsi, risklərin təhlil edilməsi, bankın riskə dözümlülüyünə və risk limitlərinə nəzarət daxildir;

✓ **İT, mühasibatlıq, insan resursları, təhlükəsizlik, hüquqi və sair xidmətlər** - yuxarıda göstərilən funksional bölmələri inzibati dəstəklə təmin edən əsas daxili xidmətlərdir.

Sual 61. Azərbaycan Respublikası ərazisində nağdsız hesablaşmaların aparılması qaydası

Nağdsız hesablaşma - pul nişanlarından istifadə etmədən ödəniş sənədləri vasitəsilə həyata keçirilən ödənişdir.

Nağdsız hesablaşmalar müvafiq bank hesablarının açıldığı banklar vasitəsilə aparılır.

Nağdsız hesablaşmaların aşağıdakı formaları vardır:
- ödəniş tapşırıqları ilə hesablaşmalar;

- inkasso sərəncamları ilə hesablaşmalar;
- inkasso üzrə hesablaşmalar;
- akkreditiv üzrə hesablaşmalar.

Ödəniş tapşırığı ilə hesablaşma zamanı bank (emitent bank) ödəyicinin tapşırığı ilə onun hesabında olan vəsait hesabına müəyyən pul vəsaitini bu və ya başqa bankda (benefisiar bankda) ödəyicinin göstərdiyi şəxsin (vəsait alanın) hesabına ödəniş tapşırığının banka daxil olduğu günün ertəsi günündən gec olmayaraq köçürməyi öhdəsinə götürür, bu şərtlə ki, bank hesabı müqaviləsində ayrı müddət nəzərdə tutulmasın. Bank hesabı müqaviləsində ödəniş tapşırığının müvafiq sahəsində köçürmənin konkret tarixinin göstərilməsi nəzərdə tutula bilər.

Bank hesabı açılmadan həyata keçirilən pul köçürmələri kassa sənədləri əsasında aparılır. Ödənişi həyata keçirən bank müştərinin kassa sənədləri əsasında elektron ödəniş tapşırığını tərtib edir.

İnkasso sərəncamları ilə hesablaşmalar zamanı ödəyicinin (borclunun) hesabına xidmət göstərən bank (icraçı bank) məcburi icra orqanlarının göstərişi ilə və əlavə edilən icra sənədinə əsasən ödənişi ödəyicinin hesabından mübahisəsiz qaydada (ödəyicinin sərəncamı olmadan) həyata keçirir.

Məhkəmə və digər dövlət orqanlarının qərarlarının məcburi icrası məhkəmə icraçıları tərəfindən həyata keçirilir.

Hüquqi şəxs olan ödəyicinin (borclunun) bank hesabından dövlət sosial sığorta üzrə borcların və tətbiq edilmiş maliyyə sanksiyalarının Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun (bundan sonra

"Dövlət Sosial Müdafiə Fondu") büdcəsinə alınması barədə Dövlət Sosial Müdafiə Fondu orqanının sərəncamı inksasso sərəncamı ilə birlikdə banka bilavasitə həmin orqanlar tərəfindən təqdim olunur.

İnkasso tapşırığı əsasında ödənişin alınması akseptli və ya akseptsiz qaydada həyata keçirilə bilər.

İnkasso tapşırığı əsasında akseptli qaydada həyata keçirilən ödəniş zamanı ödəyicinin müvafiq yazılı sərəncamı tələb olunur. Həmin sərəncam qabaqcadan da verilir (qabaqcadan aksept), bu şərtlə ki, vəsait alanı eyniləşdirməyə imkan verən lazımi məlumatlar sərəncamda göstərilmiş olsun.

İnkasso tapşırığı əsasında akseptsiz qaydada ödəniş ödəyicinin sərəncamı olmadan, lakin onunla müvafiq icraçı bank arasında bank hesabı müqaviləsində nəzərdə tutulmuş hallarda həyata keçirilir.

İnkasso üzrə hesablaşmalar zamanı emitent bank (vəsait alan bank) müştərinin (vəsait alanın) tapşırığı ilə ödəyicidən ödənişin və (və ya) ödəniş akseptinin alınması əməliyyatlarını vəsait alanın hesabına həyata keçirməyi öhdəsinə götürür. Vəsait alanın tapşırığını almış emitent bank tapşırığın icrası üçün ödəyicinin müştərisi olduğu icraçı bankı (ödəyici bankı) cəlb edə bilər.

İnkasso tapşırıqlarından malların alınması, işlərin görülməsi və xidmətlərin göstərilməsi ilə bağlı ödənişlərin alınması üçün, habelə müqavilə ilə nəzərdə tutulmuş digər hallarda istifadə edilir.

Akkreditiv üzrə hesablaşmalar zamanı ödəyicinin akkreditiv açılması haqqında tapşırığı və göstərişi ilə hərəkət edən bank (emitent bank) vəsait alana akkredi-

tivin tələblərinə cavab verən müvafiq sənədlərin təqdim edilməsi şərti ilə vəsait ödəməyi və ya köçürmə vekselinə ödəməyi, aksept etməyi və ya uçota almağı və ya bu səlahiyyətləri başqa banka (icraçı banka) verməyi öhdəsinə götürür. Vəsait alana vəsaiti ödəyən və ya köçürmə vekselinə ödəyən, aksept edən və ya uçota alan emitent banka icraçı bank haqqında qaydalar tətbiq olunur.

Ödənilmiş akkreditiv açıldıqda emitent bank onun məbləğini ödəyicinin və ya ona verilmiş kreditin hesabına öz öhdəliyinin bütün müddəti ərzində icraçı bankın sərəncamına köçürür. Ödənilməmiş akkreditiv açıldıqda emitent bank onun məbləğini icraçı banka akkreditiv icra olunduqdan sonra ödəyir.

Sual 62. Banklarda korporativ idarəetmə standartlarının tətbiqi qaydaları

Korporativ idarəetmə - bankın strateji baxışı əsasında onun strateji vəzifələrinin müəyyən edilməsini, bütün idarəetmə səviyyələrində dəqiq vəzifə bölgüsünün aparılmasını, idarəetmə orqanları üzvlərinin tutduğu vəzifələrə uyğunluğunu, risklərin səmərəli idarə edilməsi məqsədi ilə müfəssəl nəzarət sistemlərinin tətbiqini, habelə idarəetmənin şəffaflığına nail olmaq üçün daxili və xarici auditdən istifadəni təmin edən prudensial idarəetmə üsuludur.

Korporativ idarəetmə standartlarının lazımı səviyyədə tətbiqini təmin etmək üçün bankın səhmdarları və inzibatçıları aşağıdakıları təmin etməlidirlər:

- Strateji planlaşdırma prosesinin təşkilini və həyata keçirilməsini;

- Səmərəli təşkilati strukturun yaradılmasını;
- Maliyyə planlaşdırması prosesinin həyata keçirilməsini;
- Səmərəli daxili nəzarət və hesabatlıq sistemlərinin mövcudluğunu;
- Bankın fəaliyyətini əks etdirən dürüst, dolğun və qərəzsiz məlumatın istifadəçilərə vaxtında təqdim edilməsini;
- Risklərin idarə edilməsi sistemlərinin yaradılmasını;
- Bankın cari maliyyə vəziyyəti və əməliyyatları haqqında müfəssəl və aydın məlumatın davamlı axınını təmin edən etibarlı idarəedici informasiya sistemlərinin mövcudluğunu və inkişafını;
- Daxili nəzarətin daimi səmərəliliyini artıran, onu mükəmmələşdirən və möhkəmləndirən daxili audit strukturunun yaradılmasını, audit işi üzrə siyasətin və strategiyanın müəyyənləşdirməsini və işinin təşkilini;
- Maraqlar münaqişəsinin qarşısını almaq və tənzimləmək məqsədi ilə müvafiq hallarda bankın səhmdarları və inzibatçıları tərəfindən həyata keçiriləcək dəqiq ardıcılıq ilə müəyyən edilmiş tədbirlərin hazırlanmasını, habelə hər bir münaqişə üzrə maraqlı tərəflərə bankın aydın və əsaslandırılmış mövqeyinin vaxtında çatdırılmasını;
- İnzibatçıların bankın mənafeyini öz mənafeələrindən üstün tutmasını;
- Banka aidiyyəti olan şəxslərin və onların adından hərəkət edən şəxslərin öz imkanlarından istifadə edərək bankın finans vəziyyətinin pisləşməsinə səbəb ola bilən və ya imicinə xələl gətirən halların qarşısını almaq üçün tədbirlərin görülməsini;

Qanunvericiliyə uyğun olaraq Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarının istifadəsini və onların tələblərinə daimi riayət edilməsini və bu məqsədlə mühasibat uçotu və hesabatlıq prosedurlarını əks etdirən daxili qaydaların işlənilib hazırlanmasını.

Kredit komitəsi bankın İdarə Heyəti üzvlərindən və struktur bölməsinin rəhbərlərindən təşkil olunur. Komitəyə İdarə Heyətinin üzvü rəhbərlik edir. Bankın baş maliyyə inzibatçısı və müsahibət xidmətinin vəzifəli şəxslərindən biri komitənin üzvü olmalıdır.

Kredit komitəsinin başlıca vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Müşahidə Şurasının müəyyən etdiyi limitlərdən artıq kreditlərin verilməsi və kredit öhdəliklərinin götürülməsi, habelə onların şərtlərinin dəyişdirilməsi və restrukturizasiyasını təsdiq etmək;

- Kreditlərin cəmləşmələrinə nəzarət etmək;

- Müxtəlif fəaliyyət növlərinin və sahələrin kreditləşməsi üçün qaydaların hazırlanması və tətbiq edilməsini təmin etmək;

- Kreditlərin və kredit öhdəliklərinin faiz dərəcələrini müəyyən etmək;

- Vaxtaşırı kredit portfelinin qəflətən monitorinqini həyata keçirmək;

- Girovların müntəzəm olaraq yenidən monitorinqini həyata keçirmək;

- Girovların müntəzəm olaraq yenidən qiymətləndirilməsini təmin etmək;

- Kreditlərin verilməsi üzrə səlahiyyətlərə və prosedurlara riayət edilməsini təmin etmək;

- Kreditlərin qaytarılması üçün görülən bütün tədbirlərin iclasına rəhbərlik etmək;

- Kreditlər üzrə mümkün zərərlər üçün yaradılmış ehtiyatların yetərliyi (adekvatlığın) yoxlamaq və təhlil etmək;

- Ayda bir dəfədən az olmamaq şərti ilə kreditlərin alınması üçün ərizələri nəzərdən keçirmək;

- Ən azı ayda bir dəfə kredit portfelinə aid riskləri təhlil etmək;

- Azərbaycan Respublikası Milli Bankının müəyyən etdiyi qaydaları uyğun şəkildə bütün kreditlərin təsdiqi, təsnifatı, ehtiyatların yaradılması, vaxtında və tam həcmdə ödənilməsi üçün struktur bölmələri tərəfindən hazırlanmış qayda və prosedurlara baxmaq və təsdiq olunması üçün Müşahidə Şurasına təqdim etmək.

Bankın maliyyə idarəetməsi və hesabatlığı aşağıdakı tərkib hissələrdən ibarətdir:

– Uçotun idarə edilməsi prosedurları;

– Rəhbərliyə məlumat;

– Maliyyə nəzarəti.

Maliyyə idarəetməsi və hesabatlığı üzrə vəzifələr aşağıdakı kimi bölüşdürülür:

- Müşahidə Şurası bankın maliyyə idarəetməsinin və hesabatlığının üsullarını və qaydalarını müəyyən edir, onların lazımı qaydada və vaxtında yerinə yetirilməsinə nəzarət edir;

- İllik maliyyə hesabatları Səhmdarların Ümumi Yığıncağı tərəfindən təsdiq edilir. Müşahidə Şurası illik maliyyə hesabatlarının əsas istifadəçilərə vaxtında çatdırılmasını, Audit Komitəsi isə onların mötəbərliyini və aydınlığını təmin edir;

- İdarə Heyəti Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilmiş büdcə və maliyyə planlaşdırılması sistemini yaradır və proqnozlaşdırılan mənfəətliyin vaxtaşırı təhlilini aparır;

- Baş maliyyə inzibatçısı bankın mühasibat, hesabatlıq və maliyyə nəzarəti funksiyalarının lazımi qaydada təşkil edilməsini və onlara əməl edilməsini təmin edir;

- Baş maliyyə inzibatçısı mühasibat prosedurlarının idarə edilməsini və bütün maliyyə və vergi hesabatlarının vaxtında hazırlanmasını və təqdim edilməsini təmin edir;

- Struktur bölmələrinin rəhbərləri Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilmiş daxili qaydalara uyğun olaraq maliyyə nəzarətini həyata keçirmək üçün məlumatın hazırlanmasını və təqdim edilməsini təmin edir.

Bankın bütün struktur bölmələri və mühasibat xidmətinin əməkdaşları məhsul və xidmətlər haqqında cari məlumat bazasını yaradır. Müşahidə Şurası, İdarə Heyəti və ya bankın hər bir inzibatçısı bu məlumat bazasında saxlanan məlumatlarla istənilən zaman tanış olmaq hüququna və imkanına malik olmalıdır.

Filial və şöbələrin əməliyyatları bankın mühasibat kitablarında real vaxt rejimində və mərkəzləşdirilmiş qayda əks etdirildikdə həmin filial və şöbəyə baş mühasibin təyin olunması məcburi deyildir.

Büdcənin hazırlanması. Büdcə növbəti təqvim ili üçün il başlanmazdan əvvəl tərtib olunur. Büdcənin hazırlanması ilin əvvəlinə bir ay qalmış başa çatdırılır. Büdcə baş maliyyə inzibatçısının rəhbərliyi altında hazırlanır. İdarə Heyəti ilə razılaşdırılır və bankın səlahiyyətli idarəetmə orqanı tərəfindən təsdiq edilir. Büdcənin icrasına məsul olan şəxslər və müddətlər müəyyən edilir.

Maliyyə açıqlaması və şəffaflıq. Bank bütün mühüm məsələləri, o cümlədən maliyyə vəziyyəti, fəaliyyət nəticələri, mülkiyyət və idarə edilmə üzrə məlumatları əsas istifadəçilərə vaxtında və dəqiq açıqlayır. Bank ilin so-

nunda maliyyə hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına uyğun olaraq konsolidasiya əsasında hazırlanmış və kənar auditor tərəfindən təsdiq edilmiş maliyyə hesabatlarını auditor rəyi ilə birlikdə əsas istifadəçilərə maliyyə ilinin qurtarmasından ən gec beş ay sonra təqdim edir. Bank illik maliyyə hesabatlarını kütləvi informasiya vasitələrində dərc etdirir.

Bank öz fəaliyyətinə dair aşağıdakı rüblük məlumatları kənar auditor tərəfindən təsdiq edilmədən açıqlaya bilər:

- Maliyyə və əməliyyat nəticələrini əks etdirən balans, mənfəət və zərərlər haqqında hesabatı;
- Maliyyə məlumatlarının açıqlanması üçün bankın İnternet səhifəsindən istifadə edilə bilər.

Bankın açıqlanan maliyyə hesabatları İdarə Heyətinin sədri və baş mühasib (mühasibat xidmətinin rəhbəri) tərəfindən imzalanmalıdır.

Bankların maliyyə və inzibati idarəetmə sistemlərinin təkmilləşdirilməsi 2006-cı ildə qarşıda duran digər mühüm bir vəzifə olmuşdur. Bu məqsədlə effektiv idarəetmənin ən mühüm komponenti olan korporativ idarəetmə standartlarının tətbiqinin təşviqi davam etdirilmişdir. Korporativ idarəetmə standartlarının banklarda tətbiqinin səmərəliliyinin artırılması 2006-cı ildə də bank sisteminin sabit inkişafının mühüm şərtlərindən biri olmuşdur. Banklarda korporativ idarəetmənin təkmil standartlarına keçidin stimullaşdırılması və bu prosesin effektiv nəzarətdə əhatə olunması üçün tədbirlər planı hazırlanmış, standartların tətbiqi ilə bağlı hər bir banka müvafiq tövsiyələr verilmiş və il ərzində onların davamlı monitorinqi aparılmışdır.

Həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində fokus qrupu

olan 20 bankda korporativ idarəetmə standartlarının tətbiqi məqbul səviyyəyə çatdırılmışdır. Korporativ idarəetmə, tətbiqi mürəkkəb və davamlı bir proses tələb edən yeni idarəetmə aləti olduğu üçün bu standartların tətbiqi məqsədilə kompleks tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bu istiqamətdə görülən işlərin 2007-ci ildə də davam etdirilməsi, prudensial tənzimləmə və nəzarət alətləri vasitəsilə korporativ idarəetmə standartlarının tətbiqinin nəzarətdə saxlanması təmin olunacaqdır.

Bankların fəaliyyətinin şəffaflığının təmin edilməsinin və korporativ idarəetmə standartlarının tətbiqinin ən mühüm elementlərindən biri də maliyyə hesabatlığının Maliyyə Hesabatlığının Beynəlxalq Standartlarına (MHBS) uyğun təşkil edilməsidir. Hesabat ilində bankların maliyyə hesabatlarında MHBS-dən kənarlaşmaların tam aradan qaldırılması ilə MHBS-yə keçid prosesləri tamamlanmışdır.

Sual 63. Banklarda daxili nəzarət və daxili auditin təşkili qaydası

Bank işinin və siyasətinin ümumi strateji istiqamətlərinin, o cümlədən daxili nəzarət siteminin yaradılması və həyata keçirilməsi, habelə bank əməliyyatlarının düzgün və səmərəli aparılması üçün bankın Müşahidə Şurası və İdarə Heyəti məsuliyyət daşıyır.

Bankın Maliyyə-təftiş komissiyası isə bankın qanunlara, normativ aktlara, habelə bankın özünün siyasətinə və qaydalarına əməl edilməsini təhlil etmək məqsədilə,

onun əməliyyatlarının müntəzəm auditinin keçirilməsi üçün məsuliyyət daşıyır.

Daxili audit, həmçinin bank aktivlərinin təhlükəsizliyini təmin edən müvafiq nəzarət mexanizmlərinin adekvatlığını, yaxud mövcudluğunu, bankın səhmdarlara, nəzarətəddici orqanlara və ictimaiyyətə təqdim etdiyi dövrü hesabatların dəqiqliyini, tamlığını və dürüstlüyünü təsdiq etməlidir.

Daxili nəzarət mexanizmləri bank fəaliyyətində potensial səhvlərin, nöqsanların və itkilərin vaxtında aşkar edilməsi və qarşısının alınmasının, bank risklərinin minimuma endirilməsinin mühüm vasitəsidir. Daxili nəzarət mexanizmlərinin yaradılması bank əməliyyatlarının etibarlılığı, təhlükəsizliyi, səmərəliliyi və qanunvericiliyə uyğunluğunu təmin etmək üçün zəruridir.

Hər bir bank öz fəaliyyətində daxili nəzarət mexanizmlərinin adekvatlığını təmin etmək məqsədilə aşağıdakı əsas prinsipləri və qaydaları rəhbər tutmalıdır:

- a) Mükəmməl təşkilati struktur;
- b) Zəruri siyasət və uçot qaydaları;
- c) Aktivlərin qorunması üçün tədbirlər;
- d) Daxili audit üzrə səmərəli proqram.

Sual 64. Daxili audit işinin məqsəd və vəzifələri

Daxili audit - bankın daxili nəzarət və risklərin idarə edilməsi sistemlərinin fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq məqsədi ilə yaradılmış və icra orqanlarından müs-

təqil olan gəlir gətirməyən xidmətidir. Daxili audit xidməti, risklərin idarə edilməsi, nəzarət və idarəçilik proseslərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi, habelə artırılması istiqamətində bankın öz məqsədlərinə çatmasında köməklik göstərir.

Daxili audit bankın daxili nəzarət sistemlərinin mü-təmadi yoxlanılması prosesinin, habelə bankın etibarlı və prudensial idarə edilməsini və fəaliyyətini təmin edən daxili nəzarət sisteminin bir hissəsidir. Daxili audit bankın Müşahidə Şurasından və İdarə Heyətindən müstəqil olaraq fəaliyyət göstərir.

Daxili audit işinin məqsəd və vəzifələri əsasən daxili audit bölməsindən (bundan sonra DAB) əsasən bankın aşağıdakı sahələrdə fəaliyyətinin yoxlanılmasını, qiymətləndirilməsini və müvafiq hesabatların verilməsini tələb edir:

- Qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə və AMB-nin normativ xarakterli aktlarına və göstərişlərinə riayət olunması;

- Risklərin tənziqlənməsi və idarə edilməsi;

- Daxili nəzarət sisteminin mövcud olması;

- Yeni bank əməliyyatlarının, sistemlərinin və proseslərinin hazırlanmasında və tətbiqində keyfiyyət prosedurları;

- Bank aktivlərinin qorunması üzrə sistem və prosedurlar;

- Uçot məlumatlarının adekvatlığını və düzgünlüyünü təmin etmək üçün sistem və prosedurlar;

Zəruri hallarda, DAB bankın rəqlamentində (daxili qaydalarda, prosedurlarda və əsasnamələrdə) dəyişikliklərin edilməsi üzrə tövsiyələr verir.

Sual 65. Daxili auditin prinsipləri və növlərini açıqlayın

Daxili auditin prinsipləri aşağıdakıları əhatə edir:

Davamlılıq. Daxili audit fəaliyyəti daimi olaraq həyata keçirilir.

Müstəqillik. Daxili audit, gündəlik nəzarət prosesindən daxil edilməyən bir fəaliyyət növü olmalıdır. Müstəqillik daxili auditin obyektivlik və tərəfsizlik prinsipləri əsasında həyata keçirilməsini təmin edir.

Tərəfsizlik. Daxili audit qərəzsiz olmalı və müdaxilədən kənar şəkildə həyata keçirilməlidir.

Peşəkar səriştə. Daxili auditor öz vəzifələrini həyata keçirmək üçün lazım olan bilik və təcrübəyə malik olmalıdır.

İşin miqyası. Daxili audit işinin miqyası bankın bütün fəaliyyətini və strukturunu əhatə etməlidir.

Məxfilik. Daxili auditor öz vəzifələrini həyata keçirərkən əldə etdiyi məlumatların qorunmasında və istifadəsində sayıq olmalı və bu məlumatları şəxsi maraqlar üçün və ya bankın məqsədlərinə zərər verəcək şəkildə istifadə etməməlidir.

Daxili auditin müxtəlif növləri vardır:

– **Maliyyə audit:** məqsədi uçot sisteminin və məlumatlarının, eləcə də maliyyə hesabatlarının etibarlılığını qiymətləndirməkdir;

– **Normativ qaydalara riayət olunmasının audit:** məqsədi qanunlara, təlimatlara, qayda və prosedurlara riayət olunmasını təmin etmək üçün yaradılmış sistem və prosedurların keyfiyyətini və uyğunluğunu qiymətləndirməkdir;

- **Əməliyyat auditi:** məqsədi sistem və prosedurların keyfiyyətini və uyğunluğunu qiymətləndirmək, təşkilati strukturu diqqətlə təhlil etmək və audit işi ilə bağlı metodların və resursların adekvatlığını qiymətləndirməkdir;
- **İdarəetmə auditi:** məqsədi rəhbərliyin risklərə və nəzarətə münasibətinin keyfiyyətini qiymətləndirməkdir.

Sual 66. Azərbaycan banklarında risklərin idarəetmə komitəsinin vəzifələrini açıqlayın

Azərbaycanda bankın aktivlərinin həcmi 30 mlrd. manata çatdıqda və ya filial şəbəkəsinin sayı 3-dən artıq olan hallarda digər risklərin idarə edilməsi məqsədilə hər bir bankda mövcud daxili komitələrin fəaliyyətlərini əlaqələndirən Riskləri idarəetmə komitəsi yaradılır. Digər hallarda Riskləri idarəetmə komitəsinin səlahiyyətlərini İdarə Heyəti həyata keçirir.

Riskləri idarəetmə komitəsi bankın fəaliyyəti nəticəsində yaranan risklər haqqında məlumata və biliyə malik olan İdarə Heyətinin üzvlərindən və bankın struktur vahidlərindən rəhbərlərindən təşkil olunur. Komitəyə İdarə Heyətinin üzvü rəhbərlik edir.

Riskləri idarəetmə komitəsinin başlıca vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Risklərin idarə edilməsi qaydalarını hazırlamaq, İdarə Heyəti ilə razılaşdırdıqdan sonra təsdiq olunması üçün Müşahidə Şurasına təqdim etmək;
- Risklərin idarə edilməsi qaydalarını vaxtaşırı qiymətləndirmək və tələb olunduqda yeniləşdirmək;

– Risklərin idarə edilməsi prosesini əməliyyat cəhətdən daim dəstəkləmək və bunun üçün bankın müvafiq struktur bölməsinin və ya əməkdaşlarının müəyyən edilməsini təmin etmək.

Sual 67. Bank sektorunda böhran

Finans böhranı, sadəcə olaraq, iqtisadiyyatın ümumi böhran şərtləri altında yaranmış geniş böhran spektrinin bir tərəfidir. "Finans böhranı" termini son zamanlar çox ümumi və geniş mənada istifadə olunur. Əvvəllər, xüsusən də əgər söhbət dövrü iqtisadi böhranlara səbəb olan və onları müşayiət edən hadisələrdən gedirdisə, əənəvi olaraq, daha çox "pul böhranları"ndan danışılırdı. Finans böhranlarının səbəbləri müxtəlifdir. İlk növbədə, bunun səbəbləri əsassız (tutarsız) makroiqtisadi siyasət, inflyasiyanın güclənməsi, bank sektorundakı çaxnaşma, zəif və ya axsaq milli kredit sistemi, əlverişsiz xarici şərtlər (məsələn, əsas milli ixrac mallarının qiymətinin düşməsi, və ya əsas idxal mallarının qiymətinin qalxması), düzgün olmayan mübadilə kursu (adətən, yüksək), siyasi qeyri-sabitlikdir.

Sistemli böhranın başlanğıcı ümumilikdə bank sektorunda müstəsna rol olan bir və ya bir neçə bankın ödəmə qabiliyyətində ciddi problemlərin yaranması ilə bağlı ola bilər. Bu cür bankların dağılması "domino effekti"ni təhrik edə və bununla da sistemli böhran yarada bilər.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bank böhranları qanunauyğun haldır və ona xas olan immanent disproporsiyalar və ziddiyyətlərlə şərtləndirilir.

Beynəlxalq təcrübədə bank böhranının ən geniş yayılmış izahı aşağıdakı dörd şərtədən biri mövcud olarsa bank sisteminin vəziyyəti böhranlı hesab oluna bilər:

1. bankların aktivlərində işləməyən (yəni gəlir gətirməyən) aktivlərin payı 10 %-dən çoxdur;

2. bank sisteminin işinin bərpasına sərf olunan xərclər ÜDM-in 2 %-dən çoxdur;

3. bank sektorunun problemləri bankların əhəmiyyətli hissəsinin (10 %-dən artıq) milliləşdirilməsinə gətirib çıxarıb;

4. əmanətçilər arasında şayiələr (panika) yaranıb və depozitlərin kütləvi surətdə geri götürülməsi baş verib və ya depozitlərin dondurulması, ya da ki, böhrana cavab olaraq hökumət tərəfindən depozitlərə ümumi zəmanətlərin tətbiq olunması kimi fəvqəladə tədbirlər görülüb.

Ümumiyyətlə, son bank böhranları aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir:

– finans axınlarının qloballaşması və liberallaşması regional və global miqyaslı finans böhranları üçün yeni əlavə zəminlər yaratdı ki, bunların da nəzərə alınmaması milli və dünya iqtisadiyyatının inkişafı üçün, hər şeydən əvvəl bu iqtisadiyyata xidmət edən və eyni zamanda müəyyən müstəqil əhəmiyyət kəsb edən finans sistemi üçün təhlükə yaradır;

– kapitalların beynəlxalq hərəkəti effektivlik, gəlirlilik və risk haqqında təsəvvürlərinə əsaslanan özəl institutlar arasındakı şəxsi razılaşmalar vasitəsilə həyata keçirilir, buna görə də resipientin bazarının etibarlılığına yönələn hər növ şübhələr bu bazarda həm kapitalın yerləşdirilməsi və həm də bazardan çıxma məsələlərində fərdi investorların davranışlarına həlledici təsir göstərir;

– investorların davranışı bir çox hallarda bazarın şəffafıq, onu xarakterizə edən informasiyaların, xüsusilə də finans vəziyyətinə aid məlumatların dəqiqlik dərəcəsi əsasında formalaşır. Bu halda real vəziyyəti, çatışmazlıqları və təhlükələri gizlətməyə yönələn istənilən səylər yalnız böhran hallarının dərinləşməsinə, xüsusilə də böhranın kritik vəziyyətində dağıdıcı proseslərə rəvac verə bilər;

– bazarın sabitliyi bir çox hallarda ona xidmət edən bank sisteminin möhkəmliyi və etibarlılığı ilə təyin olunur ki, bu bankların da zəifliyi finans böhranının mühüm detonatorudur;

– qloballaşmanın və liberallaşmanın bütün çatışmazlıqlarına baxmayaraq, müasir şəraitdə bu proseslər iqtisadi artım üçün iqtisadi qapalılığa nəzərən daha çox imkanlar yaradır. Lakin göstərilən çatışmazlıqların bazarlara, xüsusilə də yeni formalaşan bazarlara təsirini minimuma endirmək üçün, böhran hallarının yaranmasını və artmasını qabaqlayan, milli spesifikanı, qlobal qanunauyğunluğu və dövlətlərarası razılaşmaları nəzərə alan düşünülmüş və çevik iqtisadi və finans siyasəti zəruridir ki, burada da beynəlxalq təşkilatların və institutların artan rolu qeyd olunmalıdır.

Ümumiyyətlə, dünya üzrə yaşanan bank böhranlarının hamısının əsasında aşağıdakılar durur:

1. Yüksək inflyasiya;
2. Qiymət dəyişmələri ilə əlaqədar gözləmələrin təsvişə yol açması;
3. Gələcəyə olan inamda qeyri-müəyyənlik;
4. Yüksək inflyasiyanın finans bazarına mənfi təsiri;

5. Borcların sürətlə böyüməsi;
6. Nəzarətsiz rəqabət;
7. Kredit tələbindəki ani və sürətli artımlar;
8. Milli pulun dəyərindəki dəyişikliklər;
9. Valyuta bazarındakı panika;
10. Bankçılıq sektorundakı problemlər.

Sual 68. Əmanət sığorta sisteminin mahiyyəti və onun Azərbaycanda fəaliyyəti

Bankların iflası zamanı dövlət tərəfindən lazımi tədbirlər və proqramlar hazırlanır. Məhz, bankların iflası zamanı dövlət tərəfindən lazımi tədbirlər və proqramlar kontekstində Əmanət Sığorta Sistemi (ƏSC) fəaliyyət göstərir.

1930-cu illərdə ABŞ-da banklardan əmanətin çəkilməsini önləmək üçün mükəmməl bir dərman olaraq ortaya çıxmış və illərdən bəri özəl sektoru əmanət riskindən qorumaqdadır. Bankın əmanət sahibləri, bank seçməndə öz təhlillərindən çox hökumət sığorta və təcrübəsinə əsaslanaraq güvən alır. Lakin əmanət sığorta obyekti olmasından dolayı, banklar əmanətlərin cəlb edilməsində risklərini sifra endirməkdədirlər. Əmanət sahibi acısından durum dəyərləndirildiyində, əmanət sığorta miqdarını aşmadığı müddətcə bir bankın digər bankdan üstün və ya zəif cəhəti təsbit etmək çətinləşir. Bu isə əmanətçilər üçün hansı bankın sağlam və ya zəif çalışmasını müəyyən etməkdə problem yaradır.

Əmanət sığorta sistemləri ölkələrin strukturlarına görə bəzi kiçik fərqliliklər xaricində ümumi struktur eti-

barilə bir-birilərinə bənzər özəllikləri vardır və bu özəllikləri aşağıdakı kimi açıqlaya bilərik:

– Sistemin quruluşunda tərəf olaraq dövlətin marağı olmuş və sistemin nəzarət və təftişini əlində tutmuşdur;

– Adətən, əmanət bir dövlət qurumu tərəfindən sığortalanır və özəl sığorta şirkətləri isə sistem xaricində qalmaqdadır;

– Çox ölkələrdə sistemə qatılmaq məcburi olmamasına rəğmən rəqabət şərtləri səbəbi ilə həməh-həməh bütün banklar sistemə qatılmaqdadır;

– Banklar əmanətlərin həcminə görə hər il müəyyən bir sığorta haqqı ödəməkdə və bu haqq sabit olub bankların risklərinə görə dəyişməkdədir;

– Əmanətin tamamı deyil, ancaq müəyyən bir hissəsi güvəncə altına alınmaqdadır;

– Sistem sıxıntıya girdiyi zaman dövlət tərəfindən dəstəklənməkdədir;

– Zəif bankların fəaliyyəti idari nəzarətlə izlənməkdədir.

Əmanət sığorta sisteminin məqsədi – makro baxımdan əmanət sahiblərinin bank sistemlərinə olan güvəni gücləndirir və əmanətlərin bankçılıq sistemi kənarında qalmasını və ya sistem kənarına çıxarılmasının qarşısını almaq üçün fəaliyyət göstərir. Eyni zamanda, ƏSS yığım sahiblərinin əmanətlərini topluca və ani olaraq banklardan çəkmələri durumunda bu sektorda yaşana biləcək böhranların da qarşısını alır və ya ola biləcək mənfi təsirlərin minimuma endirilməsində böyük xidməti vardır.

Vətəndaşların finans maraqlarının müdafiəsi dünyanın onlarla ölkəsində vacib problemlərdən biridir. Bu,

həm əmanətçilərin zəmanət təminatıdır (başlıca olaraq fiziki şəxslərin), həm də bank likvidliyi böhranının aradan qaldırılmasının real mexanizminin formalaşdırılmasıdır.

Son 20 il ərzində 80-90-cı illərin bank böhranlarına cavab olaraq İEÖ-in bir çoxunda əmanətlərin sığortalanması sistemi (ƏSS) yaradılmağa başlamışdır. Son onilliklərdə bu cür sistemlər Şərqi Avropanın Ukrayna, Albaniya, Baltikyanı ölkələrində, Asiyanın Qazaxıstan, Özbəkistan, Vyetnam kimi ölkələrində yaradılmışdır. Çin, Monqolustan, Malaziya, Qırğızıstan, Tacikistan kimi ölkələr depozitlərin sığortalanmasının milli sisteminin yaradılmasına hazırlıq mərhələsindədir. Azərbaycanda "Əmanətlərin Sığortalanması haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu 11 fevral 2007-ci ildə dərc edilməklə qüvvəyə minmişdir. Bu qanun Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən banklarda fiziki şəxslərin əmanətlərinin kollektiv icbari sığortalanması sisteminin yaradılması və fəaliyyəti, o cümlədən əmanətlər üzrə kompensasiya ödənilməsi qaydalarını müəyyən edir. Bu, onu təsdiq edir ki, təminatlı yaşamın müdafiəsi sisteminin yaradılması dünyada dövlətin stabilliyi və maliyyə təhlükəsizliyinin təminatının effektiv sisteminin zəruri elementi olaraq qəbul olunur.

Sual 69. Azərbaycanda bank hesablarının növləri

AR-da Müştərilər (hesab sahibləri) bank hesabları açarkən bankları seçməkdə müstəqildirlər, bir və ya bir

neçə bankda hesab açıla bilər. Xarici valyutada bank hesabları yalnız müvəkkil banklarda açıla bilər. Banklar milli valyutada (manatda) müxbir hesablarını yalnız Azərbaycan Respublikasının Milli Bankında açırlar.

Bank hesabları aşağıdakı növlərə bölünür:

- cari hesablar;
- cari sub hesablar;
- ssuda hesabları;
- əmanət (depozit) hesabları;
- müxbir hesablar.

Cari hesablar dövlət orqanlarının, bələdiyyələrin, hüquqi şəxslərin, onların filial, nümayəndəlik və digər ayrıca bölmələrinin, həmçinin fərdi sahibkarların maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti ilə bağlı bank əməliyyatlarının aparılması üçün açılır. Bütçə təşkilatlarına cari hesablar yalnız xarici dövlət və hüquqi şəxslər tərəfindən məqsədli təyinat üzrə verilən yardım və qrantların alınması və istifadəsi üzrə bank əməliyyatlarının aparılması üçün açılır.

Cari hesablara müvəqqəti cari hesablar və xüsusi cari hesablar da aiddir.

Müvəqqəti cari hesablar təsərrüfat ortaqlıqları, cəmiyyətləri, kooperativlər və digər təsərrüfat subyektlərinə onların dövlət qeydiyyatına alınanadək müvafiq olaraq nizamnamə, şərikli kapitallarının, habelə paylarının ödənilməsi üçün açılır.

Xüsusi cari hesablara məhkəmələrin və məhkəmə icraçısı qurumlarının depozit hesabları, habelə notariusların depozit sığorta bürosu və zəmanət kassası hesabları aiddir. Məhkəmənin və məhkəmə icraçıları qurumunun depozit hesabları qanunvericilikdə nəzərdə tu-

tutulmuş məqsədlərlə bank əməliyyatlarının aparılması üçün açılır.

Sığorta girovu və zəmanət kassası hesabı xüsusi qaydada notariat fəaliyyəti həyata keçirilən zaman fəaliyyət nəticəsində vurula biləcək ziyanın ödənilməsi və xüsusi notariusun məsuliyyətinə zəmanət vermək məqsədilə qanunla nəzərdə tutulmuş pul vəsaitlərinin yığılması və istifadəsi üçün xüsusi notariuslara açılır.

Notariusun depozit hesabı qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallarda hüquqi və fiziki şəxslərdə pul vəsaitlərinin, qiymətli kağızların daxil olması, saxlanması və digər əməliyyatların aparılması üçün dövlət və xüsusi notariuslara açılır.

Cari subhesablar hüquqi şəxslərə onların regional fəaliyyətləri ilə əlaqədar filial və nümayəndəlik statusu daşımayan və olduğu yerdən kənarında yerləşən struktur bölmələrinə açılır. Bu hesablara daxil olan vəsaitlər həmin struktur bölmələrinin işçilərinin əmək haqları və əmək haqqı ilə bağlı digər məcburi köçürmələrin, habelə bu qurumların fəaliyyətini təmin edən zəruri kommunal xərclərin ödənilməsi üzrə ödənişləri istisna olmaqla, baş təşkilatla bağlanmış bank hesabı müqaviləsində müəyyən olunmuş müddətlərdə baş təşkilatların cari hesabına köçürülməlidir.

Ssuda hesabları bankın müştərilərə verdiyi kreditlərin uçotu üçün, kredit müqaviləsində nəzərdə tutulduğu hallarda isə, həmçinin kredit vəsaitlərinin istifadəsi və ödənilməsi ilə bağlı bank əməliyyatlarının aparılması üçün açılır.

Əmanət (depozit) hesabları bank əmanəti (depozit) müqaviləsinə əsasən müştərilərin əmanətlərinin uçotu,

pul vəsaitlərinin əmanətlərə cəlb edilməsi və müvafiq əməliyyatların aparılması üçün açılır.

Hüquqi şəxslərin əmanət (depozit) hesablarında olan pul vəsaiti başqa şəxslərə köçürülə bilməz.

Müxbir hesablar bankların özlərinin və müştərilərinin bank əməliyyatlarının aparılması məqsədi ilə yerli və xarici banklar üçün açılır.

Sual 70. Dünya üzrə bank nəzarətinin hansı modelləri mövcuddur

Dünyada bank sferasına nəzarətə və bu sferanın tənzimlənməsinə ciddi ehtiyac ötən əsrin 20-30-cu illərində baş vermiş Böyük depressiyadan sonra formalaşmağa başlamışdır. İkinci Dünya müharibəsindən sonra bank biznesinin beynəlmilləşdirilməsi və kapitallaşmanın sürətləndirilməsi beynəlxalq bank nəzarəti qayda və normalarının formalaşmasını şərtləndirdi. Bununla belə, bank sferasında nəzarət səlahiyyətləri hər bir ölkədə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş institusional formalarda həyata keçirilir. Bu sistemlərin müxtəlif ölkələr üzrə fərqlərinə baxmayaraq, onların hamısı aşağıdakı əsas məqsədlərin həyata keçirilməsinə istiqamətlənib:

1. Pul və maliyyə sabitliyinin saxlanması. Bu da bankların iflasına yol verilməməsi və aktiv və passivlərin səmərəli idarə edilməsinə yönəldilmiş bank tənzimlənməsi ilə bağlı tədbirlərin görülməsi deməkdir.

2. Bank sisteminin səmərəliliyinin təmin olunması. Bu isə aktivlərin keyfiyyətinin artırılması və potensial risklərin

azaldılması hesabına əldə olunur. Bank nəzarətinə həmçinin daxili bank əməliyyatlarının və maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi daxildir ki, bu da bankların həyati əhəmiyyətli iqtisadi əməliyyatları və institutları maliyyələşdirmək qabiliyyətini qiymətləndirməyə imkan verir.

3. Əmanətçilərin maraqlarının müdafiəsi: əmanətçilər qarşısında öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilməyən bankların fəaliyyətinə müvafiq orqanlarının əmanətçilərə münasibətdə öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilməyən bankların fəaliyyətinə nəzarəti gücləndirilməlidir.

Ayrı-ayrı ölkələrdə bank nəzarətini həyata keçirən orqanların növləri də müxtəlifdir ki, bu da bir sıra institutional, mədəni və inzibati şərtlərlə, habelə iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi və kapital bazarlarının həcmi ilə izah olunur. Bəzi ölkələrdə mərkəzi banka nəzarət və bu bankların tənzimlənməsi vahid orqan tərəfindən həyata keçirilir, digər ölkələrdə bu funksiyaları öz aralarında sıx əməkdaşlıq edən xüsusi nəzarət orqanları icra edir, çünki pul-kredit siyasətinin və bank nəzarətinin işlənilməsi hazırlanması funksiyaları kəşifir.

Elə ölkələr var ki, burada nəzarət funksiyası tamamilə Mərkəzi bankın əlindədir. Bu ölkələrə İspaniya, Yunanıstan, Portuqaliya və Rusiyanı aid etmək olar. Bəzi ölkələrdə Mərkəzi Bank özünün nəzarət və tənzimləyici funksiyalarından qismən məhrum olunub (Fransa, Almaniya, Avstraliya, Kanada, İsveçrə, Türkiyə və s.). Nəhayət, elə ölkələr də vardır ki, onlarda Mərkəzi Bank və ya oxşar funksiyalara malik orqana nəzarət və tənzimləyici səlahiyyətlərin bir hissəsi verilir. Belə orqanın tipik nümunəsi kimi ABŞ-ın Federal Ehtiyatlar Sistemini göstərmək olar.

Beləliklə, nəzarət orqanları arasında funksiyaların bölünməsinin bir neçə modelini fərqləndirmək olar:

Model 1. Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi və ona nəzarət sferasında müstəsna səlahiyyətlərin qanunvericiliklə mərkəzi banklara həvalə olunmasına əsaslanır. Bank işi sahəsində nəzarət təcrübəsinin yarandığı vaxtdan etibarən məhz bu model, yeganə olmasa da, tarixən hakim model olub. Bu gün bu model özünün hakim mövqelərini itirsə də, ona əvvəlki kimi həyati tələbat var. Məsələn, bu model İspaniya, Yunanıstan, Portuqaliya və Rusiyada istifadə olunur.

Model 2. "Qarışıq". Nəzarət və yoxlama funksiyaları ixtisaslaşdırılmış orqanlar tərəfindən Mərkəzi Bankın və maliyyə nazirliyinin bilavasitə iştirakı ilə yerinə yetirilir. Klassik misal kimi ABŞ-ı göstərmək olar. Amerikanın kommersiya bankları və maliyyə institutları üzərində nəzarəti Federal Ehtiyatlar Sistemindən başqa, banklarda və digər kredit institutlarında əmanətlərin sığortalanması ilə məşğul olan Əmanətlərin Sığortalanması üzrə Federal Korporasiya və Pul Tədavülünə Nəzarət İdarəsi (Maliyyə Nazirliyinin bürosu) tərəfindən də həyata keçirilir. Hər üç orqan ikiqat işin istisna olunması haqqında razılığa gəliblər. "Qarışıq" modelə Fransa, İtaliya və Niderland aiddirlər.

Model 3. Bank fəaliyyətinə nəzarət Maliyyə Nazirliyi ilə sıx əməkdaşlıq şəraitində, Mərkəzi Bankın iştirakı ilə müstəqil ixtisaslaşdırılmış orqanlar tərəfindən həyata keçirilir. Bu model Kanadanın və qismən Avstriya və Almaniyanın bank sisteminə xasdır.

Model 4. Bu model maliyyə xidmətləri bazarında meqatənzimləyicinin yaradılması haqqında qanunverici

qərarlar qəbul etmiş ölkələri birləşdirir. Bu ölkələrin demək olar ki, hamısında nəzarət funksiyaları mərkəzi banklardan ayrılıb. Burada yalnız meqatənzimləyici səlahiyyətlərinin Mərkəzi Banka aid olduğu Sinqapur və müəyyən dərəcədə İrlandiya (burada meqatənzimləyici yerli Mərkəzi Bankın muxtar bölməsinin bazasında yaradılıb) istisna təşkil edir. Vahid maliyyə nəzarəti orqanları ilk dəfə 1986-cı ildə Norveç, 1988-ci ildə isə İslandiya və Danimarkada tətbiq olunub. Bu gün onlar Estoniyada, Latviyada, Macarıstanda, Maltada, Çində, Yaponiyada, Qazaxıstanda, Cənubi Koreyada və bir sıra digər ölkələrdə fəaliyyət göstərir.

Model 5. Beynəlxalq və ya millidən yüksəkdə nəzarət modeli. Bu modeli mənzil-qərargahı İsveçrədə yerləşən Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı (BHB) və üzv dövlətlərin maliyyə bazarlarına əhəmiyyətli təsir göstərən direktivlər qəbul edən Avropa İttifaqı (Aİ) həyata keçirir.

Bank nəzarətinin və tənzimlənməsinin təşkilinin konkret üsulunun seçilməsi bir sıra amillərin məcmusu ilə təyin olunur ki, bu amillərin də özünəməxsus müxtəlifliyi onların hər birinə təkrarolunmaz milli səciyyə qazandırır. Bir mübahisəsiz faktı qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə bazarlarının bütün seqmentlərinin artan inteqrasiyası şəraitində nəzarət funksiyalarının meqatənzimləyicinin əlində cəmlənməsi tendensiyası özünü daha dolğun şəkildə büruzə verir.

Vaxtilə bir sıra inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr maliyyə bazarının meqatənzimləyicisini yaratmaqla maliyyə bazarının dövlət tənzimlənməsi sisteminə islahatların aparılması yolunu seçmişdilər. Onların sı-

rasına Norveç (1986), Kanadanı (1987), Danimarkanı (1988), İsveç (1991), Böyük Britaniyanı (1997), Yaponiyanı (1998), Koreyanı (1998), Avstraliyanı (1998), İslanidiyanı (1999), Cənubi Afrikanı (1990), Macarıstanı (1996), Sinqapuru və s. ölkələri aid etmək olar. Meqatənzimləyici, mahiyyətə, İsveçrədə də yaradılıb. Maliyyə bazarlarında meqatənzimləyicilərin yaranması üzrə beynəlxalq təcrübənin şərhini 1 №-li cədvəldə təqdim olunub.

Maliyyə bazarının bütün bölmələri üzərində nəzarətin və yoxlamanın birləşdirilməsi nadir hadisə deyil. Britaniyada təxminən 10 il əvvəl yaradılmış Maliyyə Xidmətləri İdarəsi (FSA) ilk vaxtlardan həm investisiya xidmətləri sektorunu tənzimləyir, həm də banklara nəzarət edirdi (bank sistemi üzərində nəzarət ona İngiltərə Bankından keçmişdi). Sonralar ipoteka kreditləşməsi sektoruna, 2005-ci ildən isə sığorta sektoruna nəzarət də bu quruma verildi.

Beləliklə, etiraf etmək olar ki, bir çox xarici ölkələrdə meqatənzimləyicilərin yaradılması və ya ən azı maliyyə bazarlarında fəaliyyət göstərən bir neçə tənzimləyici orqanın funksiyalarının birləşdirilməsi tendensiyası kifayət qədər diqqətlə izlənilir. Lakin müxtəlif ölkələrdə maliyyə bazarlarının meqatənzimləyicilərinin yaradılması prinsipləri bir-birindən fərqlənir. Bu ölkələrin bəzilərində meqatənzimləyici həm tənzimləyici, həm də nəzarət funksiyalarını, digərlərində daha çox nəzarət funksiyalarını yerinə yetirir. Meqatənzimləyicilərin formalaşma prinsipləri hətta Avropa İttifaqı çərçivəsində də fərqlənir. Məsələn, tam inteqrasiya olunmuş meqatənzimləyicilər üç ölkədə mövcuddur, iki dövlətdə tən-

zımlənmə əsasən bir institutda mərkəzləşib, bir ölkədə konfederal sistem, altı ölkədə üç idarədən ibarət tənzimlənmə strukturu mövcuddur, daha ikisində isə mövcud sistem dəyişiklik prosesindədir. Mərkəzi bankların iştirakına gəlincə, yeddi dövlətdə bank nəzarəti mərkəzi bankın daxilindədir və ya onunla sıx əlaqədədir, beş ölkədə banklara nəzarət orqanının mərkəzi bankdan heç bir asılılığı yoxdur, ikisində əsasən müstəqildir, bir dövlətdə isə sistem yenidən nəzərdən keçirilməkdədir.

Bu gün Azərbaycanın bank sektorunda səmərəli bank nəzarəti və tənzimlənmənin daha böyük əhəmiyyət kəsb etdiyi yeni inkişaf mərhələsi başlayır. Azərbaycanda bank nəzarətinin və tənzimlənməsinin əsas məqsədləri bank sistemində sabitliyin saxlanması, əmanətçilərin və kreditorların maraqlarının müdafiəsidir.

Sual 71. Azərbaycan Respublikası Milli Bankı tərəfindən banklarda və xarici bankların yerli filiallarında yoxlamaların təşkili və həyata keçirilməsinin prosedur qaydalarını açıqlayın

Milli Bank tərəfindən banklarda aparılan yoxlamaların əsas məqsədi onların fəaliyyətinin Azərbaycan Respublikasının bank qanunvericiliyinə, o cümlədən Milli Bankın normativ xarakterli aktlarına riayət edilməsinin, uçotun mötəbərliyinin, risklərin idarə edilməsinin, daxili nəzarət sisteminin səmərəliliyinin, bankın maliyyə vəziyyətinin və fəaliyyətinin perspektivlərinin ilkin sənədlər əsasında yerlərdə qiymətləndirilməsi, həmçinin

kreditorların və əmanətçilərin maraqlarına bankın təhlükə törədə bilən fəaliyyətinin aşkara çıxarılmasıdır.

Yoxlama bankların fəaliyyəti haqqında məlumatların dəqiqliyini təmin edir və bankla əlaqədar müxtəlif vacib məsələlərin, xüsusilə də idarəetmə vəziyyətinin təhlilinə imkan yaradır.

Milli Bank hər bir bankda ildə bir dəfə yoxlama aparır. Milli Banka təqdim edilən prudensial və bank statistikasına hesabatlarının təhlili və mənbəyi məlum olan digər məlumatlar əsasında bank aktivlərinin itirilməsi təhlükəsinin yarandığı, o cümlədən bankın aktivlərinin keyfiyyətini və maliyyə vəziyyətini xarakterizə edən göstəricilərin kəskin və ya davamlı olaraq pisləşdiyi, bank öhdəliklərinin və ya ödənişlərin icra edilməsi üçün zəruri olan likvid vəsaitlərin əhəmiyyətli səviyyədə, yaxud davamlı olaraq azaldığı, bankın idarəetmə sistemində onun prudensial idarə edilməsinə təhlükə yarada bilən halların meydana çıxdığı müəyyən edildikdə, habelə qanunvericiliyin pozulması faktlarının araşdırılması məqsədilə Milli Bank banklarda əlavə (planlaşdırılmamış) yoxlamalar keçirə bilər. Milli Bank, həmçinin, qarşılıqlı fəaliyyət prinsiplərinə müvafiq olaraq xarici bank tənzimlənməsi və nəzarəti orqanlarının sorğularına, habelə məhkəmənin qüvvəyə minmiş qərarlarına əsasən banklarda əlavə (planlaşdırılmamış) yoxlamalar keçirir.

Bankın fəaliyyətinin yoxlanılması hərtərəfli (kompleks) və ya məqsədli (tematik) ola bilər. Hərtərəfli yoxlama - bankın ümumi vəziyyətinin, o cümlədən kapital, aktivlər, idarəetmə, gəlir, likvidlik və riskliyə həssaslıq komponentlərinin qiymətləndirilməsi, habelə onun fəa-

liyyətinin bank qanunvericiliyinə uyğunluğunu müəyyən etmək üçün bank fəaliyyətinin bütün sahələrini əhatə edən ətraflı yoxlamadır.

Məqsədli (tematik) yoxlamalar - bankın fəaliyyətinin konkret sahəsinə və ya növünə yönəldilmiş yoxlamadır.

Bankın yoxlanılması prosesi ilkin hazırlıq işindən başlayır. Bu mərhələdə bankda aparılacaq yoxlamanın növü və əhatə ediləcək sahələr, habelə onun dövrü, müddəti və yoxlama ilə bağlı digər məsələlər müəyyən edilir.

Sual 72. Poçt sistemi kontekstində poçt-bank fəaliyyətinin modellərini açıqlayın

Avropa ölkələrində poçt sistemi müəssisələrində əhəliyə direkt geniş spektrli və keyfiyyətli bank-maliyyə xidmətləri təklif edilməkdədir.

Poçt sistemi tərkibində bank-maliyyə xidmətlərinin spektrləri aşağıdakılardır:

1. nağd pulların saxlanması və inkassasiya xidmətləri;
2. hesab açmadan pul köçürmələri;
3. korporativ bank xidmətləri (corporate banking) – proje maliyyələşməsi, faktoring və lizinq əməliyyatları;
4. pərakəndə bank biznesi – cari hesabların açılması, əmanət xidmətləri, istehlak kreditləri, investisiya fondları, sığorta, ipoteka kreditləri və mobil müsafirlik xidmətləri;
5. hesablaşma əməliyyatı (transaction banking) – müştərinin hesabından ödəmələrin köçürülməsi əməliyyatı;
6. plastik kart xidmətləri - debet və kredit kartları;
7. sığorta xidmətləri;

8. yığım və investisiya xidmətləri və kapital bazarında – aktivlərin menecmenti.

Dünya üzrə Poçt-bank fəaliyyətinin üç əsas modeli mövcuddur:

1. İngilis modeli – xüsusi ixtisaslaşdırılmış təşkilati bölmələrin qurulmasını zəruri edir (Poçt Office Savings Bank). "Poçt Office Savings Bank"ın məqsədi işçilərə yığım mövzusunda yardımçı olmaq, dövlətə isə uzunmüddətli maliyyələşmə mənbələrindən istifadə etmə imkanı təmin etməkdir. Daha sonralar, bankın adı dəyişdirilərək Milli Əmanət Bankı, bir müddət sonra isə adı Milli Yığım və İnvestisiya (NSUI) Bankı olmuşdur. NSUI Bankının səhmlərinin 100 %-i dövlətə məxsusdur.

2. Fransız modeli - Poçt müəssisələri nəzdində maliyyə xidmətləri departamenti fəaliyyət göstərir. Fransa poçtu XIX əsrin sonralarından etibarən müştərilərinə əmanət xidmətləri təklif edir. Dünya üzrə Fransa poçt xidməti ilk İnternet-bank xidməti təklif edən müəssisə olaraq qəbul edilir. 1 yanvar 2006-cı ildən etibarən Fransa poçt müəssisəsinə qanunla korporativ müştərilərinə kompleks bank xidmətləri təklif etməyə icazə verildi və Fransa poçtunun statusu dəyişdirilərək poçt-bank müəssisəsinə çevrildi.

3. Alman modeli – bank və poçt simbiozu əsasında fəaliyyət göstərir. Deutshshe poçt xidmətlərinin yenidən qurulması nəticəsində Almaniya poçt müəssisəsi nəzdində üç şirkət: Deutsche poçt, Deutsche telekom və Deutsche postbank təsis edildi.

Azərbaycan Respublikasının 29 iyun 2004-cü ildə qüvvəyə minmiş "Poçt rabitəsi haqqında" Qanunu 2 oktyabr

2008-ci ildə əlavə və dəyişikliklərlə "Poçt haqqında" Qanun olaraq adlandırıldı. Bu Qanun Azərbaycan Respublikasında poçt sahəsində fəaliyyətin hüquqi, iqtisadi, təşkilati əsaslarını müəyyənləşdirir, poçt rabitəsi xidmətləri göstərənlərlə istifadəçilər arasında münasibətləri tənzimləyir.

Bu Qanunun məqsədləri üçün istifadə edilən əsas anlayışlar aşağıdakılardır:

1. Poçt-maliyyə xidmətləri – milli operator tərəfindən bu Qanuna müvafiq olaraq maliyyə sahəsində həyata keçirilən fəaliyyət;

2. Poçt hesabı – fiziki və hüquqi şəxslərin pul vəsaitləri ilə əməliyyatların aparılması üçün milli operator tərəfindən açılan hesab;

3. Poçt əmanəti – müvafiq müqaviləyə uyğun olaraq faizlər hesablanmaqla əmanəti ilk tələb üzrə qaytarmaq şərti ilə (tələbli) və ya müqavilədə müəyyənləşdirilmiş müddət qurtardıqdan sonra qaytarmaq şərti ilə (müddətli), yaxud qanuna zidd olmayan başqa qaytarma şərtləri ilə milli operator tərəfindən fiziki və hüquqi şəxslərdən nağd və ya köçürmə yolu ilə qəbul edilən və onların poçt hesablarında əks olunan pul vəsaiti.

Qanunda Milli operatorun maliyyə xidmətləri sahəsində aşağıdakı fəaliyyət növlərini həyata keçirə bilər ifadəsi yer alır:

Milli operator maliyyə xidmətləri sahəsində aşağıdakı fəaliyyət növlərini həyata keçirə bilər:

1. poçt hesablarının açılması və aparılması;
2. pul köçürmələrinin həyata keçirilməsi;
3. maliyyə təsisatlarında, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Milli Bankında (bundan sonra Milli Bank) müxbir hesabların açılması;

4. poçt əmanətlərinin qəbul edilməsi;
5. ödəniş vasitələrinin, o cümlədən debet və kredit kartlarının, poçt çeklərinin buraxılması;
6. müştərilərin sifarişi və vəsaiti hesabına xarici valyutanın alqı-satqısı;
7. nağd pulun və digər qiymətlilərin inkassasiyası.

Lakin yuxarıda göstərilmiş hər hansı fəaliyyət növü yalnız Milli Bankdan xüsusi razılıq (lisenziya) alındıqdan sonra həyata keçirilə bilər və Maliyyə xidmətlərinin lisenziyalaşdırılması aşağıdakı kimi olur:

1. Milli operator maliyyə xidmətlərinin göstərilməsi üzrə fəaliyyəti Milli Bankdan aldığı xüsusi razılıq (lisenziya) əsasında, lisenziyada müəyyən edilmiş həcmdə həyata keçirə bilər. Lisenziya verilməsinin qaydaları Milli Bank tərəfindən müəyyən olunur. Lisenziya alınması üçün milli operatorun müraciətinə tələb olunan bütün sənədlər təqdim olunduqdan sonra ən gec 60 təqvim günü müddətində baxılır və müvafiq qərar qəbul edilir. Lisenziya müddətsizdir və verildiyi gündən qüvvəyə minir.

2. Milli operatorun filial və şöbələri maliyyə xidmətləri sahəsində yalnız Milli Bankın icazə verdiyi fəaliyyət növləri ilə məşğul ola bilərlər. Filial və şöbələrə icazələrin verilməsi şərtləri milli operatora lisenziyanın verilməsi qaydalarında müəyyən olunur.

3. Maliyyə xidmətlərinin həyata keçirilməsi, o cümlədən poçt əmanətlərinin qəbul edilməsi üçün xüsusi razılığın (lisenziyanın) verilməsi məsələsinə milli operatorun daxili informasiya, nəzarət və riskləri idarəetmə sistemlərinin yaradılmasından və onun Milli Bankın normativ xarakterli aktları ilə müəyyən edilən kapital nor-

mativinə və təşkilati-texniki tələblərə tam cavab verməsindən sonra baxıla bilər.

Sual 73. Bank səhmdarlarının səlahiyyətləri

Bank səhmdarlarının ümumi yığıncağının müstəsna səlahiyyətlərinə aşağıdakılar aiddir:

1. bankın nizamnaməsini qəbul etmək, nizamnaməyə əlavə və dəyişikliklər etmək;

2. bankın reqlamentini qəbul etmək və reqlamentə əlavə və dəyişikliklər etmək;

3. bankın faiz dərəcələri, aktivlərin yerləşdirilməsi və kateqoriyaları barəsində siyasətini, habelə bankın ümumi maliyyə, uçot, inzibati və kadr siyasətini müəyyənləşdirmək;

4. digər hüquqi şəxslərin kapitalında bankın iştirakı barədə qərarlar qəbul etmək, bankın filiallarını və nümayəndəliklərini yaratmaq və fəaliyyətlərinə xitam vermək, onların əsasnamələrini təsdiq etmək;

5. növbəti və tələb olunduğu hallarda növbədənənar auditin keçirilməsi barədə qərar qəbul etmək və bu məqsədlə kənar auditoru təyin etmək;

6. bankın büdcəsini qəbul və təsdiq etmək;

7. bankın İdarə Heyətinin üzvlərini təyin və azad etmək, İdarə Heyətinin əsasnaməsini təsdiq etmək;

8. bankın Müşahidə Şurasının və Audit Komitəsinin üzvlərini təyin və azad etmək, həmin idarəetmə orqanlarının əsasnaməsini təsdiq etmək, bankın inzibatçıları-

nın işə götürülməsi müddətlərini və şərtlərini müəyyənləşdirmək;

9. Müşahidə Şurası üzvlərinin səlahiyyətləri istisna olmaqla bankın inzibatçılarının bank adından və bank hesabına öhdəliklər qəbul etmək səlahiyyətlərini və həmin səlahiyyətlərin bankın digər əməkdaşlarına verilməsi hüququnun hədlərini müəyyənləşdirmək;

10. Banklar haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun (4 mart 2005-ci il tarixli əlavə ilə) 28-ci maddəsinə əsasən bank inzibatçılarının kommersiya maraqlarını açıqlaması haqqında qaydaları və həmin qaydalara dəyişiklik və əlavələri qəbul etmək;

11. bankın törəmə təsərrüfat cəmiyyətlərini yaratmaq və fəaliyyətlərinə xitam vermək, başqa bankın satın alınması barədə qərarlar qəbul etmək;

12. nizamnamə kapitalının artırılması və azaldılması barədə qərarlar qəbul etmək, bank səhmlərinin buraxılması müddətlərini və şərtlərini müəyyənləşdirmək, habelə bankda mühüm iştirak payının əldə edilməsinə razılıq vermək;

13. bankın kənar auditor tərəfindən təsdiqlənmiş və Audit Komitəsi tərəfindən tövsiyə edilmiş illik maliyyə hesabatlarını təsdiq etmək, habelə xalis mənfəət hesabına ehtiyatların yaradılması və dividendlərin ödənilməsi barədə qərar qəbul etmək;

14. bankın satılması, yenidən təşkili və ləğvi barəsində qərarlar qəbul etmək;

15. bankın nizamnaməsi ilə səlahiyyətinə aid edilmiş digər məsələləri həll etmək.

Sual 74. Bankın Müşahidə Şurasının səlahiyyətlərinə nələr aiddir

Bankın Müşahidə Şurasının səlahiyyətlərinə aşağıdakılar aiddir:

1. bankın idarə edilməsinə və fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirmək, o cümlədən bankın İdarə Heyətindən hesabat almaq;

2. səhmdarların ümumi yığıncağı və İdarə Heyəti üçün tövsiyələr vermək;

3. səhmdarların ümumi yığıncağının hər bir iclasını bildirişlər göndərmək yolu ilə çağırmaq və səhmdarların, habelə Audit Komitəsinin və İdarə Heyətinin tələbi ilə və onların gündəliyi üzrə keçirilən növbədənənar iclaslar istisna olmaqla, hər bir iclasın gündəliyini qəbul etmək;

4. bank tərəfindən qüvvədə olan qanunvericiliyin pozulması faktını müəyyən etdikdə bu pozuntu barəsində səhmdarların ümumi yığıncağını, Audit Komitəsinə və İdarə Heyətini xəbərdar etmək, Milli Banka isə bank qanunvericiliyinin pozulması faktları barədə bildiriş göndərmək;

5. bu qanuna müvafiq olaraq İdarə Heyəti üzvlərini vəzifədən kənarlaşdırmaq, səhmdarların ümumi yığıncağında təsdiq edilənədək onları müvəqqəti olaraq bank haqqında qanunun 10-cu maddəsinin tələblərinə cavab verən başqa şəxslərlə əvəz etmək;

6. bank ilə İdarə Heyətinin bir və ya bir neçə üzvü arasında mənafelər toqquşması olduğu hallarda bankı idarə və təmsil etmək;

7. bankın etibarlı və prudensial idarə olunmasını təmin etmək üçün zəruri olan qaydaları və daxili əsasna-

mələri qəbul etmək;

8. bankın kapital ehtiyatları yaradılması haqqında qərar qəbul etmək;

9. bankın nizamnamə kapitalının 50 faizindən artıq məbləğdə və bankın nizamnaməsində nəzərdə tutulmuş hallarda bank adından müvafiq əqdlərin bağlanmasına icazə vermək;

10. banka aidiyyəti şəxslər və aidiyyəti şəxs adından hərəkət edən şəxslər ilə əqdlər bağlanmasını təsdiq etmək;

11. bankın fəaliyyətinin kompleks və ya ayrı-ayrı sahələrinin yoxlanması barədə qərar qəbul etmək;

12. kənar və daxili auditorların, habelə Milli Bankın yoxlamalarının nəticələrini nəzərdən keçirmək və bu yoxlamaların yekunlarına dair tədbirlər görmək;

13. bankın nizamnaməsi və Milli Bankın normativ xarakterli aktları ilə nəzərdə tutulmuş digər səlahiyyətləri həyata keçirmək.

Bankın Müşahidə Şurası 3 nəfərdən az olmamaqla, tək sayda üzvlərdən ibarətdir. Şuranın üzvləri bankın səhmdarlarının ümumi yığıncağı tərəfindən səhmdarlardan və/və ya kənar şəxslərdən 4 ildən çox olmayan müddətə təyin edilən fiziki şəxslərdir. Şuranın üzvləri növbəti müddətlərə yenidən seçilə bilirlər. Səhmdarların ümumi yığıncağı Müşahidə Şurasının üzvləri sırasından Müşahidə Şurasının sədrini təyin edir. Müşahidə Şurası üzvlərinin muzu bankın bölüşdürülməmiş mənfəətinin faizi şəklində və ya əməkhaqqı formasında səhmdarların ümumi yığıncağında təyin edilə bilər.

Sual 75. Bankın İdarə Heyəti bankın idarə olunması və fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün hansı məsuliyyəti daşıyır

Bankın İdarə Heyəti bankın idarə olunması və fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün məsuliyyət daşıyır. İdarə Heyəti 3 nəfərdən az olmamaqla, tək sayda üzvlərdən ibarətdir. İdarə Heyətinin üzvləri bank səhmdarlarının ümumi yığıncağı tərəfindən 4 ildən çox olmayan müddətə təyin edilirlər. Onlar növbəti müddətlərə yenidən seçilə bilirlər. Səhmdarların ümumi yığıncağı İdarə Heyətinin üzvlərindən birini İdarə Heyətinin sədri təyin edir. İdarə Heyəti sədrinin səlahiyyətləri İdarə Heyətinin əsasnaməsində müəyyən edilir. Bank haqqında qanunun 10-cu maddəsinin müvafiq tələblərinə uyğun gəlməyən fiziki şəxslər bankın İdarə Heyətinin üzvü ola bilməz və səhmdarların ümumi yığıncağının qərarı ilə İdarə Heyətinin üzvləri vəzifəsindən azad edilməlidirlər. İdarə Heyəti onun iclasında üzvlərinin yarısından çoxu iştirak etdikdə səlahiyyətli dir. İdarə Heyətinin qərarları yığıncaqda iştirak edən üzvlərinin sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilir. Hər bir üzv bir səs hüququna malikdir. Üzvlərin səsvermə zamanı bitərəf qalmasına icazə verilmir. Səslər bərabər olduqda İdarə Heyətinin sədrinin səsi həlledici sayılır.

Sual 76. Bankların fəaliyyətləri dövründə prudensial normativlər və tələblər

Banklar fəaliyyətləri dövründə öz aktivləri, balansarxası öhdəlikləri və kapitalının miqdarı ilə bağlı Milli

Bankın müəyyən etdiyi prudensial normativlərə və tələblərə, o cümlədən açıq valyuta mövqeyinə riayət etməlidirlər. Milli Bank tərəfindən müəyyən edilmiş yeni normativlər və tələblər, onlarda dəyişikliklər banklara rəsmən bildirildikdən sonra bir aydan tez olmayaraq, nizamnamə və məcmu kapitalın minimum miqdarına aid tələblərə dəyişikliklər isə banklara rəsmən bildirildikdən sonra altı aydan tez olmayaraq qüvvəyə minir. Yeni prudensial normativlərin və tələblərin geriyə qüvvəsi yoxdur. Milli Bank bankların və xarici bankların yerli filiallarının maliyyə sabitliyini təmin etmək məqsədilə aşağıdakı prudensial normativləri və tələbləri müəyyən edir:

1. nizamnamə kapitalının (xarici bankların yerli filialları üçün nizamnamə kapitalına bərabər tutulmuş vəsaitin) minimum miqdarını;

2. məcmu kapitalın minimum miqdarını (xarici bankların yerli filialları üçün məcmu kapitala bərabər tutulmuş vəsaitin minimum miqdarını);

3. əsas və məcmu kapitalın risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlərə (xarici bankların yerli filialları üçün əsas və məcmu kapitala bərabər tutulmuş vəsaitin risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlərə) nisbətini (kapitalın adekvatlıq əmsallarını);

4. likvidlik göstəricilərini;

5. bir borcalan və ya bir-biri ilə əlaqədar borcalanlar qrupu üçün kredit risklərinin maksimum miqdarını;

6. məcmu iri kredit risklərinin maksimum miqdarını;

7. aidiyyəti şəxslərə və aidiyyəti şəxs adından hərəkət edən şəxslərə verilmiş kreditlərin maksimum miqdarını;

8. aidiyyəti şəxslərə və aidiyyəti şəxs adından hərəkət edən şəxslərə verilmiş məcmu kreditlərin maksimum miqdarını;

9. digər hüquqi şəxslərin kapitalında bankların iştirakının maksimum miqdarını;

10. digər hüquqi şəxslərin kapitalında bankların məcmu iştirakının maksimum miqdarını;

11. açıq valyuta mövqeyinin limitlərini;

12. aktivlərin, balansarxası öhdəliklərin təsnifatından və qiymətləndirilməsindən asılı olaraq, mümkün zərərin ödənilməsi üçün xərclər hesabına yaradılan xüsusi ehtiyatlara aid tələbləri;

13. faizlərin hesablanması dayandırılmış aktivlərə aid tələbləri;

14. aidiyyəti şəxslər və aidiyyəti şəxs adından hərəkət edən şəxslər ilə aparılan əməliyyatlara aid tələbləri;

15. aktivlərin və passivlərin ödəniş müddətlərinin və faiz dərəcələrinin uyğunluğuna dair tələbləri.

Banklar Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi korporativ idarəetmə standartlarına riayət etməlidirlər.

Sual 77. Bank müştərisi haqqında məlumatların sirlirinə yönəlik bank təminatını açıqlayın

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə müvafiq olaraq bank hesabının, hesab üzrə əməliyyatlar və qalıqların, habelə müştəri haqqında məlumatların, o cümlədən müştərinin adı, ünvanı, rəhbərləri haqqında məlumatların sirlirinə bank təminat verir. Müştərilərin bank saxlancında əmlakının mövcudluğu, bu cür əmlakın sahibləri, xarakteri və dəyəri haqqında məlumatların sirlirinə də bank təminat verir.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə müvafiq olaraq bank sirrini təşkil edən məlumatlar yalnız müştərilərin özlərinə və onların nümayəndələrinə, həmçinin bank nəzarəti üzrə səlahiyyətlərin həyata keçirməsi prosesində Milli Bankın inspektorlarına, kənar auditorlara, habelə bu qanuna müvafiq surətdə kredit reystrinə verilir. Dövlət orqanlarına və onların vəzifəli şəxslərinə bu cür məlumatlar yalnız cinayət işinin istintaqı, müştərinin pul vəsaitinə və bankın saxlancında olan əmlakına həbs qoyulması, tələb yönəldilməsi və bunların müsadirə edilməsi ilə əlaqədar məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qərarı əsasında verilir. İcra sənədlərinin məcburi icraya yönəldilməsi ilə əlaqədar müştərilərin hesab qalıqları barədə məlumatlar qanunvericiliklə müəyyən olunmuş mənbələrdən əldə edilmiş məlumat əsasında məhkəmə icraçılarına verilir.

Bankın xidmət etdiyi vergi ödəyicisi olan hər hansı hüquqi şəxs və ya fərdi sahibkarın bank hesabı və əməliyyatları barədə məlumat vergi orqanlarına yalnız Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada verilir.

Xüsusi seçki hesabına daxil olan və xərclənən vəsaitlər barədə məlumat banklar tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi ilə müəyyən olunmuş qaydada Mərkəzi Seçki Komissiyasına verilir.

Hesabların və əmanətlərin sahibləri vəfat etdikdə onların hesabları və əmanətləri barəsində arayışlar notariuslara onların icraatında olan vərəsəlik işləri üzrə, habelə müvafiq notariat hərəkətlərini icra edən konsulluq idarələrinə verilir.

Milli Bankla xarici dövlətlərin bank tənzipləməsi və nəzarəti orqanları arasında qarşılıqlı əməkdaşlığa dair sazişə uyğun olaraq informasiya mübadiləsinin predmeti müvafiq dövlətin ərazisində fəaliyyət göstərən və ya fəaliyyət göstərməyə hazırlaşan subyektlər haqqında informasiyadırsa, belə informasiya bank sirrini açılması hesab edilmir, bir şərtlə ki, bu informasiya üçüncü şəxslərə verilə bilməz və yalnız bank nəzarəti məqsədləri üçün istifadə edilir.

Bankların mövcud və keçmiş inzibatçıları və digər əməkdaşları, habelə bankın səhmdarları bankın idarə edilməsi və ya xidməti səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar onlara məlum olan bank sirrini təşkil edən məlumatların qeyri-qanuni açılmasına görə Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada mülki, inzibati və cinayət məsuliyyəti daşıyırlar.

Bank sirrini təşkil edən məlumatlar bank tərəfindən qanunsuz olaraq açıqlandığı halda hüquqları pozulmuş müştəri Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə müvafiq olaraq bankdan vurulmuş zərərin əvəzini ödəməyi tələb edə bilər.

Sual 78. Banklara qarşı təsir tədbirlərini və sanksiyalarını açıqlayın

Bank tərəfindən prudensial normativlərin və tələblərin pozulmasına, onun fəaliyyətinin bu Qanunun və Milli Bankın normativ xarakterli aktlarının tələbləri

pozulmaqla həyata keçirilməsinə, Milli Bankın verdiyi lisenziyaya və icazəyə daxil edilmiş məhdudiyətlərin pozulmasına yol verdiyini müəyyən etdikdə, yaxud bu cür pozuntulara səbəb ola biləcək əsaslar aşkar etdikdə pozuntunun xarakterindən asılı olaraq Milli Bankın banka aşağıda göstərilən təsir tədbirlərini tətbiq etmək hüququ vardır:

1. pozuntuların aradan qaldırılması haqqında bankdan öhdəlik məktubu tələb etmək;
2. bankla razılaşma bağlamaq;
3. banka sərəncam vermək;

Pozuntuların və ya pozuntulara səbəb ola biləcək faktların aradan qaldırılması haqqında Milli Bank tərəfindən bankdan öhdəlik məktubu tələb edildikdə, bankın Milli Banka təqdim etdiyi məktubda yol verilmiş çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün bank tərəfindən görüləcək tədbirlər və onların həyata keçirilməsi müddətləri göstərilir.

Milli Bankla bank arasında bağlanmış razılaşmada aşkar edilmiş çatışmazlıqların təxirəsalınmadan aradan qaldırılması və bununla bağlı ilk növbədə həyata keçirilməli tədbirlər müəyyən olunur.

Milli Bankın banka icrası məcburi olan sərəncamında bu Qanunun 48-ci maddəsində göstərilmiş təshih tədbirlərinin həyata keçirilməsi və çatışmazlıqların aradan qaldırılması müddətləri barədə banka yazılı göstəriş verilir.

Bankın maliyyə vəziyyətinin sağlamlaşdırılmasına yönəldilən təshih tədbirləri tətbiq edildikdə, bank verilən sərəncama müvafiq olaraq tədbirin həyata keçirilməsi planını iki həftə müddətində Milli Banka təqdim edir.

Milli Bankın icrası məcburi olan sərəncamından məhkəmə qaydasında şikayət verilməsi həmin sərəncamın icrasını dayandırmır.

Sual 79. Mərkəzi bankın banklara qarşı hansı təshih tədbirləri tətbiq edə bilər

Milli Bank banklara aşağıdakı təshih tədbirlərini tətbiq edə bilər:

1. bank fəaliyyətinin ayrı-ayrı növlərinin həyata keçirilməsinin məhdudlaşdırılması və ya dayandırılması;

2. inzibatçıların vəzifələrindən müvəqqəti kənarlaşdırılması;

3. banka aidiyyəti şəxslər və aidiyyəti şəxslər adından hərəkət edən şəxslərlə bank əməliyyatlarının və əqdlərin həyata keçirilməsinin dayandırılması;

4. depozitlərin qəbul edilməsinin məhdudlaşdırılması;

5. xarici bankların törəmə banklarının və ya yerli filiallarının təsisçi banklardan cəlb etdikləri vəsaitlərdən başqa digər mənbələrdən vəsaitlərin cəlb edilməsinin məhdudlaşdırılması və ya dayandırılması;

6. digər hüquqi şəxslərin kapitalında payların alınmasının məhdudlaşdırılması, dayandırılması və ya ləğv edilməsi;

7. yeni filialların və şöbələrin açılmasının dayandırılması və ya fəaliyyət göstərən filial və şöbələrin işinin dayandırılması və ya fəaliyyətlərinə xitam verilməsi;

8. maliyyə güzəştlərinin verilməsinin dayandırılması;

9. kredit verilməsi və depozit cəlb edilməsi qaydasının və şərtlərinin dəyişdirilməsi;

10. kapitalın artırılmasının tələb edilməsi;

11. mənfəət hesabına kapital ehtiyatlarının yaradılmasının tələb edilməsi;

12. aktivlərin keyfiyyətindən asılı olaraq xüsusi ehtiyatların yaradılmasının və/və ya nizamnamə kapitalının bankın zərəri məbləğində azaldılmasının tələb edilməsi;

13. başqa şəxslərin öhdəlikləri üzrə təminatların (qarantiyaların) verilməsinin dayandırılması;

14. dividendlərin ödənilməsinin məhdudlaşdırılması və ya dayandırılması;

15. bankın fəaliyyətinin və daxili nəzarətinin həyata keçirilməsi qaydasında dəyişikliklər edilməsi;

16. bank səhmdarlarının növbədən kənar ümumi yığıncağının keçirilməsinin tələb edilməsi.

Sual 80. Bankların maliyyə sağlamlaşdırılması

Bank aktivlərində əhəmiyyətli xüsusi çəkiyə malik olması, böyük sayda əmanət hesablarına xidmət göstərməsi və banklararası hesablaşmalarda mühüm paya malik olması ilə əlaqədar maliyyə sabitliyinin pozulması banklararası ödəmələrdə sistem xarakterli böhrana, əmanətçilərin pul vəsaitlərinin kütləvi sürətdə itirilməsinə və bank sisteminə etimada ciddi təhlükə yaradılmasına səbəb ola biləcək ödəmə qabiliyyətini itirmiş və ya itirmək təhlükəsi olan bank barəsində dövlət vəsaitləri cəlb etməklə maliyyə sağlamlaşdırılması tədbirləri həyata keçirilə bilər. Bankın maliyyə sağlamlaşdırılması sahəsində tədbirlər planını Milli Bank hazırlayır. Planda bankın idarə olunmasında və ya cari fəaliyyətində möv-

çatışmazlıqlar göstərməklə, onların aradan qaldırılması üçün tələb olunan təshih tədbirləri, habelə bu tədbirlərin həyata keçirilməsinin qrafiki müəyyən olunur. Bankın maliyyə sağlamlaşdırılması haqqında Milli Bankın Azərbaycan Respublikasının büdcə siyasətini həyata keçirən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı ilə razılaşdırılmış birgə təklifi müvafiq qərar qəbul edilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanına təqdim edilir. Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı təklifə müsbət baxdıqda bankın maliyyə sağlamlaşdırılması haqqında qərar qəbul edir və müvafiq tədbirlər planını təsdiq edir. Bankın maliyyə sağlamlaşdırılması tədbirləri Milli Bankın təyin etdiyi müvəqqəti inzibatçı tərəfindən təsdiq edilmiş plan əsasında həyata keçirilir. Maliyyə sağlamlaşdırılması prosesində olan bankın aktivlərinin qorunması və öhdəliklərinin icrası məqsədilə Milli Bankın müraciəti əsasında bankın maliyyə sağlamlaşdırılması üzrə tədbirlər planına uyğun olaraq məhkəmə:

1. bankın aktivlərinin və öhdəliklərinin tam və ya bir hissəsinin dövlət tərəfindən yaradılan və/və ya kapitallaşdırılan banka köçürülməsi;

2. bankın məcmu kapitalının itirildiyi halda səhmdarların səhmlər üzərində mülkiyyət hüquqlarının tam və ya qismən itirilməsi;

3. bankın nizamnamə kapitalının artırılması və Milli Bankın təklif etdiyi şərtlərlə səhmlərin buraxılması haqqında qərar qəbul edə bilər.

4. Bankın aktivlərinin və öhdəliklərinin başqa banka köçürülməsi bankın və ya onun hər hansı bir idarəetmə

orqanının razılığını tələb etmir. Öhdəliklərin köçürülməsi barədə bildiriş kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunduğu günün ertəsi günü qüvvəyə minir.

5. Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı planının həyata keçirilməsi dövründə bankın maliyyə sağlamlaşdırılması üzrə tədbirlərin gözlənilən nəticə vermədiyi barədə Milli Bankın və Azərbaycan Respublikasının büdcə siyasətini həyata keçirən müvafiq icra hakimiyyəti orqanının birgə vəsətətini aldıqda bankın maliyyə sağlamlaşdırılması tədbirlərinə xitam verilməsi haqqında qərar qəbul edə bilər.

Sual 81. Kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi və nəzarəti üzrə Mərkəzi Bankın fəaliyyəti

Kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi və nəzarəti üzrə Milli Bank aşağıdakıları həyata keçirir:

1. bank fəaliyyəti üzrə normativ xarakterli aktları qəbul edir;

2. prudensial normativləri, habelə onların hesablaşma metodlarını və tətbiqi qaydalarını müəyyən edir;

3. kreditlər və digər aktivlər üzrə ehtimal olunan zərərlərin ödənilməsi üçün banklar, xarici bankların yerli filialları və bank olmayan kredit təşkilatları tərəfindən yaradılan xüsusi ehtiyat fondunun hesablanması və formalaşdırılması qaydasını müəyyən edir;

4. hesabat və yoxlamalar əsasında kredit təşkilatlarının maliyyə vəziyyətini qiymətləndirir və bunun əsasında ma-

liyyə hesabatlarında müvafiq düzəlişlərin edilməsi barədə kredit təşkilatlarına icrası məcburi olan göstərişlər verir;

5. banklarda və xarici bankların yerli filiallarında korporativ idarəetmə standartlarını müəyyən edir və tətbiqinə nəzarət edir;

6. qanunla müəyyən edilmiş hallarda və qaydada kredit təşkilatlarında, habelə onların törəmə təsərrüfat cəmiyyətlərində yoxlamalar aparır;

7. bank xidmətləri bazarında inhisarçılıq fəaliyyətinin qarşısının alınması məqsədilə səlahiyyətli dövlət orqanı qarşısında məsələ qaldırır;

8. kredit təşkilatlarına və onların inzibatçılarna qarşı qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada təsir (təshih) tədbirlərini və sanksiyaları tətbiq edir;

9. qanuna müvafiq surətdə həyata keçirdiyi nəzarət tədbirlərinin nəticələri tələb etdiyi hallarda kredit təşkilatlarının idarəetmə orqanlarının iclaslarında müşahidəçi qismində iştirak edir, kredit təşkilatlarının inzibatçıları ilə məsləhətləşmələr aparır;

10. qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda bankların maliyyə sağlamlaşdırılması tədbirləri çərçivəsində onların Milli Bank qarşısında kredit öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinin xüsusi şərtlərini müəyyən edir;

11. qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda banklara və xarici bankların yerli filiallarına müvəqqəti inzibatçı təyin edir, zəruri hallarda bankın öhdəlikləri üzrə moratorium tətbiq edilməsi barədə məhkəməyə müraciət edir;

12. lisenziyası ləğv olunmuş banklar və xarici bankların yerli filialları haqqında qanunvericiliyə müvafiq tədbirlər görür;

13. qanunla nəzərdə tutulmuş digər səlahiyyətləri həyata keçirir.

Kredit təşkilatları üçün prudensial normativləri müəyyən edərək Milli Bank kredit təşkilatlarının növləri üzrə fərqli normativləri və onların hesablanması metodlarını müəyyənləşdirə bilər.

Bank kreditorlarının və əmanətçilərin maraqları baxımından Milli Bank özünün müəyyən etdiyi qayda və şərtlər daxilində qısamüddətli likvidlik problemi ilə üzləşmiş kredit təşkilatlarına tam təminatlı kreditlər verə bilər. Belə kreditlər 6 aydan çox olmayan müddətə verilir və zəruri hallarda 6 ayadək müddətə uzadıla bilər.

Kredit təşkilatları ilə qarşılıqlı fəaliyyət məqsədilə Milli Bank kredit təşkilatlarının, onların ictimai birliklərinin (assosiasiyalarının) nümayəndələrini cəlb etməklə bank işinin mühüm məsələləri barəsində məsləhətləşmələr apara, əməli təkliflər hazırlamaq üçün ictimai əsaslarla fəaliyyət göstərən şuralar, işçi qruplar yarada bilər.

Kredit təşkilatları üzərində lisenziyalaşdırma, tənzimləmə və nəzarət funksiyalarının effektiv surətdə həyata keçirilməsi məqsədilə Milli Bank xarici ölkələrin bank tənziimi və nəzarəti orqanları ilə bank nəzarəti sahəsində qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada sazişlər bağlaya və əməkdaşlıq edə bilər. Bu cür əməkdaşlıq Milli Bankla xarici ölkənin bank tənziimi və nəzarəti orqanı arasında fəaliyyət göstərən və ya fəaliyyətə başlamaq istəyən subyektlər haqqında informasiya mübadiləsini, birgə nəzarətin həyata keçirilməsini əhatə edə bilər, bu şərtlə ki, həmin orqan aldığı informasiyanın məxfiliyini qoruyacaq və yalnız bank nəzarəti məqsəd-

ləri ilə istifadə edəcəkdir. Milli Bank maliyyə sektorunun digər seqmentlərində tənzimləmə və nəzarət funksiyalarını həyata keçirən dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq əsasında tənzimləmə və nəzarət obyektləri haqqında qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada məlumat mübadiləsi apara bilər, bu şərtlə ki, tərəflər aldığı informasiyanın məxfiliyini qoruyacaq və yalnız nəzarət məqsədləri üçün istifadə edəcəklər.

Sual 82. Finans bazarının strukturu

Fond təklif və tələbi arasındakı axınları nizamlayan qurumlar, axını saxlayan finans alətləri və bunları nizamlayan hüquqi və idari qaydaların mövcud olduğu və finans alətlərinin doğrudan və ya dolaylı olaraq, fond transfer əməliyyatlarının gerçəkləşdiyi bazarlara "Finans bazarları" adı verilmiş və finans bazarları tərkibinə pul və kapital bazarları daxildir.

Finans bazarlarını çeşidliyinə görə qruplaşdırmaq mümkündür:

1) bu bazardan faydalananlar baxımından: iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə fond tələb etmək üzrə şəxslər, şirkətlər, mərkəzi hökumət, bələdiyyə idarələri, xarici sərmayədarlar kimi 5 çeşid yatırımcı mövcuddur.

Şirkətlər kapital bazarına istiqraz və şirkətin səhmlərini satmaq üçün gəlirlər. Sərmayə bazarlarında ilk və ya ikinci əl kapital alqı-satqıları ola bilər. Ümumiyyətlə, şirkət orta müddətli kreditlərini bank və sığorta şirkətlərindən alırlar. Dövlət borcları arasında orta və uzun-

müddətli xəzinə istiqrazları (borcları) xüsusən önəmlidir. Bunlar açıq bazarda satılır.

2) alətin tipi: borca və ya kapitalla görə, yəni istiqraz və aksiya;

3) alətin müddəti: bir ilədək aşağı müddətli, 5-10 ilədək ortamüddətli və daha uzunmüddətli alətlər;

4) mərkəzləşmə dərəcəsi: bəzi bazarlar regional, bəzi bazarlar ölkə əhəmiyyətlidir. Buraya ölkənin hər yerindən təklif və tələb gələ bilər;

5) I və II bazarlar. II Bazardakı əməliyyatların çoxu daha öncə bazara çıxarılan alətlərin investorlar tərəfindən alqı-satqısıdır, yeni fondlar saxlanması deyildir. Bunlara II bazar işləmələri deyilir. Aksiya və istiqraz bazarlarına çıxarılanda, bunlar ilk bazara gəlir və ilk satış orada aparılır. Bunları satın alanlar satmaq istədikləri zaman II bazara gəlirlər.

Müddətindən asılı olaraq finans bazarı pul bazarı və sərmayə bazarı kimi iki yerə bölünür:

1) **Pul bazarı** – qısa fond təklifləri ilə qısa müddətə olan fond tələblərinin qarşılaşdığı bir bazardır. Ümumiyyətlə, qısamüddətli fondlar hüquqi və fiziki şəxslərin dövriyyə vasitələrinə olan ehtiyacları üçün tələb olunur.

2) **Sərmayə bazarı** – uzunmüddətli fond təklifləri ilə uzun müddətə olan fond tələblərinin qarşılaşdığı bir bazardır. Burada uzunmüddətli fondlar satılır və alınır. Uzunmüddətli fondlar sonradan hüquqi şəxslərin amortizasiya ayırmaları və mənfəətləri hesabına ödənilir.

Əməliyyatlarına görə finans bazarları: I və II bazarlar adlandırılır. Finans bazarlarında əməliyyat görə finansa alətləri, bazarlara ilk dəfə girilməsinə görə, I və II

bazarlar olaraq iki qrupa ayrılır. Finans bazarlarına ilk dəfə çıxardılan aksiya və istiqraz kimi qiymətli kağızları ixrac edən şirkətlər ilə əmanət sahiblərinin doğrudan-doğruya qarşılaşdıqları bazarlara "I bazarlar" (primary markets) deyilir. I bazarlar kapital bazarları məntiqi ilə uzunmüddətli fondların əmanət sahiblərindən şirkətlərə hərəkət etməsini saxlar və gerçəkləşdirilən istiqraz və aksiya sənədləri satışları ilə şirkətlərə yəni sərmayə yaradır. I bazarlara daha öncə təklif edilmiş və dövriyyədə olan uzunmüddətli qiymətli kağızların alınıb-satıldığı, aksiyalarda heç bir zaman, istiqraz müddəti gəldiyində, bu qiymətli kağızları ixrac edən zaman quruma baş vura bildikləri bazarlara "II bazarlar" (secondary markets) deyilir. II bazarlar qiymətli kağızların pula dönmə sürətini artıraraq, I bazara tələb yaradır və inkişafa yardımçı olur. Ayrıca, bu bazarda gerçəkləşdirilən fəaliyyətlərin şirkətlər ilə heç bir əlaqəsi yoxdur.

Təşkilatlanmamış kapital bazarları isə hüquqi və idari qaydaları olmayan, fiziki və rəsmi bir məkana sahib olmayan, təşkilatlanmış bazarların xaricində alqı-satqı işləmələrinə davam edən, əlaqəli qurum və quruluşların nəzarət və təftişindən uzaq (yəni ingiliscə buna "Over The Counter (OTC) Markets) olan finans bazarıdır.

Sual 83. Qiymətli kağızlar bazarının təsnifatı və funksiyaları

Qiymətli kağızlar bazarının bir sıra funksiyaları vardır ki, onları şərti olaraq iki qrupa bölmək olar:

1) ümumi bazar funksiyaları - hər bir adi bazara xas olan;

2) xüsusi funksiyalar - bu funksiya onu digər bazarlardan fərqləndirir.

Ümumi qiymətli kağızlar bazar funksiyalarına aşağıdakılar aid edilir:

1. Kommersiya funksiyası - bazarda görülən əməliyyatlardan gəlir əldə etmək funksiyası;

2. Qiymət funksiyası;

3. İnformasiya funksiyası - bazarın ticarət obyektləri və onun iştirakçıları haqqında olan bazar məlumatlarının bazar iştirakçıları üçün hazırlanması və çatdırılması;

4. Tənzimləyici funksiya bazarda ticarət və iştirak etmək üçün qayda-qanunlar yaradır, iştirakçılar arasında mübahisələri həll edən nəzarət orqanlarını və yaxud da idarə orqanlarını təşkil edir.

Qiymətli kağızlar bazarının xüsusi funksiyalarına isə aşağıdakıları aid etmək olar:

1. Yenidən bölüşdürülmüş funksiya;

2. Qiymət və finans risklərinin sığortası funksiyası.

3. Yenidən bölüşdürülmüş funksiyanın özünü şərti olaraq 3 yerə bölmək olar:

4. Pul vəsaitlərinin bazar fəaliyyəti sahələri və sferaları arasında yeni bölüşdürülməsi;

5. Əmanətlərin qeyri-istehsal formasından istehsal formasına çevrilməsi;

6. Dövlət büdcəsi kəsirinin qeyri-informasiya əsasında maliyyələşdirilməsi, yəni tədaviyə əlavə pul vəsaitlərinin buraxılmaması.

Qiymətli kağızlar bazarının strukturunda əsas 2 ba-

zar götürülür: Qiymətli kağızların birinci bazarı; Qiymətli kağızların ikinci bazarı.

Birinci bazara şirkətlər və bələdiyyə orqanları tərəfindən ilk ixrac edilmiş qiymətli kağızlar çıxarılır. Birinci bazarda istiqrazlar və aksiyalar kimi qiymətli kağızlar alınıb-satılır. Birinci bazarın özəyi qiymətli kağızların ixracdan satın alınmasıdır. Birinci bazardan alınan qiymətli kağızlar ikinci bazarda satıla bilər, yeni əl dəyişdirilə bilər. İkinci bazar qiymətli kağızların hər an pula çevrilməsini saxlayan bazardır. İkinci bazar qiymətli kağızların likvidliyini artıraraq birinci bazara tələbi artır və onun inkişafını təmin edir.

İkinci bazarın özü dörd bazara bölünür: birja; qeyri-birja bazarı; üçüncü bazar və dördüncü bazar.

Sual 84. Fond birjasının funksiyalarını açıqlayın

Kapital bazarının anatomik strukturunun təhlili zamanı, bu bazarın daxilində qiymətli kağızlar bazarının da olduğunu və bu iki bazarın iç-içə olmasına rəğmən təklif və tələbin tərs yönlü olduğunu görürük. Qiymətli kağızlar bazarında sərmayə tələb edən şirkətlər xalqa qiymətli kağız təklif edir. Sərmayə təklif edən xalq da əvəzində qiymətli kağızlar tələb edir. Qiymətli kağızlar birjası (stock exchange, securities bourse) gerçəkdə sərmayə bazarının deyil, qiymətli kağızlar bazarının qurucusudur. Ancaq bu bazarlarda alqı-satqı mövzusu olan "Qiymətli kağızlar" deyilən aksiya və istiqraz kimi dəyər-

li kağızlar bilavasitə iqtisadi dəyər olmayıb, iqtisadi dəyərləri təmsil edən sənədlərdir. Qiymətli kağız bazarlarında alqı-satqı edənlərin məqsədi mənfəət əldə etməkdir. Aksiyanı satın alan şəxsin məqsədi dividend və ya aksiyanı daha yüksək qiymətə sataraq qazanc əldə etməkdir.

Qiymətli kağızların ikinci bazarında əsas yerlərdən birini fond birjası tutur. Birjanın meydana gəlməsinin əsas səbəblərindən biri bazar münasibətlərinin inkişaf etməsi olmuşdur. İlk dəfə birja anqlosaks dövlətlərində meydana gəlmişdir.

Fond birjası, müstəqil olaraq, fəaliyyət predmeti qiymətli kağızlar üçün zəruri şəraitin yaradılması, onların bazar qiymətlərinin müəyyən edilməsi, kağızlara olan tələb və təklif arasında tarazlığı əks etdirən, həmçinin onlar haqqında lazımi informasiyanın yayılması, qiymətli kağızlar bazarı iştirakçılarının yüksək peşəkarlıq səviyyəsini nümayiş etdirmək üçün şərait yaradılması olan təşkilatdır. Fond birjası qapalı səhmdar cəmiyyəti formasında olur. Fond birjası yalnız birja üzvləri arasında ticarəti təşkil edir.

Fond birjası fəaliyyətini müvafiq icra hakimiyyəti orqanının verdiyi xüsusi razılıq əsasında həyata keçirir. Fond birjası depozitari və kliring fəaliyyəti istisna olmaqla, digər fəaliyyət növləri ilə məşğul ola bilməz. Fond birjasının nizamnaməsinin, onun ticarət qaydalarının pozulması və fond birjasının digər daxili sənədlərinin pozulması zamanı cərimələr müəyyən edilir. Fond birjasının üzvlərinə aid olan daxili normativ aktlar fond birjası tərəfindən onun üzvlərinin təklifləri nəzərə alınmaqla müstəqil müəyyənləşdirilir.

Fond birjasının beş əsas funksiyası vardır:

- 1) likvidlik ehtiyaclarını qarşılamaq;
- 2) alıcı və satıcıları qiymətli kağızların alqı-satqısını etmək üçün bir məkanda qarşılaşdırmaq;
- 3) qiymətli kağızların real kursunu müəyyən etmək;
- 4) kapitalın bir sahədən digər sahəyə axmasını təmin etmək;
- 5) real bazarın yaradılmasına xidmət etmək.

Sual 85. Fond bazarının peşəkar iştirakçıları

Qiymətli kağızlar bazarında vasitəçi rolunda, adətən brokerlər və dilerlər çıxış edirlər. Tapşırıq və ya komissiyon müqaviləsi əsasında müvəkkil və ya komissiyonçu kimi fəaliyyət göstərən hüquqi və ya fiziki şəxs onun müştərisinin marağına uyğun və onun hesabına qiymətli kağızlarla mülki hüquqi əqdlərin bağlanması broker fəaliyyəti hesab edilir.

Qiymətli kağızlar bazarının broker fəaliyyəti ilə məşğul olan peşəkar iştirakçısı broker adlanır. Broker sifətində həm fiziki şəxslər, həm də hüquqi şəxslər çıxış edə bilirlər.

Broker və müştəri öz əlaqələrini müqavilələr əsasında qurur. Broker müştərisinin adından və hesabından çıxış edir. Broker müştərisinin tapşırığı əsasında hərəkət edir. Brokerin əsas gəliri sazişlərin məbləğindən asılı olaraq tutulan komissiyonlardır.

Hüquqi şəxsin müəyyən qiymətli kağızlarının alış və satış qiymətlərini elan edib, bu qiymətli kağızların elan edilmiş qiymətlər üzrə alınması və ya satılmasını öhdə-

sinə götürməklə öz adından və öz hesabından qiymətli kağızlarla alqı-satqı əqdlərinin bağlanması diler fəaliyyəti hesab edilir. Qiymətli kağızlar bazarında diler fəaliyyətini həyata keçirən peşəkar iştirakçı diler adlanır. Brokerdən fərqli olaraq diler qiymətli kağızlar bazarında hüquqi şəxs kimi fəaliyyət göstərən investisiya şirkətlərini təmsil edir. Əqdləri də müştərilərin hesabına deyil, öz hesabına yerinə yetirir. Dilerin gəliri alqı-satqı qiymətləri arasındakı fərqdə olur. Bazarda operator rolunda çıxış edən diler alqı-satqı qiymətlərini, alınan və satılan qiymətli kağızların minimal və maksimal saylarını, həmçinin də elan edilən qiymətlərin nə vaxta qədər qüvvədə qalacağını müəyyən edir.

Qiymətli kağızların və ya onların sertifikatlarının saxlanması, yaxud uçotu və qiymətli kağızlara olan hüquqların keçməsi üzrə xidmətlər göstərilməsi depozitari fəaliyyəti hesab olunur. Qiymətli kağızlar bazarının depozitari fəaliyyətini həyata keçirən peşəkar iştirakçısı depozitari adlanır. Qiymətli kağızların uçotu üçün təyin edilmiş hesabat "depo hesabı" adlandırılır. Depozitari fəaliyyəti ilə bağlı olan əməliyyatların hamısı depozitari və deponent arasında bağlanan müqavilələr əsasında həyata keçirilir. Depozitor müqaviləsi yazılı şəkildə bağlanır və bu müqavilənin bağlanması deponentin qiymətli kağızlara olan hüququnun depozitariyə keçməsinə bildirir. Depozitar deponentin onda saxladığı qiymətli kağızlar sertifikatlarının qorunmasına mülki hüquqi məsuliyyət daşıyır.

Qiymətli kağızların göndərilməsi üzrə qarşılıqlı öhdəliklərin müəyyən edilməsi (qiymətli kağızlarla əqdlər üzrə

məlumat toplanması, yoxlanılması, təshih edilməsi və onlar üzrə mühasibat sənədlərinin hazırlanması) bu öhdəliklərin hesaba alınması və qiymətli kağızlar üzrə hesablanma aparılması kliring fəaliyyəti hesab edilir. Praktikada kliring təşkilatları aşağıdakı kimi adlandırılırlar: hesabat palatası, kliring palatası, kliring mərkəzi, hesabat mərkəzi və s. Ümumi planda hesablaşma kliring təşkilatları ixtisaslaşdırılmış bank tipli təşkilatlardır ki, qiymətli kağızlar bazarının iştirakçalarına hesablaşma ilə bağlı xidmət göstərir. Onun aşağıdakı əsas məqsədləri vardır:

1. bazar iştirakçalarına hesablaşma xidmətləri xərclərinin minimuma endirilməsi;
2. haqq-hesab vaxtının qısaldılması;
3. Hesablaşma zamanı yer alan bütün risklərin minimum səviyyəyə endirilməsi.

Hesablaşma-kliring təşkilatları, adətən, kommersiya banklarının olduğu hüquqi formada olur; amma çox vaxt qapalı səhmdar cəmiyyət formasında olur ki, bu təşkilatlar da ölkənin mərkəzi bankının verdiyi lisenziya əsasında fəaliyyət göstərirlər. Hesablaşma-kliring təşkilatları kommersiya şirkətləri olub, gəlirlə işləməlidir. Onun nizamnamə kapitalı onun üzvlərinin ödəmələri hesabına yaradılır. Bu təşkilatın əsas gəlir mənbəyi aşağıdakı kimidir:

- sazişləri qeydiyyatdan keçirmə haqqı;
- məlumatların satılmasından əldə edilən gəlir;
- tədavüldəki pul vəsaitlərindən əldə edilən gəlir;
- öz hesablaşma texnologiyasının satışından daxil olmalar;
- digər gəlirlər.

Sual 86. Birja indeksləri

İlk fond indikatoru XIX əsrin sonunda işlənib hazırlanmışdır. Çarlz Dou 1884-cü ildə 11 sənaye şirkətinin aksiyasını birləşdirən fond indeksini işləyib hazırlamışdır. 1928-ci ildə isə bu indeks otuz ən iri sənaye şirkətinin aksiyasını əhatə etmişdir. Amma bütün bunlar sənaye sektorunu əhatə etmir. Dörd "Do Cons" indeksi mövcuddur. "Do Cons" sənaye indeksi. "Do Cons" sənaye indeksi dünyada ən qədim və geniş yayılmış indekslərindən biridir. Nyu-York fond birjasında kotirovka edilən aksiyaların 15-20 %-ə qədəri "Do Cons" indeksinin payına düşür. Bu indeksli birjada tədaviyə buraxılan aksiyalar toplanılır və alınan məbləğin müəyyən edilmiş deminotora bölünməsi ilə hesablanır. "Do Sons" indeksi hər səhər Amerikanın bəzi qəzetlərində çap edilir. Amma Nyu-York fond birjasında isə "Do Cons" indeksi hər yarım saatdan bir hesablanır və bu barədə məlumat verilir. "Do Cons" şirkəti bu indeksdən fyuçers kontraktları və opsiyonlarla iş zamanı istifadə etməyi qadağan edir. "Do Cons" nəqliyyat indeksinə iyirmi nəqliyyat şirkətinin aksiyaları daxil edilir. Bura avia şirkətlər dəmiryol şirkətləri və avtoyol şirkətləri daxildir. "Do Cons" kommunal indeksi - qaz və elektrik təchizatı ilə məşğul olan on beş iri şirkətin aksiyalarını özündə cəmləşdirir. "Do Cons" tərkib indeksi - bu indeks həm də "indeks-GS" adı ilə də məşhurdur. Bu indeksin göstəriciləri "Do Cons"un sənaye nəqliyyat və kommunal indekslərinin əsasında tərtib edilir. "Do Cons" indeksinin hesabına aşağıdakı şirkətlərin aksiya-

ları daxil edilmişdir: General Elektrik, General Motors, İnkö, Dirop, Amerikan - 10, Cons Linvil, Merk, Prokter and Fembeli, Teksako, Vulvort, Standart Oyl".

"Standard and Roors" - "500" indeksi 500 iri şirkətin aksiyasının bazar qiymətini ölçən indeksdir. 500 iri şirkətin tərkibinə aşağıdakı şirkətlər qrupu aid edilir: 400-sənaye, 20 nəqliyyat, 40 finans və 40 kommunal şirkətlər. Bura əsasən Nyu-York fond birjasından, Amerika fond birjasından və qeyri-birja dövriyyəsiindən qeydiyyatdan keçmiş şirkətlərin aksiyaları daxildir "SR-500" indeksinin hesablanma metodu "D.S" indeksinə nisbətən çox çətindir.

"SR-500" indeksi 1941-43-cü illərdən hesablanmağa başlanmışdır. "SR-500" indeksinin bazis qiyməti kimi 1941-43-cü illərdə olan müvafiq aksiyaların orta qiyməti götürülür.

"SR-100" indeksinin əsasını Çikaqo opsiyon birjasından qeydiyyatdan keçmiş şirkətlərin opsiyonları təşkil edir. Bu indeks də əsas etibarilə Nyu-York fond birjasından qeydiyyatdan keçmiş sənaye şirkətləridir. "SR-100" indeks də "SR-500 indeksi kimi hesablanır, amma burada 100 şirkətin aksiyaları götürülür. Məsələn, "SR-100" indeks kəmiyyəti 410 punkt təşkil edərsə, bu onu göstərir ki, aksiyaların orta qiyməti 41 dəfə artmışdır.

ABŞ-ın qeyri-birja dövriyyəsiində ən əsas indeks NASDAQ indeksidir. "NASDAQ" indeksi qeyri-birja bazarının 5000 aksiyasını özündə birləşdirir. "NASDAQ" indeksinin də hesablanma metodu "SR-500" indeksi kimidir. İlk dəfə bu indeksin hesablanmasına 1971-ci ildən başlanmışdır və 100 punkta bərabər

olub, 1997-ci ilin 4 aprelində bu indeksin kəmiyyəti 1236,7 punkt təşkil etmişdir. Bu da onu göstərir ki, aksiyaların orta qiyməti 12 dəfə artmışdır.

İlk Avropa indeksi İngiltərədə meydana gəlmiş və 30 şirkəti özündə birləşdirmişdir. Fond bazarında edilən müəyyən dəyişikliklərdən sonra P-90 indeksi meydana gəldi. Bu indeks işləyib hazırlayanlar iqtisadiyyatda müəyyən struktura və gücə sahib olan 30 ən iri şirkəti seçdilər. İngiltərədə ən məşhur indekslərdən biri də "Futsi-100" indeksidir. Bu indeks real zaman rejimində hesablanır.

Sual 87. Beynəlxalq likvidlik

Ölkələrin malik olduqları rəsmi xarici ehtiyatların cəminə beynəlxalq likvid adı verilir. Beynəlxalq likvidin çatışmazlıq problemi xüsusilə sabit kurslu Bretton-Vuds zamanında bəri iqtisadi ədəbiyyatda mübahisəli bir mövzudur. Nəzəri baxımdan beynəlxalq likvidin dünya iqtisadiyyatının tələblərindən asılı olduğu qeyd edilmişdir. Beynəlxalq likvidin hansı sürətlə artırılmasını müəyyən etmək üçün bəzi obyektiv göstəricilərdən danışmaq olar. Məsələn, dünya ticarət və maliyyə hərəkətlərindəki artım nisbəti, bu hərəkətlərdəki dalğalanma, xarici ehtiyatları saxlamaq məsrəfi, xarici ehtiyatlara yetişmə asanlıığı və əlbəttə ki, sabit və ya üzən sistemin praktikasına əsaslanması və s. kimi.

Amma həqiqətdə hansı puldan nə qədər ehtiyat tutulacağı mərkəzi bankın işçilərinin alternativlərindən və

ehtiyatların idarə edilməsi siyasətindən asılıdır. Ehtiyat olaraq tutulan valyutaların dəyərində düşmə ehtimalı, rəsmi ehtiyatların dəyərini azaltdığı kimi, bir yüksəlmədə spekulyativ qazanclar meydana gətirər. Başqa sözlə ehtiyatları bu və ya digər beynəlxalq ödənişlərin vasitəsi üzərindən tutmanın riski və eyni zamanda gəliri vardır. Adıçəkilən gəlirlər faiz və valyuta dəyərində gözlənilən artımlardan meydana gələ bilər. Bu baxımdan mərkəzi bankın rəhbər işçiləri də ehtiyatların idarə edilməsi problemi ilə üzləşiblər. Bu mövzuda mərkəzi bank ehtiyatları müxtəlif növə bölərək, riski paylaşdırmaqdan başqa, dəyərində artımın gözlənilmədiyi müəyyən pul-lara investisiya qoyaraq spekulyativ şəkildə hərəkət də edə bilərlər. Amma mərkəzi bank kimi rəsmi bir qurumun spekulyativ qazancın arxasına düşmək əvəzinə, riski paylaşdırma məqsədinə görə hərəkət etməsini iddia etmək daha realdır.

Beynəlxalq rəsmi ehtiyatlar əvvəlcə qızıl və qeyri-qızıl mənbələr olmaqla iki yerə ayrılır. Qeyri qızıl ehtiyatları da valyuta və BPF mənbələrindən ibarətdir.

Bretton-Vuds qızıla əsaslanan bir sistem idi. Amma qızıl istehsalatının asanlıqla artırılmaması, bahalı olması və bir özəl spekulyasiyaya səbəb olması onun yaxşı bir ehtiyat pul olmayacağını göstərmişdir. Bugünkü tendensiya qızılı beynəlxalq ödəmə vasitəsindən çıxarıb bir sənaye xam məhsulu olaraq həqiqi funksiyasına qaytarmaq istiqamətindədir. Bundan başqa, BPF də üzvlərin ehtiyat dilimlərini qızilla ödəmə məcburiyyətini ləğv edib və əlindəki qızıl ehtiyatlarının bir bölməsini əlindən çıxarıb. Belə ki, 1976-cı ildə qızıl ehtiyatının 1/6-ni

sərbəst bazarda sataraq gəlirlərini ən yoxsul vəziyyətdə olan az inkişaf etmiş ölkələrə kredit vermək üçün istifadə edib və qalan 1/6-i də üzv ölkələrə geri verilib.

Bu gün yenə də bir çox mərkəzi banklar rəsmi ehtiyatlarının əhəmiyyətli bir hissəsini qızılla saxlayırlar.

Digər tərəfdən, beynəlxalq rəsmi valyuta ehtiyatlarının tərkibinə baxsaq hələ də ən böyük pay Amerika dolları təşkil edir. Dollar və məhdud ölçüdə İngilis sterlinqi Bretton-Vuds sisteminin ənənəvi ödəmə vasitələri olmuşlar, ancaq bu gün də dollar rezerv valyuta kimi fəaliyyət göstərir. Amma digər sənayeləşmiş ölkələrin sürətlə inkişaf etməsindən sonra Avro, Yapon iyeni və İsveçrə frankı kimi pul vahidlərinin də rəsmi valyuta kimi qəbul edilməsinə başlandı. Beləliklə, dolların rəsmi ehtiyatlar içindəki payı getdikcə azalmağa başladı. Ancaq bu nisbət hələ də 50%-dən yuxarıdır.

Sual 88. Tədiyyə balansının strukturunu açıqlayın

Ölkənin tədiyyə balansı başqa ölkələrdən daxil olan pulun ümumi məbləği ilə digər ölkələrə ödənilən pulların məbləği arasındakı nisbətdir. Tədiyyə balansı prinsipə illik hazırlanır. Bundan başqa, tədiyyə balansı o ölkədə yerləşən fiziki şəxs, firma və ya qurumların xarici ölkələrlə apardığı iqtisadi əməliyyatların sistemə qeydiyyatıdır.

Ölkənin xarici aləmlə etdiyi əməliyyatlar kredit və ya da debet xarakterli olur. Nominal tədiyyə meydana gə-

tirib-gətirməməsindən asılı olmayaraq, bütün əməliyyatlar bu qayda olaraq kredit və debet olmaqla iki yerə ayrılırlar.

Kredit əməliyyatları ölkəyə valyuta girişin, debet əməliyyatları isə valyuta çıxışını təmin edir. Ölkəyə gələn xarici turistlərin xərcləmələri, qısa və uzunmüddətli maliyyə vəsaiti və ölkəyə qoyulan birbaşa kapital qoyuluşları kredit əməliyyatlarına (alacaqlı qrupuna) girər. Bunların əksinə, yəni idxalat, xarici ölkələrə səyahət sırasında xərclənən vəsaitlər, maliyyə və birbaşa sərmayə çıxışları kimi əməliyyatlar debet (borclu) əməliyyatlarına daxil edilir. Bu xüsusiyyətlərini gördükdən sonra qeyd edək ki, tədiyyə balansındakı qeydlər əslində mühasib əməliyyatı xarakterindədir. Praktikada tədiyyə balansına qeydlər “ikitərəfli qeyd” sisteminə görə aparılır. Bu sistemdə xarici aləmlə aparılan hesab ya kredit və ya da debet əməliyyatı olaraq yazılır.

Beləliklə, mühasibat sisteminin bir zəruriliyi olaraq eyni əməliyyat bir hesabla kredit, digər hesabla debet olaraq qeyd edildiyi üçün tədiyyə balansının kredit tərəfi debet tərəfinin cəminə bərabər olar. Digər bir sözlə, mühasibat qeydləri baxımından tədiyyə balansı hər zaman tarazlıq içindədir. Tədiyyə balansının tərkibi: cari əməliyyatlar hesabı, kapital hərəkətləri hesabı və ehtiyat aktivləri hesabı.

Cari əməliyyatlar hesabı. Ölkənin beynəlxalq iqtisadi əməliyyatlarının çox əhəmiyyətli bir qrupu cari əməliyyatlar hesabına qeyd edilir. Bu hesab eyni zamanda ölkənin ümumi məhsulunun bir hissəsini meydana gətirir. Cari əməliyyatlar hesabına girən əməliyyatların bir

qismi mal ticarətini əhatə edir. İxracat krediti (alacaqlı), idxalat isə debet (borc) əməliyyatıdır. Mal ixracatı ilə mal idxalatının meydana gətirdiyi fərqlə "xarici ticarət balansı" adı verilir.

Cari əməliyyatlar balansında yer alan ikinci qrup əməliyyatlar beynəlxalq xidmətlər sahəsindəki ticarətdir. Bunlara "görünməyən ticarət" də deyilir. Məsələn, xarici turizm, beynəlxalq bank və sığorta xidmətlərindən əldə edilən komisyon və marjlar, xarici investorların mənfəət və faiz gəlirləri (kapital xidmətlərinin qarşılığı olaraq), lizinqin qarşılığı, xarici məşvərətçilik xidmətləri və mühəndislik maaşları kimi öhdəliklər bu əməliyyatlar sırasına daxil edilir.

Cari əməliyyatların üçüncü alt qrupu qarşılıqsız yardımlardır. Bunlar ianə və yardım xarakterində olduğu üçün qarşısında bir öhdəlik yoxdur. Buna görə də buna təktərəfli transferlər deyilir. Məsələn, özəl şəxs və ya hökumətlərin xarici ölkələrə göndərdikləri mal və pul şəklindəki yardımlar, hədiyyələr və s. kimi əməliyyatlar bura aiddir.

Cari əməliyyatlar hesabına qeyd edilən bütün debet və kredit əməliyyatlarının miqdarına cari əməliyyatlar balansı deyilir. Debet və kredit hesablarının cəmi bir-birinə bərabər olmadığı təqdirdə isə, cari əməliyyatlar balansının saldosu ya mənfə, ya da müsbət olacaq.

Kapital hərəkətləri hesabı. Ölkənin xarici dünya ilə apardığı bütün növ maliyyə vəsaiti və birbaşa qoyulan sərmayə investisiyaları, tədiyyə balansının sərmayə hesabı bölməsində qeyd edilir. Bu əməliyyatlar öz aralarında bəzi alt bölmələrə ayrılır. Məsələn, kapital hesabı əvvəlcə uzunmüddətli və qısamüddətli sərmayə deyilən

iki alt bölməyə ayrılır. Birbaşa xarici sərmayə investiyaları ilə xarici istiqraz və rəqələri və səhm sənədlərinin alqı-satqısı uzunmüddətli sərmayə əməliyyatları daxildir. Bundan başqa, rəsmi qurumlar tərəfindən xarici ölkələrdən və ya beynəlxalq maliyyə qurumlarından təmin edilən layihə və proqram kreditləri də bu qrupa daxildir. Sərmayə hesabına qeyd edilən əməliyyatların ikinci qrupunu qısamüddətli, yəni müddəti prinsipə 1 ildən az olan sərmayə giriş və çıxışları təşkil edir. Bunlar xarici ticarətin maliyyələşdirilməsinə istiqamətlənmiş kreditlərlə yanaşı, beynəlxalq faiz fərqlərindən faydalanmaq və ya spekulyativ məqsədli qısamüddətli fondlar da ola bilər. Adı çəkilən sərmayə, kurs və faiz dəyişikliklərinə qarşı çox həssas olub, asanlıqla bir ölkədən digər ölkəyə hərəkət edə bilər. Buna görə də bunlara bəzən "isti pul" (hot money) fondları da deyilir. Başqa bir məqam da budur: sərmayə hesabına yalnız ana sərmayə hesabına giriş və çıxışlar qeyd edilir. Faiz və ya mənfəət isə sərmayə hesabına deyil, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, cari əməliyyatların xidmətlər bölməsində göstərilir.

Ümumi debet və kredit sərmayə əməliyyatları arasındakı fərq də sərmayə balansı deyilir. Əgər cari əməliyyatlar balansı müəyyən miqdarda kəsirlidirsə, sərmayə balansında həmin miqdar da artıq çıxarsa və ya tərsi olarsa, tədiyyə balansında müvazinət pozulmur. Amma müvazinətin təmin edilmədiyi vəziyyətlərdə bir kəsir və ya daha artıq meydana gəlir.

Ehtiyat aktivləri hesabı. Ehtiyat aktivləri zəruri hallarda istifadə etmək məqsədi ilə Mərkəzi bank tərəfindən tutulan beynəlxalq ödəmə vasitəsidir. Qeyd etmək

lazımdır ki, mərkəzi bankların valyuta bazarına müdaxilələri ölkənin xarici iqtisadi və maliyyə münasibətlərindəki proseslərin bir nəticəsidir.

Əgər ölkənin xaricdən əldə etdiyi valyuta gəlirləri valyuta xərclərini tam şəkildə qarşılıyarsa, valyuta kurslarında aşırı bir yüksəlmə və ya düşmə də yoxdursa, o zaman belə bir vəziyyət mərkəzi bankın müdaxiləsinə lüzum yoxdur. Amma, məsələn, valyuta gəlirləri xərcləmələri qarşılamaq üçün kifayət deyilsə, bu təqdirdə valyuta kursları yüksəlməyə başlayır. Əksinə, valyuta təklifi valyuta tələbindən çox olarsa, valyuta kursları aşağı düşür.

Əgər mərkəzi bank, az-çox bütün ölkələrdə görüldüyü kimi, kurs sabitliyini təmin edən bir siyasət izləyirsə, bu təqdirdə valyuta bazarına müdaxilə etməlidir. Yəni valyuta tələbi çox olanda valyuta satmalı və təklif çox olanda bazardan valyutanı almalıdır. Bu fəaliyyətlər kursları istənilən səviyyədə saxlamağa kömək edir. Bazarda valyuta satışı olanda ehtiyatlar azalır, bazardan valyuta alanda isə ehtiyatlar artır. Ehtiyatlardakı konkret dəyişmələr isə, ölkənin tədiyyə balansında göstərilir. Ancaq bir məqamı xatırlatmaq lazımdır ki, mühasibat baxımından ehtiyatlardakı bir azalma kredit, artma da debet əməliyyatı kimi qeydə alınır.

Sual 89. Azərbaycanın Beynəlxalq qızıl-valyuta ehtiyatlarının idarə olunması qaydalarını açıqlayın

Milli Bank dövlətin pul siyasətinin həyata keçirilməsi, ölkənin beynəlxalq öhdəlikləri üzrə hesablaşmaların

vaxtında aparılması üçün beynəlxalq qızıl-valyuta ehtiyatlarını İdarə Heyətinin müəyyən etdiyi strategiya çərçivəsində saxlayır və idarə edir. Milli Bank İdarə Heyətinin müəyyən etdiyi strategiya və qaydalar çərçivəsində aşağıdakı aktivlərdən ibarət beynəlxalq qızıl-valyuta ehtiyatlarını saxlayır və idarə edir:

1. qızıl, digər qiymətli metallar və qiymətli daş-qaşlar;
2. kağız və metal pul formasında sərbəst dönərli xarici valyuta;

3. xarici dövlətlərin mərkəzi banklarının və ya digər maliyyə idarələrinin hesablarında Milli Bankın sərbəst dönərli xarici valyutada saxladığı vəsaitlər;

4. Beynəlxalq Valyuta Fondunun xüsusi borcalma hüquqları və Beynəlxalq Valyuta Fondunda ehtiyat mövqeyi;

5. xarici dövlətlərin, mərkəzi bankların və ya beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının buraxdığı, yaxud təminat verdiyi qiymətli borc kağızları;

6. beynəlxalq aləmdə qəbul olunmuş digər ehtiyat aktivləri.

7. Milli Bank beynəlxalq qızıl-valyuta ehtiyatlarının idarə edilməsində bu sahədə ixtisaslaşmış maliyyə təsisatlarının xidmətlərindən İdarə Heyətinin müəyyən etdiyi strategiya çərçivəsində istifadə edə bilər.

Beynəlxalq qızıl-valyuta ehtiyatları dövlətin pul siyasətinin həyata keçirilməsi, ölkənin beynəlxalq öhdəlikləri üzrə hesablaşmaların vaxtında aparılması üçün Milli Bankın mülahizəsinə görə təhlükəli səviyyəyədək azaldıqda və ya azalması qorxusu olduqda Milli Bank müvafiq icra hakimiyyəti orqanına ehtiyatların belə azal-

masına gətirib çıxarmış və ya gətirib çıxara biləcək səbəbləri qabaqcadan göstərməklə beynəlxalq qızıl-valyuta ehtiyatı mövqeyi haqqında hesabat və əsaslandırılmış təkliflər təqdim edir.

Sual 90. Valyuta siyasəti

Valyuta siyasəti – dünya iqtisadi inteqrasiya prosesləri kontekstində iqtisadiyyatın daxili və xarici dinamik müvazinətini (tarazlığını) təmin etmək, beynəlxalq ödəmələri müəyyən sistem daxilində yerinə yetirmək və tədiyyə balansını tənzimləmək məqsədi ilə ölkənin cari və strateji məqsədlərinə uyğun olaraq monetar orqanların həyata keçirdiyi tədbirlərin məcmuəsidir.

Valyuta siyasətinin istiqamət və formaları (deviz siyasəti, diskont siyasəti, valyuta rezervlərinin diversifikasiyası, devalvasiya, revalvasiya) ölkənin valyuta-iqtisadi vəziyyətinə və dünya iqtisadiyyatı sferasında gedən dəyişikliklərə bağlı olaraq tarazlanır. Valyuta siyasətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

1. iqtisadiyyatda dollarlaşmanın qarşısını almaq;
2. valyuta nəzarəti;
3. valyuta bazarının optimal strukturu və qızıl-valyuta ehtiyatları diversifikasiyası;
4. xarici borcun idarə olunması;
5. valyuta rezervlərinin yığılımı;
6. daxili investisiya ehtiyacını qarşılamaq məqsədi ilə xarici resursların cəlbi;
7. kapital çıxışına məhdudiyət;

8. xarici rəqabətə qarşı yerli istehsalçıların müdafiəsi (idxal əvəzləyici istehsalın stimullaşdırma siyasəti);
9. valyuta böhranına qarşı alınacaq tədbirlər;
10. valyuta məzənnə tarazlığının təminatı;
11. tədiyyə balansının tarazlığı;
12. ixracatçılara yönəlik stimullaşdırma siyasəti;
13. çirkli pulların yuyulmasına qarşı mübarizə;
14. deviz siyasəti (valyuta müdaxiləsi);
15. diskont siyasəti.

Valyuta siyasəti xarici valyutaya olan tələb və təklifi əsasında realizə olunur. Beləliklə, valyuta siyasəti – ölkədaxili və xarici iqtisadi problemlərinin həllinə yönəlik, valyuta tənzimlənməsi və nəzarəti, valyuta bazarı, qızıl-valyuta ehtiyatlarından səmərəli istifadə, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarında iştirak məsələsinə aydınlıq, valyutanın dönərliyi, ölkədaxili və ölkəxarici valyuta problemlərinin sistemli formada təhlili kimi ümdə məsələləri özündə birləşdirir.

Valyuta tələb və təklifinə təsir göstərən tədbirləri bir neçə kateqoriyaya bölmək olar:

1. Maliyyə-monetar (Mərkəzi bankın emissiya siyasəti, o cümlədən MB valyuta bazarında iştirakı; büdcənin icrası ilə əlaqədar hökumətin fəaliyyəti, qeyri-rezidentlərə açılan kredit xətti, büdcə hesablarında qalıqların tənzimlənməsi və s.);
2. İqtisadi (ölkənin ixracat potensialının inkişafı və ya idxalı əvəzedici sahələrin inkişafı);
3. İnzibati (valyuta nəzarət və tənzimlənməsi kontekstində birbaşa (kvota) və dolaylı (gömrük məhdudluğu));
4. sosial-psixoloji (dövlətin informasiya-məlumat xa-

rakterli fəaliyyəti, iqtisadi vahidlərin valyuta sferasında gedən hadisələrə yönəlik aydınlıq gətirmə siyasəti).

Sual 91. Valyuta kursuna təsir edən amilləri açıqlayın

1. Tədiyyə balansı: yəni bir ölkənin tədiyyə balansının kəsirli olması, xarici borcların artması və sərmayə girişindəki azalmalar ölkənin pul dəyərində mənfi yöndə təsir edir. Bir ölkə xaricə ölkəyə aldığı mal dəyərindən çox mal satırsa, o vaxt ticarət balansında müsbət saldo, bundan başqa, xarici ölkələr bu ölkənin mallarını almaq üçün, təbii ki, o ölkə puluna olan tələbi artıracaq və bu pul bazarda dəyər qazanacaq. Digər tərəfdən, tədiyyə balansı mütəmadi şəkildə kəsir verəndə, o ölkənin pul vahidinə təklif tələbdən çox olanda, həmin pul xarici bazarlarda dəyərini itirir.

2. Satınalma gücü pariteti nəzəriyyəsi: valyuta kursunun qiymətlər üzərindəki təsirini 1920-ci ildə İsveç iqtisadçı Qassel təsbit etmişdir. Qassel nəzəriyyəsində qızıla arxalanmayan bir pulun satınalma gücünün atributu daxili bazardakı satınalma gücüdür. Bu nəzəriyyəyə görə valyuta kursları milli pulun satınalma gücünü əks etdirməlidir. Pulun daxili satınalma gücü ümumi qiymətlər səviyyəsinin tərsi ilə ölçülür. Bu nəzəriyyəyə görə, devalvasiya nisbəti pulun daxili satınalma gücündəki dəyişməyə bərabər olmalıdır.

3. Faiz həddi: faiz hədləri ilə valyuta kursu arasındakı münasibətə baxmaq üçün əvvəlcə faiz hədləri ilə

inflyasiya arasındakı münasibəti qurmaq lazımdır. Buna Beynəlxalq Fişer təsiri deyilir. Fişer təsirinə görə, nominal faiz dərəcələri real faiz dərəcələri ilə inflyasiyanın kombinasiyasıdır. Ölkələr arasındakı real faiz dərəcələrinin fərqi yalnız gözlənilən inflyasiya dərəcələri ilə əlaqədardır. Fişer təsiri nəzəriyyəsinə görə, bir ölkədə gözlənilən inflyasiya dərəcəsi digər ölkədə gözlənilən inflyasiya dərəcəsidən nə qədər böyükdürsə, müvafiq ölkələrdəki illik faiz dərəcələri bu fərqi görə qərarlaşır və nəticədə müvafiq ölkələrin pul vahidləri bir-birinə nisbətən daha əvvəlki münasibətə görə dəyər qazanır və ya itirir.

4. Pul və maliyyə siyasətləri. Pul siyasəti valyuta kursuna təsir edən amillərdən biridir. Pul təklifindəki bir artım, ümumiyyətlə, valyuta kursuna tərs qaydada təsir edir.

5. Vergi dərəcələrini dəyişdirmə yolu ilə, idxal vergiləri və vergi siyasətində dəyişikliklər, o ölkədə yaşayanların satınalma gücünü azaldır və ya da artırır. Məsələn, bir ölkə deflasiya prosesini yaşayırsa, aşağı düşən vergi dərəcələrinin milli pulun dəyərində müsbət təsir etməsi gözlənilir. Buna qarşılıq, yüksək inflyasiya olan ölkələrdə isə zidd bir nəticənin olması labüddür.

6. Qeyri-bazar amillər: valyuta bazarında MB müdaxilə dərəcəsi; ölkədə siyasi vəziyyət və beynəlxalq valyuta bazarında ümumi vəziyyət və meyillər.

7. Siyasi və psixoloji amillər də valyuta kurslarına təsir edən amillərdəndir. İqtisadi amillər, uzunmüddətli valyuta kurslarının müəyyən edilməsində çox əhəmiyyətli rol oynayırlar. Ancaq iqtisadi olmayan amillər də çox vaxt valyuta kurslarına da ciddi təsir edir. Bu təsir nəticəsində bəzi pullar üzərində meydana gələn münasi-

bətlər də rol oynayır. Məsələn, İsverçə frankı etibarlı puldur. Bu da onun müəyyən bir ölçüdə qüvvətli pul olduğunu göstərir.

Sual 92. Valyuta bazarı

Valyuta birjaları (bazarları) beynəlxalq maliyyə bazarının tərkib hissəsi olmaqla bərabər, maliyyə bazarında aparılan əməliyyat həcminə görə ən böyük bazar olaraq qəbul edilir. 1990-cı ilin göstəricilərinə görə, valyuta üzrə ümumi əməliyyatın həcmi 650 milyard dollar həddində ikən, hal-hazırda 2 trl. dollardan yuxarıdır.

Valyuta bazarları içində əməliyyat həcminin böyüklüyünə görə birinci sırada London bazarıdır. Ondan sonrakı yerləri Nyu-York və Tokio bazarları tutur. İsveçrə, Honkonq, Fransa, Hollandiya və Kanada isə ikinci qrupda yerləşir.

Valyuta bazarının müştəriləri arasında ixracatçı və id-xalatçı kimi şirkətlərlə bərabər, bazardan xarici fond təmin etmək və ya xarici investisiya ilə məşğul olmaq istəyən şirkətlər (xüsusilə beynəlxalq şirkətlər) və dövlət idarələri də yer alır, digər tərəfdən spekulyatorlar və valyuta vəziyyətlərini tarazlaşdırmaq istəyən bank və digər maliyyə qurumları da bazarda əməliyyat işləmi görə bilirlər.

Nəhayət, valyuta məzənnələrinə müdaxilə etmək üçün mərkəzi banklar da bəzən bazarda alqı-satqı əməliyyatları aparırlar.

Valyuta bazarının əsas vasitəçi qurumları kommersiya banklarıdır. Demək olar ki, bütün böyük banklar

müştərilərinə valyuta dəyişdirmək xidmətini təklif edirlər. Bankların valyuta dəyişdirmək əməliyyatlarını həyata keçirmək üçün ayrı-ayrı servisləri vardır. Banklar ya müştəriləri adına, ya da öz adlarına valyuta dəyişdirmə əməliyyatlarını həyata keçirirlər.

Valyuta bazarının vasitəçi qurumları arasında yer alan banklar xaricində də başqa qurumlar vardır. Bunlar valyuta ticarəti ilə məşğul olan şirkətlər və ya fiziki şəxslərdir.

Banklardan başqa bu bazarda vasitəçi olan brokerlər də vardır. Bunlar bir növ komisionçulardır. Alış və satış təkliflərini qoşalayaraq əməliyyatın həyata keçməsinə vasitəçilik edir, xidmətlərinin əvəzində də iki tərəfdən komision alırlar. Valyuta bazarında brokerlər xüsusilə banklararası əməliyyatlara vasitəçilik edir və valyuta kurslarının formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayırlar.

Valyuta bazarının böyük bir hissəsini təhvil əməliyyatları təşkil edir. Buna görə bu növ əməliyyatların meydana gətirdiyi bazara "ani təhvil bazarı" və bunlara işə tətbiq edilən məzənnələrə də "ani təhvil məzənnəsi" deyilir. Müddətli təhvil əməliyyatları da "müddətli təhvil bazarını" meydana gətirir və bunlara da "müddətli təhvil məzənnələri" tətbiq edilir.

Ani əməliyyatlarda, alınıb-satılan milli pulların prinsip etibarilə o an təhvil verilməsi şərti yaranır. Bununla yanaşı, burada qiymət üzərində anlaşdıqdan sonra bir tərəfin satılan valyutayı, digər tərəfin də qarşılığı olan milli pulu dərhal təhvil verməsi daha çox nağd valyuta əməliyyatlarında görünür. Məsələn, bir bankın kassasından effektiv valyuta alışında olduğu kimi.

Müddətli təhvil əməliyyatlarının əsas xüsusiyyəti ani əməliyyatlar kimi deyil. Belə əməliyyatlarda bir bankda valyuta alış və ya satış müqaviləsi eyni gündə bağlanır. Yalnız valyutanın və qarşılığında ödənəcək milli pulun təhvil müddəti 30,60 və ya 90 gün kimi təsbit edilən bir zamandan sonra yerinə yetirilir. Beləliklə, müqavilənin həmin gündən bağlanması ilə nəzərdə tutulan müddətin tətbiq ediləcək məzənnə indidən müəyyən edilir.

Burada valyuta bazarının digər bazarlara nisbətən bəzi fərqli cəhətləri vardır. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Valyuta bazarları alıcı və satıcıların qarşılaşdıqları bazarlar deyil. Bu bazarda, məsələn, əmtəə bazarlarından fərqli olaraq alıcı və satıcılar, ümumiyyətlə, üz-üzə gəlmirlər və alıcı və satıcılar əməliyyatları bir-biri ilə deyil, vasitəçi bank və ya qeyri bank maliyyə qurumları ilə həyata keçirirlər.

2. Valyuta bazarları müəyyən bir birja şəklində təşkilatlanmış bazarlar deyil. Valyuta əməliyyatları, məsələn, fond birjalarındakı kimi, müəyyən bir bina və təşkilat strukturuna malik birja binalarında həyata keçirilmir. Valyuta bazarları təşkilatlanmamış bir bazardır. Doğrusu, valyuta əməliyyatları ilə məşğul olan banklar və vasitəçi qurumlar daha çox müəyyən şəhərlərdə ola bilər. Amma əməliyyatlar müştərilərlə banklar və ya banklar aralarında bazar qaydaları əsasında həyata keçirilir.

3. Valyuta bazarları ümumbəşəri bazarlardır və valyuta ticarəti ilə məşğul olan qurumlar daha çox böyük maliyyə mərkəzlərində və xüsusilə fond birjalarına yaxın yerdə məskunlaşırlar. Dünyanın harasında olursa olsun, valyuta əməliyyatları ilə məşğul olan bankların

və digər maliyyə qurumlarının diler, broker və ya digər maraqlı tərəflərin faks, telefon və görüntülü kompüter şəbəkələri bir-birinə bağlıdır. Yəni hər hansı bir milli bazarda meydana gələn prosesdən bütün digər mərkəzlərin də xəbəri olur. Proseslərin o saat yayılması və arbitraj imkanlarının varlığı çarpaz məzənnələrdə meydana gələn dəyişikliklərin sürətlə tənzimlənməsinə yol verir. Bu baxımdan coğrafi uzaqlığa baxmayaraq, bütün milli bazardakı məzənnələr şəraitə və dəyişikliklərə uyğunlaşırlar. Bu xüsusiyyətinə görə valyuta bazarlarına qloballaşmış bazarlar deyə bilərik.

4. Qitələr arasındakı saat fərqlərinə görə 24 saat içində dünyadakı valyuta bazarlarından heç olmasa birisi açıq olur. Məsələn, ABŞ-ın qərbindəki San-Fransiskoda iş günü başa çatanda, Uzaq Şərq bazarları (Tokio, Honkonq, Sinqapur) iş gününə yeni başlayır. Bu bazarlar isə bağlandıqda Yaxın Şərq bazarları iki saat əvvəl açılır, Avropa bazarları isə iş gününə yeni başlayır. Bu zaman intervalında iki bazarda da iş həcmi aşırı hədlərə çatır. Valyuta bazarının 24 saat boyunca heç bağlanmamasının əhəmiyyəti buradadır. Digər bazarlar bağlı ikən açıq olan regional bazarda meydana gələn bir dəyişiklik bütün digər bazarlara da təsir edir. Yəni dilerlər səhər işə başlayanda axşamkı qapanmış məzənnədən fərqli bir məzənnəylə qarşılaşa bilərlər. Başqa sözlə, günün 24 saatında valyuta kurslarının hər an dəyişmə ehtimalı yüksəkdir.

5. Valyuta bazarları tam rəqabət şərtlərinə olduqca yaxın bazardır. Əgər bazarlara hökumət müdaxilələrinin minimum səviyyədə olduğunu fərz etsək, valyuta bazarları tam rəqabət şərtlərinə böyük nisbətdə uyğun-

luq göstərir. Məsələn, alıcı və satıcıların sayı çoxdur, bazara giriş və çıxışlar sərbəstdir. Bundan başqa, bütün əməliyyat iştirakçılarının hər an bazar şərtləri haqqında olduqca yaxşı məlumatı var.

Sual 93. İnkişaf dərəcələrinə görə fond birjalarının təsnifatı

İnkişaf dərəcələrinə birjalara aşağıdakı kimi dərəcələndirmək mümkündür:

1) Super birjalar: Nyu-York birjası; Tokio birjası və London birjası.

Bu üç birjada aparılan qiymətli kağızlarla əməliyyatın həcmnin dünya birjalara içindəki payı 60 %-dir.

2) Böyük birjalar: Honkond birjası; Paris birjası; Milan birjası və Frankfurt birjası;

3) Orta ölçülü birjalar: ABŞ-da Boston, Filadelfiya; Avropada – Madrid, Barselona, Bruksel, Kopenhagen; Uzaq Şərq ölkələrində – Seul, Tayvan, Sidney, Bombay; Latın Amerikasına ölkələrində – Buenos Ayres, Toronto, Monreal.

4) Kiçik birjalar. Dünyada irili-xırdalı 65 birja fəaliyyət göstərməkdədir. Yuxarıda sayılanların xaricində bütün birjalar kiçik birjalar siyahısına daxildir. Bunlar arasında İstanbul, Afina, Təl-Əviv, Helsinki, Monila, Kuala-Lamur, Nigeriya birjalara gələcəkdə orta ölçülü birjalar siyahısına girməyə namizəddirlər. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə qurulan fond birjalara Dünya Bankı və onun yan quruluşu olan Beynəlxalq Finans Qurumunun dəstəyi və nəzarətində inkişaf etməkdədir-

lər. Bu birjaların üstün cəhətlərindən biri odur ki, hamısının qapısı xarici investitorlara açıqdır.

Sual 94. Beynəlxalq bankçılığın institusional xidmət vahidləri

Beynəlxalq bankçılığın institusional xidmət vahidləri aşağıdakılardır:

1. Nümayəndəliklər: bəzi banklar xarici ölkədə bir şöbə açmamışdan əvvəl nümayəndəlik açır. Nümayəndəlik ana bankın müştərilərinə yerli firmalar və ölkə haqqında iqtisadi məlumat alır və bunları analiz edərək müştərilərinə satır. Ən əhəmiyyətli də ona bankın xidmətlərinə ehtiyacın olub-olmadığı ilə əlaqədar tədqiqat aparır. Bu üstünlüklərinə baxmayaraq, nümayəndəliklər əmanət qəbulu, kredit vermə, səyahət çekləri və ya kredit məktubları vermək imkanına sahib deyildir.

2. Müxbir banklar: beynəlxalq fəaliyyətə yönələn bir çox bank, xarici əməliyyatları apara bilmək məqsədi ilə müxbir banklar şəbəkə təşkil etməyə üstünlük verir. Bir ölkə bankı xarici bir bank ilə öz ölkələrində bir-birlərinin qarşılıqlı agentləri olaraq fəaliyyət göstərmək üçün müqavilə imzalaya bilər. Bu banklar əmanət hesablarını bir-birinə nəql edə və qarşılıqlı olaraq işləri bir-birinə həvalə edə bilərlər. Xarici ölkədə dürüst bir müxbir bank sözləşdiyi bankın nümayəndəliyindən daha az bir xərclə finans əməliyyatları keçirə bilər. Çünki nümayəndəlik üçün məcburi bəzi xərclər (investisiya və personal xərcləri kimi) olduğu halda, müxbir bank üçün belə bir problem yoxdur.

3. Şöbələr: xarici bir şöbə bu şöbəni açan bankın bir bankçılıq qurumudur və buna görə də müstəqil bir qurum deyildir. Bu səbəbə görə xarici şöbələrin aktiv və passivləri ilə apardıqları siyasət ana banka aid olur. Xarici ölkələrdə açılan şöbələr üçün iki qrup hüquqi tənzimləmə qarşı-şarşıyadır. Bunlar ev sahibi və ana ölkənin hüquqi tənzimləmələridir. Şöbə bankın açdığı kreditlər ana bankın kapital həcmindən asılıdır. Əmanətlər isə şöbədən çox ana bankın təminatı altındadır.

4. Filial və ya asılı quruluşlar: "asılı quruluşlar" termini xarici bir ölkədə olan və bütöv, ya da bir hissəsi ana banka aid olan xarici bir bankı ifadə edir. Filial vəziyyətində olan bank sərmayəsinin 50%-dən çoxu ana bankın əlində toplanır.

5. Bank konsorsiumları: Tərəf olaraq banklar konsorsiumda müəyyən edilmiş sərmayə ilə iştirak edir və konsorsiumun idarə heyətində iştirak payı nisbətində təmsil haqqına malik olurlar. Konsorsium hərəkəti 1960-cı illərdə Avropada başlamışdır. Bu tip qrupun meydana gəlməsində üç faktor əhəmiyyətli rol oynamışdır. Birincisi, Amerikada xaricilərin ABŞ-ın finans bazarlarında uzun müddətli fond təminatına məhdudiyət qoyan "sərmayə nəzarət proqramı"dır. İkincisi, Avropa bazarlarına ABŞ banklarının şöbələri tərəfindən ortamüddətli kreditlərin açılması və bu kimi kreditə olan ehtiyacın Amerika banklarından qarşılınmasıdır. Üçüncüsü isə "böyük firmaların dəyişik ölkələri" pullarından ibarət olan tələbin artması və onun qarşılınma ehtiyacıdır.

Konsorsiumun qarşılaşdığı ən əhəmiyyətli problemlərdən biri finans böhranı vəziyyətində vəsait tapmama-

larıdır. Çünki bu tip qurumlar bir ölkəyə və ya bir mərkəz bankından asılı olaraq fəaliyyət göstərirlər.

6. Off-Şor bankçılığı. 1950-ci illərdən etibarən sürətli bir genişlənmə prosesinə girən dünya iqtisdiyyatı ilə birlikdə Qərb və Şərq bloku ölkələri arasındakı münasibətlər gərginləşdi. Bu illərdə SSRİ Hökuməti ABŞ-ın milli pul vahidi olan dolları Avropa pul bazarına aparmış və nəticədə Avrobazar meydana gətirmişdi. Bu dəyişmələr nəticəsində də "Off-Şor" bankçılığı yaranmışdı. Belə bankçılıq ölkə xaricində təmin edilən fondların yenə də ölkə xaricində istifadə edilməsini qarşısına məqsəd qoyan bir bank tipidir.

"Off-Şor" bankların göstərdikləri xidmətlər xarici pul vahidi ilə aparılır. Xüsusilə "Off-Şor" bankçılığı vergilərdən yararlanmaq məqsədi ilə qurulur.

Off-Şor bankların aşağıdakı xüsusiyyətləri vardır:

– bankın qeydiyyatı alındığı ölkənin rezidentləri ilə işləmək hüququ yoxdur;

– qeydiyyatı alınmaq üçün ödənilən nizamnamə kapitalının tələb edilən həcmi digər ölkələrə nisbətən çox aşağıdır;

– bank praktiki olaraq vergilərdən azaddır;

– ehtiyat saxlamaq və digər bank normativlərinə qoyulan tələblər bir qayda olaraq Off-Şor banklarında başqa ölkələrə nisbətən daha az ciddidir, ölkə xaricində əməliyyatlara görə valyuta nəzarəti mövcud deyil.

Dünyada "Off-Şor" zonaları içində ən tanınmış bölgə - Kayman adalarıdır. Burada qeydiyyatı alınmış bankların sayı 580-dir və onların aktivlərinin dəyəri 500 milyard dollardır. Karib dənizinin şərq hissəsində Sent-

Vinsent adalarında 15 bank və 7 min transnasionl şirkət, Dominikada – 5800 şirkət, Naue adalarında isə 3 min şirkət qeydiyyatdan keçmişdir. Halbuki bu adada yaşayanların sayı 2 mindir.

Kayman adalarında 500-dən çox Off-Şor banklar və 1300 sığorta kampaniyası qeydə alınmışdır. Belə ki, dünyanın 50 iri bankının 43-nün burada bölmə və törəmə bankları var. Kayman adalarında bankların bölmələrinin məcmu depozit qoyuluşunun məbləği astronomik rəqəm – 150 mlrd. dollara çatmışdır. Honkonqda xarici bankların 1,5 mindən çox bölməsi fəaliyyət göstərir.

Lakin investorlar üçün cənnət sayılacaq məkan – Banam adalarıdır. Burada 36 ölkə mənşəli 418 bank, 580 investisiya fondları, 60 sığorta şirkətləri və 100 min transnasionl şirkətlər fəaliyyət göstərir. Bunların dövriyyəsi təqribən 350 milyard dollar səviyyəsindədir.

Off-Şor bankçılıq üçün gərəkli olan struktural şərtləri aşağıdakı kimi sıralamaq mümkündür:

- ◆ iqtisadi və finans üstünlükləri;
- ◆ iqtisadi və siyasi sabitlik;
- ◆ texniki şərtlər;
- ◆ hüquqi şərtlər;
- ◆ bankçılıq sirrinin maksimum ölçüdə qorunması;
- ◆ digər səbəblər.

Sual 95. Beynəlxalq kredit

Klassik iqtisadçılara görə, inkişaf etməkdə olan ölkələrin finans qaynaqlarına olan ehtiyacın qarşılınmasına

beynəlxalq kredit deyilir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə rast gəlinən problemlərdən biri yığım çatışmazlığıdır. Beynəlxalq kreditə olan ehtiyacın səbəblərini aşağıdakı formul vasitəsilə göstərə bilərik: $S - I = X - M$. Burada S - ölkə daxili yığım, (I) - ölkə daxili investisiyaları, X - mal və xidmət ixracını, M - mal və xidmət idxalını göstərir. $S < I$ -dən isə ölkə daxilində qoyulan investisiyaların miqdarının ölkə içindəki yığımlara nisbətən böyük olduğu başa düşülür.

Beynəlxalq finansman, ölkələr arasındakı müxtəlif növ finans axınlarının və əməliyyatların prosesini əhatə edir.

Beynəlxalq finansmanın anlamı olaraq həm xarici borcları, həm də beynəlxalq yardımları əhatə edən geniş bir mənaya malikdir. İanələr yardım özəlliyi formasında olub beynəlxalq finansman formalarından biridir.

Beynəlxalq maliyyələşmənin böyük bir hissəsini rəsmi yardımlar təşkil edir. Bunlar hökumətdən hökumətə köçürülən borc vermə əməliyyatlarıdır ki, ümumiyyətlə, uzunmüddətli və aşağı faizli olurlar.

Digər bir beynəlxalq kreditləşmə forması özəl satıcı kreditləridir. Özəl istehsalçı və ya satıcı qurumlar qarşı tərəfdəki ölkənin rəsmi və ya özəl sektor qurumlarına doğrudan kredit verirlər. Xarici özəl investisiyalar da beynəlxalq finans qaynaqları içində önəmli bir yer tutur. Xarici sərmayəli şirkətlərin inkişaf etməkdə olan ölkələrə investisiya yardımları doğrudan-doğruya mənfəət əldə etmək məqsədini güdür.

Beynəlxalq kreditin baza mənbəsi - beynəlxalq finans bazarlarına daxil olan dünya ölkələrinin dövlət və özəl əmanətləridir.

Beynəlxalq investisiyalar üzrə öhdəliklərə aiddir: bir-başa xarici investisiyalar və portfel investisiyalar - beynəlxalq qiymətli kağız və istiqrazlar və s.

Beynəlxalq kredit rəsmi və özəl ola bilər. Rəsmi kreditlər beynəlxalq və regional kredit təşkilatları, dövlətin mərkəzi və yerli orqanları təklif edir. Rəsmi finans vasitələri ölkələrə imtiyazlı, qeyri bazar şərtləri ilə təqdim olunur və onların mənbəyi vergi ödəyicilərinin büdcə vəsaitləri hesabına olur. Beynəlxalq ölkələrarası təşkilatlar həmçinin BVF, DB, Avropa Yenidəqurma və İnkişaf Bankı əsasən öz fondlarını üzv ölkələrin haqları hesabına həyata keçirir.

Beynəlxalq kredit təşkilatları öz mənbələrini yalnız mərkəzi hökumətlərə, bəziləri isə qəbul edən ölkələrin özəl layihələrinə ayırır. Beynəlxalq kredit təşkilatları tərəfindən mərkəzi hökumətə verilən borclar adətən əsaslandırılmış və məqsədli istiqaməti olur.

Beynəlxalq kreditin əldə etmənin əlamətlərinə görə təsnifatı aşağıdakı kimidir:

1) Krediti alma mənbəyinə görə:

1.1. beynəlxalq saziş üzrə, krediti milli kredit bazarından təmin etmək;

1.2. xarici kredit bazarından;

1.3. beynəlxalq finans mərkəzlərindən.

2) Borclunun kateqoriyasına görə:

2.1. dövlət və beynəlxalq təşkilatlar;

2.2. özəl istehsal və ticari şirkətlər.

3) Kredit sazişinin xarakterinə görə:

3.1. kommertiya krediti;

3.2. xarici-ticari əlaqələrə aid olmayan, başqa məqsədlərə istifadə edilən finans krediti.

4) Kreditin növlərinə görə:

4.1. kommersiya krediti, yəni kredit mal formasında, ixracatçı tərəfindən alıcıya açılan kommersiya krediti;

4.2. kredit valyuta ilə, ancaq pul formasında, yəni banklar tərəfindən açılan kredit;

4.3. qiymətli kağızları yerləşdirməklə beynəlxalq kapital bazarından vəsait cəlb etmək.

5) valyutanın mənsəyinə görə:

5.1. Kredit borclu ölkənin valyutasında;

5.2. Kredit kreditör ölkənin valyutasında;

5.3. Kredit üçüncü ölkənin valyutası ilə.

6) Kreditin müddətinə görə:

6.1. qısamüddətli, adətən bir ilədək, bəzi hallarda iki ilədək;

6.2. orta müddətli, 1 ildən-2 ilədək, 2 ildən-5 ilədək;

6.3. uzunmüddətli - 5-7.

7) Təminatına görə:

7.1. təminatlı;

7.2. təminatsız (bank) krediti.

8) Təyinatına görə:

8.1. ixracat krediti;

8.2. idxalat krediti.

Beynəlxalq kreditin üç əsas mənbəyi vardır:

– korporasiyanın pul formasında müvəqqəti sərbəst vəsaiti;

– dövlətin valyuta ehtiyatları;

– şəxslərin pul yığımları.

Beynəlxalq kreditin əsas funksiyalarını aşağıdakı kimi sıralamaq olar:

– ölkələrarası ssuda kapitalının yenidən bölgüsü;

– dövlət kredit təşkilatları vasitəsi ilə ixracat və idxalatı tənzimləmək (Exsımbank);

– hesablaşmalarda ödəmələri sürətləndirmək və mübadilə xərclərini minimuma endirmək;

– dünya iqtisadiyyatında integrasiya prosesini güclənir.

Beynəlxalq kreditin ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin güclənməsində rolu çox önəmlidir:

– beynəlxalq ticarəti genişləndirir;

– istehsalda texnoloji yeniliklərdə istifadəni stimullaşdırır;

– milli məhsulların xarici bazara çıxışına şərait yaradır;

– məhsuldarlığın və əmək məhsuldarlığının artımına ciddi təkan verir;

– ölkənin dünya bazarında rəqabət qabiliyyətli mövqeyini artırır;

– həyat səviyyəsinin inkişafında mühüm təsir edir.

Bununla bərabər, beynəlxalq kredit ölkə daxilində tətbiq edilən səhv monetar siyasətinin nəticəsi olaraq milli iqtisadiyyatında iqtisadi problemlərin dərinləşməsinə yol açıla bilər, o cümlədən:

– müəyyən iqtisadi sektorların inkişafına, digərlərin isə geriləşməsinə səbəb ola bilər;

– dünya və milli iqtisadiyyatda disporsiyanın dərinləşməsinə yol açır;

– beynəlxalq kredit "isti pullar" pullar formasından hərəkət edərək dünya valyuta sistemində sabitliyin pozulmasına və dünya iqtisadiyyatında valyuta böhranlarına yol açır;

– həddindən yuxarı beynəlxalq kreditin cəlbi və onun qeyri-rasional istifadəsi borc alan ölkəni finans bataqlığına sala bilər və hətta əhalinin həyat səviyyəsinin düşməsinə səbəb olur.

Beynəlxalq kredit Milli dövlət iqtisadi tənzimlənməsinin obyektini kimi çıxış edir.

Beynəlxalq kreditin şərtlərinə aşağıdakılar daxildir:

- kreditin valyuta mənşəyi;
- ödəmənin valyuta mənşəyi;
- kredit məbləği;
- kreditin müddəti;
- kredit açmanın üsulları;
- kreditin istifadəsi və ödənilməsi şərtləri;
- ortaya çıxacaq risklərin sığorta metodu.

Beynəlxalq kreditin spesifik funksiyalarında biri də kapital təmərküzləşməsi və mərkəzləşməsinin gücləndirilməsidir. Beynəlxalq kredit özəl şirkətlərin səhmdar cəmiyyətlərə transformasiyasını, yeni şirkətlərin qurulmasında ciddi rolunu vardır.

Beynəlxalq kredit münasibətlərinin subyektini kimi kreditor (ssuda kapitalını təklif edən) və borclu (ssuda kapitalına tələbi olan) çıxış edir.

Beynəlxalq kredit təməl motivi, açılan kreditdən maksimal mənfəət əldə etməkdir. Beynəlxalq kredit münasibətlərinin subyektləri aşağıdakı institutlardır: Beynəlxalq finans təşkilatları - BPF, Dünya Bankı qruppası. Bu təşkilatlarının kredit siyasəti təşkilatın nizamnaməsində yer alan kreditlər çərçivəsində təsbit edilir.

Sual 96. Beynəlxalq portfel investisiyası

Xarici sərmayə hərəkətlərinin bir forması da portfel investisiyasıdır. Portfel investisiyası sərmayə qazancı, fa-

iz və dividend gəliri əldə etmək məqsədilə səhm, istiqraz və digər kapital bazarı alətlərinə investisiya qoyuluşudur.

Yuxarıdakı qruplaşmaya bənzər olaraq istər portfel nəzəriyyəsində, istərsə də Finans nəzəriyyəsində risk iki təməl qrupda verilir: sistemativ risk və sistemativ olmayan risk.

Sistemativ risk anlamı ilə eyni bazarda bulunan hər bir finans varlığın sahib olacağı bazar riskilə ifadə edilir. Dünya bazarı üçün düşündüyündə dünya konyuktura riski sistemativ risk olacaqdır. Portfel çeşidləndirilməsi aparmaqla sistemativ riskdən qaçınmaq mümkün deyildir.

Çünki ən yaxşı təşkil edilmiş bir beynəlxalq portfel ən azından qlobal olaylara qarşı həssas olacaqdır. Digər tərəfdən, beynəlxalq investisiyalarda sistemativ olmayan risk anlamı ilə ölkə riski və firma riskləri toplusu diqqətə alınır. Bir firmanın idarəsindən qaynaqlanan bacarıqsızlıq sistemativ olmayan risk qrupunda yer alır. Ancaq bir firmanın dünya üzrə neft böhranından təsirlənməsi durumu isə sistemativ riskin nəticəsidir.

Qısamüddətli investisiyalar, əsas etibarilə finansman bonosu kimi, qısamüddətli borclanma alətləri, bank əmanətləri, qısamüddətli bank kreditləri və qısamüddətli digər alacaq və borclardan ibarətdir.

Portfel investisiyaları isə istər uyğun, istərsə də qısa müddətli qiymətli kağızlarla bərabər dövlət qiymətli kağızları, özəl sektor istiqrazları və səhmlərdən ibarətdir. Portfel yatırımları qısamüddətli yatırımlara görə daha uzun müddətləri ifadə etməklə bərabər, portfelə daxil olan finans aktivlərinin likvidliyinin yüksək olması səbəbi ilə qısamüddətli investisiyalar kimi, yatırım

qoyulan ölkəni hər an tərk edə və dolayısı ilə iqtisadi tarazlıqlar üzərində neqativ təsir yarada bilər.

Yeni inkişaf edən bazarlara yönəlmiş fondlar çeşidli formalarda olmuşdur. Bu fonları sektorlar üzrə coğrafi və ya investisiya alətlərinin növlərinə görə çeşidli şəkildə təşkil edilmişdir. Ən çox bilinənlər aşağıdakı kimidir:

1. Beynəlxalq portfel investisiya fondları. Adətən bu fondlar yeni inkişaf edən ölkə bazarlarında əməliyyatda olan qiymətli kağızlara investisiya qoyurlar. Bu cür əməliyyatlarla məşğul olan investisiya fondları satın alınan qiymətli kağızların likvidlik dərəcələrini göz önündə tutaraq portfel çeşidləndirilməsi aparar və şirkətlərin çox hissəsi səhmlərini saxlamaq yerinə onu azaltmağa üstünlük verərlər.

2. Səhm fondları – məqsəd şirkətin səhmlərinin çoxunu almaqla şirkətin idarə heyətində iştirak etməkdir.

3. Risk sərmayəsi fondları – yeni təsis olunmuş şirkətlərin səhmlərinin az bir hissəsini satın alırlar. Burada məqsəd yeni qurulan şirkətlərin gələcəkdəki səhmlərinin dəyərlərinin yüksəlişindən gəlir əldə etməkdir.

4. Yerli investisiya fondları. Yerli institusional investitorlar gəlir əldə etmək məqsədilə yerli və digər borcalma alətlərindən portfel təşkil etməyə başlayırlar.

Sual 97. Qlobal əhəmiyyətli beynəlxalq maliyyə təşkilatları

Beynəlxalq Valyuta Fondu. İMF II Dünya müharibəsindən dərhal sonra Amerika Birləşmiş Ştatları və İngil-

tərə dövlətlərinin başçılığı ilə 1944-cü il 1-22 iyul tarixləri arasında ABŞ vilayətinin Bretton-Vuds qəsəbəsində Birləşmiş Millətlər Təşkilatının pul və maliyyə konfransı keçirildi. Konfransda 55 ölkənin nümayəndəsi iştirak etmiş, müharibədən sonra beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin yenidən tənzimlənməsi, yeni bir ödəmələr sisteminin əsasları və ticarətin sərbəst bir şəkildə inkişaf etdirilməsi, çeşidli güclüklər içində olan ölkələrə maliyyə yardımları edilməsi və iqtisadi əməkdaşlığın saxlanması kimi mövzularda önəmli qərarlar verilmişdir. Konfransda Beynəlxalq Valyuta Fondunun qurulması haqqında qərar qəbul edilmişdir.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun məqsədi quruluq anlaşımasının birinci maddəsində aşağıdakı şəkildə sıralanmışdır:

– Beynəlxalq valyuta problemləri barədə məsləhətləşmələr və əməkdaşlıq mexanizmini saxlayan daimi bir qurum vasitəçiliyi ilə beynəlxalq valyuta iş birliyini inkişaf etdirmək;

– Beynəlxalq ticarətin tarazlı inkişafını gerçəkləşdirmək və beləcə bütün üzv ölkələrin tam məşğulluq və iqtisadi inkişafına nail olmaq;

– Valyuta sabitliyini saxlamaq və devalvasiya siyasətini əngəlləmək;

– Çoxtərəfli xarici ödəmələr sisteminin qurulmasına, beynəlxalq ticarətə maneçilik törədən – valyuta idxalat məhdudiyətlərinin aradan qaldırılmasına xidmət etmək;

– Üzv ölkələrə tədiyyə balansındakı tarazsızlıqları aradan qaldırmaq məqsədilə kredit vermək. Ümumiyyətlə, beynəlxalq rifahın yüksəlməsinə maneçilik törədən amilləri aradan qaldırmaq;

– Üzvlərinin tədiyyə balanslarındakı sabitsizlik dərəcələrini minimuma endirmək.

Yuxarıda adı çəkilən məqsədlərin gerçəkləşdirilməsi üçün üzv ölkələrin də yerinə yetirəcəkləri bəzi şərtlər vardır. Bu şərtlər anlaşmanın 4 və 8 maddələrində göstərilmişdir.

– Turizm də daxil olmaqla xarici ticarət fəaliyyətlərində beynəlxalq xidmət və mal alış-verişlərində valyutada nəzarət və məhdudlaşdırılmalara, mərhələ-mərhələ üzən valyuta sisteminin tətbiq edilməsinə, spekulyativ xarakterli sərmayə hərəkətlərinə mane olmaq;

– Üzv ölkələrin devalvasiya etmə ehtiyacının ortaya çıxdığında devalvasiya dərəcəsini fonda bildirmək;

– Ölkə ilə əlaqədar iqtisadi və maliyyə mövzularında fonda məlumat vermək;

Beynəlxalq Valyuta Fondu anlaşmada müəyyən edilən qaydaları pozan və öhdəliklərini yerinə yetirməyən ölkələrə qarşı cəza tətbiq edə və bu ölkələrə verilən kreditləri dayandıra, hətta üzvlükdən xaric edə bilər.

Fəaliyyəti. İMF üzv ölkələrə qısamüddətli kreditlər açır. Kreditlər CDR (kreditlər) pul vahidi ilə verilir. Fond tərəfindən saxlanan kreditlər "Stand bu Anlaşmaları" ilə "iqtisadi sabitlik proqramları" çərçivəsində verilir. "Stand Bu Anlaşmaları"nda bir niyyət məktubu hazırlanır. Niyyət məktubunda hökumətin iqtisadi və maliyyə siyasəti göstərilir. İMF üzv ölkələrə saxladığı maliyyə dəstəyi yanında texniki yardımlar da verir. Üzv ölkələr iqtisadi, maliyyə və texniki problemlərin həllində vasitəçilik xidmətləri də göstərir.

Bunlardan başqa, Vaşinqtonda qurulan bir institut nəzdində üzv ölkələrin mərkəz bankı və maliyyə Nazir-

liyinin məsul vəzifələri üçün çeşidli təhsil proqramları da verir.

Dünya bankı. İBRD 1944-cü ildə İMF ilə birlikdə qurulmuş və 25 iyul 1946-cı ildən fəaliyyətə başlamışdır. Dünya Bankı adı ilə tanınan quruluşun anlaşması 144 ölkə tərəfindən təsdiq edilmişdir. Dünya bankına üzv olan ölkələr eyni zamanda İMF-nin də üzvləridir.

Öz öhdəliklərini yerinə yetirməyən ölkələr bankın səlahiyyətli qurumları tərəfindən veriləcək qərarla üzvlükdən çıxarıla bilər.

Bankın ana sözləşməsinin 1-ci maddəsinə görə Dünya Bankının məqsədləri aşağıdakı kimi sıralana bilər:

- Üzv ölkələrin iqtisadi islahatlarına yardım etmək;
- Üzv ölkələrə xarici özəl mənbələrdən gələcək sərmayə investisiyalarını təsbit etmək və özəl sərmayənin yetərsizliyi vəziyyətində bunları tamamlamaq;
- Üzv ölkələr üçün gəlirli investisiyaları təsbit edərək uzun dövrdə beynəlxalq dəyişmələrdə tarazlığı saxlamaq;
- Üzv ölkələr üçün borcvermə mexanizmini uyğun hala gətirmək;
- Yerli şirkətlərin maliyyə mənbələrinə olan ehtiyacını mövzusunda yardımçı olmaq.

Dünya Bankının verdiyi kreditlərdən sadəcə, üzv olan ölkələr yararlanır. Kreditlər uzunmüddətli olub, tələb edən ölkənin iqtisadi inkişafı proqramlarının ehtiyacına görə verilir. Maliyyələşdirilən investisiya layihələrinin iqtisadi, texniki, idari, maliyyə və menecment istiqamətləri Dünya Bankı tərəfindən fərqli bir şəkildə araşdırılır. Bundan başqa, kredit tələb edən ölkənin gə-

ləcəkdə maliyyə öhdəliklərini yerinə yetirib-yetirməyəcəyi araşdırılır. Tədqiqat və araşdırmalar ilk olaraq mərkəzdə aparılır. Ancaq kredit açılması mövzusunda bəzi məsələlər olduğundan Dünya Bankı öz işçilərindən və ya tədqiqatçılardan təşkil edən bir qrupu krediti tələb edən ölkəyə göndərərək yerində məlumat alır. Şərtlər yetərli olarsa, kredit anlaşması imzalanır.

Dünya Bankı kredit açıqdan sonra aparılan layihəni yaxından izləyir. Layihənin hər mərhələsindən sonra bir hesabat tələb edir.

Dünya Bankı layihə kreditlərinin xaricində bəzi texniki yardımlarda da iştirak edir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin investisiya layihələrinin seçimi və hazırlanmasında, iqtisadi vəziyyətin təhlilində, inkişaf proqramları mövzularında texniki vasitəçilik xidmətləri göstərir. Bundan başqa, bank üzv ölkələrin yüksək vəzifəli məmur və texniki işçilərinə təhsil proqramları ilə də yardım edir.

Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı. AYİB – Bank əməliyyatları departamenti 3 şöbəyə malikdir: Ölkələr üzrə qrup, Sahələr üzrə qrup və əməliyyatlara dəstək qrupu. Hər bir şöbənin tərkibinə üzv ölkələrin özəl və dövlət sektoru sahəsində ixtisaslaşmış mütəxəssislərindən ibarət işçi qrupu daxildir.

Bankın səhm kapitalının ümumi məbləği 10 milyard Avro təşkil edir. Avro Bankın rəsmi valyutası hesab olunur. Bankın bütün aktivləri, öhdəlikləri və maliyyə hesabatları Avro ilə aparılır. Səhm kapitalı hər birinin nominal dəyəri 10 000 Avro olan 1 milyon aksiyadan ibarətdir.

İSTİFADƏ EDİLƏN ƏDƏBİYYAT

1. "Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
2. "Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
3. "Valyuta tənzimi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
4. Bank kapitalının və onun adekvatlığının hesablanması Qaydaları - 31.03.2008-ci il.
5. Bankların likvidliyinin idarə olunması haqqında Qaydalar - 29.12.1999-cu il .
6. Banklarda daxili nəzarət və daxili auditin təşkili barədə Qaydalar - 29.12.1999-cu il.
7. Məmmədov Z.F. Pul, kredit və banklar. Dərslik. Bakı, 2008.
8. Məmmədov Z.F. Pul, kredit və banklar, qiymətli kağızlar və valyuta (suallara cavab). Bakı, 2005.
9. Məmmədov Z.F. Finans iqtisadiyyatı. Bakı: Qanun, 2003. 375 s.
10. Z.F. Məmmədov, V.Zeynalov. Maliyyə və kredit / Dərslik. Bakı, 2007.
11. Ф.Мишкин. Экономическая теория денег, банковского дела и финансовых рынков. М., 2000.
12. Банковское дело. под. ред. Г.Н.Белоглазовой: Учебник-М. Юрайт-издат. 2004.

Əsas makroiqtisadi göstəricilər

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Ümumi daxili məhsul, mln. manat	4718,2	5315,6	6062,4	7146,5	8530,2	12522,5	18037,1	26815,1
Fizik həcm indeksi, %-lə								
- əvvəlki ilə nisbətən	111,4	109,9	110,6	111,2	110,2	126,4	134,5	125,0
-1990-cı ilə nisbətən	59,0	64,8	71,7	79,7	87,8	111,0	149,3	186,6
İndeks deflyator, əvvəlki ilə nisbətən	106,1	102,7	103,1	106,0	108,4	116,1	107,1	114,4
Adambaşına düşən ÜDM, ABŞ dolları	665,2	714,2	774,5	896,7	1060,3	1591,9	2373,3	3473,9
Sənaye istehsalının həcm indeksi, əvvəlki ilə nisbətən, %-lə	106,9	105,1	103,6	106,1	105,7	133,5	136,6	124,0
Kənd təsərrüfatı istehsalının həcm indeksi, əvvəlki ilə nisbətən, %-lə	112,1	111,1	106,4	105,6	104,6	107,5	100,9	104,0
Xarici ticarət balansı, mln. \$	319,4	613,8	481,6	-98,2	161,2	3299,1	7745,3	15224,0
- ixrac	1858,3	2078,9	2304,9	2624,5	3742,9	7649,0	13014,6	21269,0
- idxal	1538,9	1465,1	1823,3	2722,7	3581,7	4349,9	5269,3	6045,0
İstehlak qiymətləri indeksi								
- əvvəlki ilə nisbətən	101,8	101,5	102,8	102,2	106,7	109,6	108,3	116,7
- əvvəlki ilin dekabrına nisbətən	102,2	101,3	103,3	103,6	110,4	105,4	111,4	119,6
Sənayenin topdanasatış qiymət indeksi, əvvəlki ilə nisbətən	124,6	101,8	97,7	116,1	112,9	118,6	117,7	108,0
Orta aylıq nominal əmək haqqı, manat	44,3	52,0	63,1	77,4	96,7	117,9	141,3	214,0
əvvəlki dövrə nisbətən, %-lə	120,2	117,3	121,3	122,7	124,9	121,9	119,8	142,0
Orta aylıq real əmək haqqı əvvəlki dövrə nisbətən, %-lə	118,1	115,6	118,0	120,1	117,1	111,2	110,6	121,7
Kredit qoyuluşu, mln. manat	466,5	486,3	520,2	670,3	989,5	1441,0	2362,7	4681,8
Yenidən maliyyələşdirmə dərəcələri (dövrün sonuna, %-lə)	10,0	10,0	7,0	7,0	7,0	9,0	9,5	13,0
Geniş pul kütləsi (dövrün sonuna), mln. manat	325,8	351,1	405,2	518,4	683,6	796,7	2137,7	4401,6
Dövlət Qısamüddətli İstiqraz Vərəqələri:								
- yerləşdirmənin həcmi, mln. manat	68,9	93,5	101,1	91,1	16,0	65,9	115,9	167,2
- orta ölçülmüş gəlirlilik, %-lə	16,6	16,5	14,6	7,6	4,6	11,5	10,8	10,6
Milli Bankın notları								
- yerləşdirmənin həcm, mln. manat	-	-	-	-	-36,5	217,4	830,3	1920,4
- orta ölçülmüş gəlirlilik, %-lə	-	-	-	-	4,5	9,3	11,2	9,8

İstehlak qiymətlərinin indeksinin dəyişməsi, əvvəlki ilin dekabrına nisbətən, %-lə

	Cəmi mallar və xidmətlər üzrə	Ərzaq məhsulları, içkilər, tütün	Qeyri-ərzaq malları, xidmətlər	Qeyri-ərzaq malları	Ərzaq və qeyri-ərzaq malları	Xidmətlər
1995-ci il	84,6	90,3	68,5	68,6	86,9	68,4
1996-cı il	6,8	0,3	32,0	9,5	2,3	104,5
1997-ci il	0,4	-0,7	4,4	0,0	-0,6	14,6
1998-ci il	-7,6	-9,0	-2,1	-3,0	-8,2	-0,6
1999-cu il	-0,5	-2,0	2,5	0,0	-1,6	6,1
2000-ci il	2,2	4,0	-0,9	1,7	3,4	-4,4
2001-ci il	1,3	1,8	0,5	1,3	1,7	-0,6
2002-ci il	3,3	4,8	1,0	1,7	4	-0,1
2003-cü il	3,6	5,4	0,5	1,0	4,2	-0,3
2004-cü il	10,4	13,7	4,9	4,3	11,3	5,7
2005-ci il	5,4	6,3	4,3	3,2	5,3	5,7
2006-cı il	11,4	16,1	6,1	7,5	13,2	4,3
2007-ci il*	19,6	20,1	18,7	11,6	17,5	27,6

Əhalinin əmanətləri, mln. manat

İllər	Əmanətlər			qısamüddətli			uzunmüddətli		
	o cümlədən			o cümlədən			o cümlədən		
	CƏMİ	ma-natla	xarici valyuta ilə	CƏMİ	manatla	xarici valyuta ilə	CƏMİ	manatla	xarici valyuta ilə
2001-ci il	117,0	12,0	105,0	101,4	9,1	92,3	15,6	2,9	12,7
2002-ci il	153,5	13,5	140,0	114,2	10,6	103,6	39,3	2,9	36,3
2003-cü il	251,9	19,0	232,9	126,7	15,5	111,2	125,2	3,4	121,8
2004-cü il	403,1	30,1	373,0	194,6	25,4	169,2	208,6	4,7	203,8
2005-ci il	494,5	55,8	438,7	241,2	42,4	198,7	253,4	13,4	240,0
2006-cı il	819,5	250,3	569,2	462,8	186,4	276,4	356,7	63,9	292,7
2007-ci il	1468,4	676,4	792,0	982,5	529,4	453,1	486,0	147,0	338,9

İllər	Əmanətlər			qısamüddətli			uzunmüddətli		
	o cümlədən			o cümlədən			o cümlədən		
	vaxtı keçmiş			vaxtı keçmiş			vaxtı keçmiş		
	CƏMİ	cəmi	%-lə	CƏMİ	cəmi	%-lə	CƏMİ	cəmi	%-lə
1995-ci il	218,2	45,0	20,6	181,4	37,9	20,9	36,8	7,1	19,2
1996-cı il	266,7	54,7	20,5	245,6	52,7	21,5	21,2	2,0	9,4
1997-ci il	310,8	63,0	20,3	289,1	59,8	20,7	21,7	3,2	14,7
1998-ci il	340,6	67,3	19,8	333,4	65,5	19,7	7,2	1,8	24,7

1999-cu il	356,0	72,8	20,5	347,1	71,1	20,5	9,0	1,7	19,4
2000-ci il	466,5	100,2	21,5	336,1	88,3	26,3	130,5	11,9	9,1
2001-ci il	486,3	134,4	27,6	354,0	117,4	33,2	132,3	17,1	12,9
2002-ci il	520,2	109,6	21,1	374,2	96,6	25,8	145,9	13,0	8,9
2003-cü il	670,3	67,5	10,1	487,1	52,9	10,9	183,2	14,6	7,9
2004-cü il	989,5	55,0	5,6	700,8	41,7	6,0	288,7	13,3	4,6
2005-ci il	1441,0	68,2	4,7	913,3	48,6	5,3	527,7	19,6	3,7
2006-cı il	2362,7	77,7	3,3	1142,0	53,2	4,7	1220,7	24,4	2,0
2007-ci il	4681,8	100,3	2,1	1649,5	69,5	4,2	3032,2	30,7	1,0

Azərbaycan Respublikasının tədiyyə balansı, mln. ABŞ dolları

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Cari hesab	-167,7	-51,7	-768,4	-2020,6	-2589,2	167,3	3707,6	9018,9
Xarici ticarət balansı	319,4	613,9	481,6	-98,2	161,2	3299,1	1145,3	15224,3
İxrac	1858,3	2078,9	2304,9	2624,5	3742,9	7649	13014,6	21269,3
İdxal	-1538,9	-1465,0	-1823,3	-2722,7	-3581,7	-4349,9	-5269,3	-6045,0
Xidmətlər balansı	-224,6	-375,1	-935,6	-1614,5	-2238,4	-1970	-1923,4	-2131,0
İxrac	259,8	289,8	362,1	431,9	491,9	683	939,9	1247,5
İdxal	-484,4	-664,9	-1297,7	-2046,4	-2730,3	-2653	-2863,3	-3378,6
Gəlirlər	-335,4	-367,2	-384,7	-442,0	-700,6	-1645,6	-2680,6	-5079,4
Kredit (daxilolmalar)	55,9	41,5	37,1	52,7	52,9	201,8	280	331,0
Debet (ödəmələr)	-391,3	-408,7	-421,8	-494,7	753,5	-1847,4	-2960,6	-5410,4
Cari transfertlər	73,0	76,6	70,4	134,2	188,5	483,8	566,3	1005,0
Kapitalın və maliyyənin hərəkatı hesabı	441,9	317,4	1051,5	2338,1	3023,3	566	-1735,4	-5759,8
Birbaşa investisiyalar	29,1	220,1	1066,8	2293,2	2329,7	458,2	-1306,5	-5102,7
Neft borusu	100,0	6,4	0,0	58,6	21,6	1	17	68,2
Digər investisiyalar	312,8	90,9	-15,3	-13,7	672,0	106,8	-445,9	-725,3
Sair vəsaitlər	-	-	-86,6	-112,1	-50,1	-125,6	-256,1	-360,9
Ehtiyat aktivlərin dəyişməsi (-artım; +azalma)	-274,2	-265,6	-196,5	-205,4	-384,0	-607,7	-1716,1	-2898,1
Balans	0	0	0	0	0	0	0	0

Kredit təşkilatları haqqında məlumat

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Bank fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün lisenziyası olan kredit təşkilatlarının sayı	158	116	93	104	114	129	138	142
I. Banklar								
1. Bankların sayı, o cümlədən:	59	53	46	46	44	44	44	46
- dövlət bankları	3	2	2	2	2	2	2	2
- özəl banklar, o cümlədən	56	51	44	44	42	42	42	44
xarici kapitalı bankların sayı, o cümlədən:	16	16	15	17	15	18	20	21
- nizamnamə kapitalının 50%-dən 100% qədərini təşkil edən	5	5	4	4	5	5	5	6
- nizamnamə kapitalının 50%-dən az olan hissəsini təşkil edən	9	9	9	11	9	11	13	13
- xarici bankların yerli filialları	2	2	2	2	1	2	2	2
2. Məcmu kapitalın həcmində görə bankların qruplaşdırılması								
- 3,5 mln. manat								
- bankların sayı	-	-	-	-	19	2	0	0
- ümumi bank kapitalında xüsusi çəkisi	-	-	-	-	24,5	1,8	0	0
- 3,5 – 5,0 mln. manat								
- bankların sayı	-	-	-	-	10	9	3	1
ümumi bank kapitalında xüsusi çəkisi	-	-	-	-	27,7	41,2	45,6	4,4
3. Bankların yerli filiallarının sayı, o cümlədən:	195	191	220	305	350	374	420	485
- dövlət bankları	132	122	124	125	127	126	125	125
- özəl banklar	63	69	96	180	223	248	295	360
4. Yerli filialları olan bankların sayı	26	27	31	36	38	38	41	41
5. Bankların şöbələrinin sayı	0	0	0	0	1	1	0	0
6. Bankların yerli nümayəndəliklərinin sayı	0	0	0	0	1	1	0	0
7. Xarici bankların yerli nümayəndəliklərinin sayı	0	0	0	2	2	2	2	3
8. Bankların xaricdə fəaliyyət göstərən strukturlarının sayı, o cümlədən:	2	2	3	4	3	4	4	5
- törəmə banklar	0	0	1	1	1	1	1	2

- filialları	1	1	1	1	1	1	1	1
- nümayəndəlikləri	1	1	1	2	1	2	2	2
II. Bank olmayan kredit təşkilatları								
1. Bank olmayan kredit təşkilatlarının sayı, o cümlədən	99	63	47	58	70	85	94	96
- Kredit ittifaqlarının sayı				45	55	68	77	77
Filialların sayı				0	0	0	0	0
- Beynəlxalq humanitar təşkilatlar tərəfindən maliyyələşdirilən kredit təşkilatlarının sayı				12	14	16	16	18
- Filialların sayı				6	13	13	29	44
- Digər bank olmayan kredit təşkilatlarının sayı				1	1	1	1	1
Filialların				12	12	12	12	12

Pul aqreqatları, mln. manat

	M0 dövriyyədə olan nağd pul	M1 M0+tələb olunanadək depozitlər	M2 M1+müddətli depozitlər	M3 M2+SDV depozitləri
01.01.95	55,2	80,3	86,2	209,6
01.01.96	120,5	185,0	191,5	259,9
01.01.97	173,1	234,7	240,8	309,0
01.01.98	234,1	307,6	311,3	412,7
01.01.99	185,2	240,5	243,7	342,6
01.01.00	227,2	278,0	280,9	398,0
01.01.01	270,0	315,5	325,8	509,7
01.01.02	293,8	337,5	351,1	686,8
01.01.03	333,7	393,5	405,2	785,2
01.01.04	408,2	499,8	518,4	1018,8
01.01.05	477,8	657,3	683,6	1503,0
01.01.06	547,4	747,8	796,7	1841,8
01.01.07	1311,3	1853,6	2137,7	3440,5
01.01.08	2713,5	3652,7	4401,6	5897,3

**Bank sisteminin kapitalının
strukturu va dinamikası**

	01.01.2007		01.01.2008	
	mln. manat	xüsusi çəkisi, %-lə	mln. manat	xüsusi çəkisi, %-lə
I dərəcəli kapital	420,5	80,2	755,3	74,8
Nizamnamə kapitalı	400,2	76,4	689,5	68,3
Səhmlərin emissiyasından əmələ gələn əlavə vəsait	4,3	0,8	20,3	2
Bölüşdürülməmiş xalis mənfəət	23,3	4,4	59,6	5,9
II dərəcəli kapital	139,9	26,7	305,4	30,1
Cari ilin mənfəət	62,1	11,8	132,8	13,1
Ümumi ehtiyatlar	34,8	6,6	63,0	6,2
Kapitalın digər vəsaitləri	43,0	8,2	159,3	15,8
Məcmu kapitaldan tutulmalar	36,4	6,9	49,4	4,9
Tutulmalardan sonra məcmu kapital	524,1	100	1009,1	100

MÜNDƏRİCAT

Sual 1. Azərbaycan banklarının fəaliyyət növlərini açıqlayın	3
Sual 2. Barter iqtisadiyyatı və pul	4
Sual 3. Pulun funksiyaları	5
Sual 4. Pulun tədavül sürəti	7
Sual 5. Pul tələbi nədir	9
Sual 6. Pul təklifi nədir?	10
Sual 7. Azərbaycanda nağd pul tədavülünün təşkili qaydası	11
Sual 8. İnflyasiyanın meydana gəlmə səbəb və təzahür formaları	12
Sual 9. İnflyasiyanın iqtisadiyyata təsiri	14
Sual 10. İnflyasiyaya qarşı mübarizə tədbirləri	15
Sual 11. Devalvasiya nədir?	16
Sual 12. Pul siyasətinin tarixi inkişafı	17
Sual 13. Pul siyasətinin məqsədləri	19
Sual 14. Pul siyasətinin direktiv alətləri	21
Sual 15. Pul siyasətinin dolay alətləri	23
Sual 16. Kreditin mahiyyəti	24
Sual 17. Kreditin funksiyaları	26
Sual 18. Kreditin prinsipləri	28
Sual 19. Kreditin forma və növlərini açıqlayın	31
Sual 20. Kreditin istifadə formasına görə xarakterizə edin	35
Sual 21. Kreditin sərhədləri	38
Sual 22. Kreditin iqtisadiyyatda rolu	40
Sual 23. İpoteka krediti	43
Sual 24. Kredit multiplikatoru	47
Sual 25. Faiz dərəcələrinin fərqliliyini açıqlayın	47
Sual 26. Fişer bərabərliyini açıqlayın	49
Sual 27. Faiz dəhlizi nədir?	50
Sual 28. Yığım - investisiya arasındakı əlaqələri açıqlayın	51

Sual 29. İnvestisiya definisiyası	54
Sual 30. Plasmən anlayışı	57
Sual 31. Kredit institutları	58
Sual 32. Bankları fəaliyyət növlərinə görə qruplaşdırın	62
Sual 33. Azərbaycan Respublikasında bank fəaliyyətinin hüquqi əsasları	65
Sual 34. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının məqsədləri	66
Sual 35. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankın funksiyalarını açıqlayın	70
Sual 36. Azərbaycan Mərkəzi Bankın alətlərini açıqlayın	71
Sual 37. Kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi və nəzarəti üzrə Mərkəzi Bankın vəzifələrini açıqlayın	73
Sual 38. Azərbaycan Respublikasının Banklar haqqında qanununda istifadə olunan əsas anlayışları açıqlayın	75
Sual 39. Bank fəaliyyətinin digər müəssisələrdən fərqli özəllikləri nələdir	80
Sual 40. Kommersiya banklarının funksiyaları	82
Sual 41. Bankın aktiv və passiv əməliyyatları	86
Sual 42. Bankçılığın təməl prinsipi	88
Sual 43. Bank menecmentinin məqsədi	89
Sual 44. Banklarda məcmu kapitalın strukturu necə təsbit edilir	91
Sual 45. Bankın kredit siyasəti	93
Sual 46. Bankların investisiya prosesində iştirakı	94
Sual 47. Bankların investisiya siyasətinə təsir edən makroiqtisadi və mikroiqtisadi faktorları açıqlayın	96
Sual 48. Banklarda risk növləri	97
Sual 49. Bank sektorunda Balans riski	99
Sual 50. Kredit riski	99
Sual 51. Bank sektorunda bazar riskini açıqlayın	101
Sual 52. Bank sektorunda likvidlik riski nədir	102
Sual 53. Bank sektorunda faiz riskini açıqlayın	104

Sual 54. Bank sektorunda kredit risklərinin idarə edilməsi	105
Sual 55. Bank sektorunda əməliyyat riski	107
Sual 56. Banklarda risklərin monitorinqi və toplanması qaydası	109
Sual 57. “Maliyyə idarəetmə planı” bölməsində hansı məsələlər şərh olunur	110
Sual 58. Mükəmməl korporativ İdarəetmə təcrübəsinin tələb etdiyi şərtlər nələrdir?	112
Sual 59. Mühasibat Prosedurları və Mühasibat Funksiyasının İdarə olunması	114
Sual 60. Bankların idarəetmə strukturu	116
Sual 61. Azərbaycan Respublikası ərazisində nağdsız hesablaşmaların aparılması qaydası	117
Sual 62. Banklarda korporativ idarəetmə standartlarının tətbiqi qaydaları	120
Sual 63. Banklarda daxili nəzarət və daxili auditin təşkili qaydası	126
Sual 64. Daxili audit işinin məqsəd və vəzifələri	127
Sual 65. Daxili auditin prinsipləri və növlərini açıqlayın	129
Sual 66. Azərbaycan banklarında risklərin idarəetmə komitəsinin vəzifələrini açıqlayın	130
Sual 67. Bank sektorunda böhran	131
Sual 68. Əmanət sığorta sisteminin mahiyyəti və onun Azərbaycanda fəaliyyəti	134
Sual 69. Azərbaycanda bank hesablarının növləri	136
Sual 70. Dünya üzrə bank nəzarətinin hansı modelləri mövcuddur	139
Sual 71. Azərbaycan Respublikası Milli Bankı tərəfindən banklarda və xarici bankların yerli filiallarında yoxlamaların təşkili və həyata keçirilməsinin prosedur qaydalarını açıqlayın	144
Sual 72. Poçt sistemi kontekstində poçt-bank fəaliyyətinin modellərini açıqlayın	146
Sual 73. Bank səhmdarlarının səlahiyyətləri	150
Sual 74. Bankın Müşahidə Şurasının səlahiyyətlərinə nələr aiddir....	152
Sual 75. Bankın İdarə Heyəti bankın idarə olunması və fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün hansı məsuliyyəti daşıyır	154

Sual 76. Bankların fəaliyyətləri dövründə prudensial normativlər və tələblər	154
Sual 77. Bank müştərisi haqqında məlumatların sirlirinə yönəlik bank təminatını açıqlayın	156
Sual 78. Banklara qarşı təsir tədbirlərini və sanksiyalarını açıqlayın	158
Sual 79. Mərkəzi bankın banklara qarşı hansı təshih tədbirləri tətbiq edə bilər	160
Sual 80. Bankların maliyyə sağlamlaşdırılması	161
Sual 81. Kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi və nəzarəti üzrə Mərkəzi Bankın fəaliyyəti	163
Sual 82. Finans bazarının strukturu	166
Sual 83. Qiymətli kağızlar bazarının təsnifatı və funksiyaları	168
Sual 84. Fond birjasının funksiyalarını açıqlayın	170
Sual 85. Fond bazarının peşəkar iştirakçıları	172
Sual 86. Birja indeksləri	175
Sual 87. Beynəlxalq likvidlik	177
Sual 88. Tədiyyə balansının strukturunu açıqlayın	179
Sual 89. Azərbaycanda Beynəlxalq qızıl-valyuta ehtiyatlarının idarə olunması qaydalarını açıqlayın	183
Sual 90. Valyuta siyasəti	185
Sual 91. Valyuta kursuna təsir edən amilləri açıqlayın	187
Sual 92. Valyuta bazarı	189
Sual 93. İnkişaf dərəcələrinə görə fond birjalarının təsnifatı	193
Sual 94. Beynəlxalq bankçılığın institusional xidmət vahidləri	194
Sual 95. Beynəlxalq kredit	197
Sual 96. Beynəlxalq portfel investisiyası	202
Sual 97. Qlobal əhəmiyyətli beynəlxalq maliyyə təşkilatları	204
İSTİFADƏ EDİLƏN ƏDƏBİYYAT	209

**Zahid Fərrux Məmmədov,
Zöhrab İbrahimov**

**PUL. KREDİT. BANKLAR.
MƏLUMAT KİTABI**
(İmtahan suallarına cavab)

NAŞİR: Şahbaz XUDUOĞLU

REDAKTOR: Fəxrəddin AĞAZADƏ

YAYIM MENECERİ: İmran Elçin oğlu CƏFİYEV

KOMPYUTER TƏRTİBATI: Aygün HÜSEYNOVA

ÜZ QABIĞININ TƏRTİBATI: Sahib QƏNİYEV

OPERATOR: Səbinə HÜSEYNOVA

KORREKTOR: Ceyran ABBASOVA

Çapa imzalanmışdır: 19.05.2009
Formatı 84x108 1/32. Fiziki ç/v 13,75.
Sifarişli. Tirajı 500

QANUN NƏŞRİYYATI

*Bakı, AZ 1102,
Tbilisi pros., II Alətava 9.
Tel: 431-43-46; 431-16-62;
493-84-30; 431-38-18
E-mail: xuduoglu@gmail.com
Web: qanun.az*
